

De sociaal-economische impact van het onroerend erfgoed(beleid) in Vlaanderen

Eindrapport

Marieke De Baerdemaeker
Frank Vastmans
Brecht Vandekerckhove
Onder leiding van:
Prof. Dr. Erik Buyst
Arch. Paul Lievevrouw
Met advies van:
Prof. Arch. Barbara Van der Wee

Auteurs:
Marieke De Baerdemaeker, Paul Lievevrouw, Brecht Vandekerckhove (SumResearch)
Frank Vastmans, Erik Buyst (Centrum voor Economische Studiën, KULeuven)

Advies:
Prof. Arch. Barbara Van der Wee

Opdrachtgever:
**Vlaamse overheid, Departement Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend
erfgoed, Afdeling Stedenbouwkundig beleid en Onroerend erfgoedbeleid**

Abstract

In this study, we tried to map the socio-economic return of the immovable heritage (policy) in Flanders. The overall impact of heritage is particularly far-reaching and complex. That is first of all strongly related to wide variety of cultural goods that the term 'immovable heritage' covers. Immovable heritage according to the Flemish regulation, for example includes architectural, archaeological, heraldic, landscape and maritime relicts. Secondly, this is also due to the multiple domains in which immovable heritage plays an important role.

The economic effects of the cluster is equally varied. First of all there are the direct effects that come to the surface and are relatively easy to determine. The input of the different authorities into the maintenance and restoration of the immovable heritage is probably the most obvious. The system of subsidies for the preservation is the direct initiator for a lot of economic activity. The direct economic effects are for example the activities in these sectors that are directly involved in the maintenance of the cultural heritage. Examples of these sectors are the craftsmen and contractors, but also archaeologists and architects.

But the presence of the cultural heritage has an even more far-reaching, less direct measurable impact. It undoubtedly plays a crucial role in the touristic appeal of the Flemish cities; the five Flemish cities of the arts are the best examples. The touristic impact of these cities is not limited to the visits of specific monuments or sites. Visitors also prefer to have a little drink on a terrace in a pleasant, often historical environment. A number of housing studies also revealed that the perception of a quality living environment is often related to the presence of cultural heritage.

The importance of heritage in these sectors is relatively clearly defined. That is a lot less true for the role heritage plays in attracting creative industries or for its significance in city marketing or branding. To a certain extent, cultural heritage functions as an important social support that largely determines the identity of a city, region or country.

This research mainly focussed on the direct and indirect impact of immovable heritage. On a first level, the input of the government's side was mapped; this led to the finding that in 2009 a total of more than 33 million euros was spent on salaries and operating funds from the Flemish government, administration, subsidized heritage organizations and subsidized inter-municipal cooperation initiatives. This means a total of some five hundred people directly employed by Flemish Heritage Institute, the Department RWO, Expert Committee on Heritage, the Heritage Agency Inspection RWO, the KCML, SARO, the Cabinet of the Flemish minister for immovable heritage, Heritage Flanders, Forum for Heritage Associations, Monument Watch Flanders, the Regional Landscape organizations and various IOED and IADs.¹

Concerning maintenance and preservation of the cultural heritage, the actual subsidy system allow to calculate the share of the Flemish, provincial,

local and other authorities, as well as the owner's. This leads for 2009 to a total investment of about 125 million euro of which the Flemish grants cover a mere 62 million dollar. The other half is thus provided by the other parties. However, this only covers the investments for which subsidies have been granted. The money that private owners invest in the maintenance and restoration of their properties is thus not mapped. A member survey performed by Monument Watch Flanders demonstrates that these figures will be quite high.

On the output side of the analysis, the economic impact on the 'executorial sector' (the whole industry dealing with preservation and conservation), tourism and recreation and the real estate was analyzed. This research was carried out, using an 'immovable cultural heritage satellite account'. This satellite account is set up based on the turnover, added value and employment figures. It allows to measure the share of immovable heritage in the above-mentioned sectors; it determines for example how much of the total annual employment in the tourism industry is generated by the presence of the heritage or to which extent the annual added value of the construction industry is generated by restoration and maintenance works.

The satellite account was fed with different data available, ranging from different agencies to the survey that was conducted amongst the Flemish contractors with specific recognition for carrying out works on protected built heritage. This led to the following conclusions:

INPUT authorities	Operating funds (million euro)	Subsidies (million euro)	Employment (FTE)
Flanders	33	125	502

OUTPUT executive industry	Turnover (million euro)	Cumulated added value (million euro)	Cumulated employment (FTE)
Construction	269	235	3 066
Architecture	25	22	284
Archaeology	45	39	513
TOTAL	339	296	3 863
% compared to GDP and employment of the Flemish Region		0,14%	0,15%

OUTPUT tourism	Turnover (million euro)	Cumulated added value (million euro)	Cumulated employment (FTE)
Horeca	503	351	7 912
Other	394	255	3 605
TOTAL	898	606	11 517
% compared to GDP and employment of the Flemish Region		0,34%	0,45%

Concerning the impact of the immovable heritage on property prices, the hedonic pricing analysis showed that it is mainly the presence of natural heritage that cause property values to rise. The impact of the built heritage seems to be less than expected. This would mean that in a municipality with 1% more protected heritage surface present, the value of a typical house rises with an average of 482 euro. It is clear that the presence of the natural heritage provides a clear extra value to houses.

The indicators that were drawn up for this research allow yearly monitoring of the economic impact of cultural heritage on the above-mentioned sectors.

The analysis clearly demonstrated that, although not yet widely recognized, the cultural heritage sector represents a significant economic activity in Flanders. The more than 900 million euro total added value of the economic activity related to the immovable heritage, is about 60% of the annual added value of the agricultural sector (which in 2008 made a mere 1 406 million euro). An important trump of the immovable heritage is that it is a stable and non-allocating economic asset that could become increasingly important. Further research in this matter is recommended; this research presents a first draft of the total economic impact of immovable heritage.

1 Inhoudstafel

Abstract	3
Woord vooraf	11
Inleiding	13
1. De waarde van erfgoed meten	17
1.1. Situering van het onderzoek	17
1.2. De waarde van erfgoed	18
1.3. De waarde van erfgoed meten	19
1.4. Methodologie SumResearch-CES	22
2. Profiel van de erfgoedsector	25
2.1. Een uitgebreide definitie van onroerend erfgoed	25
2.1.1. Archeologisch erfgoed	26
2.1.2. Bouwkundig erfgoed	28
2.1.3. Heraldiek	30
2.1.4. Landschappen	30
2.1.5. Varend erfgoed	32
2.1.6. Overzicht databronnen	34
2.1.7. Hoe de aanwezigheid van onroerend erfgoed meten	35
2.2. De impact van erfgoed	39
2.2.1. Directe impact	40
2.2.2. Indirecte impact	40
2.2.3. Indirect-afgeleide impact	40
2.2.4. Afgeleide impact	41
3. Economische analyse	45
3.1. Introductie	45
3.2. Overheidsinvestering in onroerend erfgoed	46
3.2.1. Introductie	46
3.2.2. Subsidies	46
3.2.3. Werkingsmiddelen	49
3.2.4. Tewerkstelling	53
3.2.5. Besluit en aanbevelingen	55
3.3. Uitvoerende sector	56
3.3.1. Introductie	56
3.3.2. Aannemers	56
3.3.3. Architecten	65
3.3.4. Archeologie	67
3.3.5. Landschappen	68
3.3.6. Besluit en aanbevelingen	71
3.4. Toerisme	72
3.4.1. Inleiding	72
3.4.2. Toeristische bestedingen	74
3.4.3. Dagtoeristen en recreanten	78

3.4.4.	Toegevoegde waarde en tewerkstelling	84
3.4.5.	Besluit en aanbevelingen	87
3.5.	Vastgoed	88
3.5.1.	Introductie	88
3.5.2.	Hedonic Pricing	89
3.5.3.	Methodologie	89
3.5.4.	Resultaten	91
3.5.5.	Bijkomende indicator	92
4.	Indicatorenkorf	95
4.1.	Naar een Satellietrekening Onroerend erfgoed	95
4.2.	Opmaak van de indicatorenkorf	95
5.	Besluit en aanbevelingen	97
5.1.	Besluit 97	
5.2.	Aanbevelingen voor de toekomst	100
6.	Bibliografie	103
6.1.	Beleidsdocumenten:	103
6.1.1.	Vlaams	103
6.2.	Literatuur	104

Woord vooraf

Zowel bij overheid als bij burgers bestaat een consensus over het belang en de waarde van erfgoed. We zijn ons steeds meer bewust van de kansen en rijkdom die de geschiedenis van een object of een plek ons kan bieden. Erfgoed wordt echter nog steeds niet helemaal erkend als een belangrijke economische sector. In deze studie trachten we deze lacune te vullen en onroerend erfgoed vanuit een economisch perspectief te benaderen.

Het onderzoek werd gevoerd in opdracht van het Departement Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed door studiebureau SumResearch en het Centrum voor Economische Studiën van de KULeuven, met advies van Prof. Arch. Barbara Van der Wee. De studie is tweeledig: in eerste instantie wordt een sociaal-economische analyse van het onroerend erfgoed(beleid) in Vlaanderen gemaakt, in tweede instantie wordt een indicatorenkorf opgesteld die in de toekomst een permanente monitoring van die economische impact zal toelaten.

Het eerste deel van het rapport biedt een korte schets van wat onroerend erfgoed in Vlaanderen inhoudt en hoe de sociaal-economische impact ervan kan worden gemeten. Dit werd opgemaakt op basis van een aantal verkennende interviews, panelgesprekken en literatuurstudie. Op basis daarvan werd de specifieke methode voor het onderzoek vastgelegd.

De economische analyse richt zich op vier sectoren: de overheden en middenveld, de uitvoerende sector, toerisme en recreatie en vastgoed. Hierbij mag het duidelijk zijn dat de overheden en het middenveld vooral input leveren als belangrijkste initiators voor de instandhouding van het onroerend erfgoed. Wat de uitvoerende en toeristische sector betreft, wordt getracht de omzet, tewerkstelling en toegevoegde waarde in kaart te brengen. In de vastgoedanalyse wordt onderzocht in welke mate de aanwezigheid van erfgoed in de woonomgeving bijdraagt tot de waarde van goederen.

Voor de indicatorenkorf werden een vijftigtal indicatoren opgesteld op basis van de economische analyse en de beschikbare data die jaarlijks kunnen worden opgevolgd. Voor elke indicator werd een fiche opgemaakt die duidelijk aangeeft wat precies wordt gemeten.

BEGRIPPENLIJST

ADSEI: Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie van de federale overheid

AGIV: Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen

BBP: Bruto Binnenlands Product

FVB: Fonds voor Vakopleiding in de Bouwnijverheid

GIS: Geographic Information System

KCML: Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen

MICE: meetings, incentives, conferences and events

NBB: Nationale Bank van België

OP: Onderhoudspremie

RL: Regionale Landschappen

RP: Restauratiepremie

VCB: Vlaamse Confederatie Bouw

VIOE: Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed

VONA: Vlaamse ondernemers in archeologie

VTE: voltijds equivalent van een werknemer

VVP: Vereniging van de Vlaamse Provincies

VVSG: Vlaamse Vereniging voor Steden en Gemeenten

Inleiding

Het belang van erfgoed wordt tegenwoordig algemeen erkend. Zowel bij beleidsmakers als het brede publiek leeft de overtuiging dat het onroerend erfgoed behouden moet worden en verder ontwikkeld. Onroerend erfgoed spreekt ook echt een breed publiek aan; Open Monumentendag bracht in 2010 opnieuw een half miljoen mensen op de been die het Vlaamse onroerend erfgoed wilden (her)ontdekken. Onroerend erfgoed moet dan ook worden gezien als een culturele rijkdom die duurzaam beheerd dient te worden voor zowel de huidige als de toekomstige generaties. Behoud en ontwikkeling van erfgoed en een erfgoedbeleid zijn dus belangrijk.

Maar wat is de betekenis van de onroerend erfgoedzorg als economische sector? Wat is de toegevoegde waarde van erfgoed? Wat zijn de economische baten van erfgoed? Wat is de verhouding tegenover de kosten? Wat is de return on investment? Wie verdient er aan?

De economische betekenis van erfgoed, de baten en het maatschappelijk terugverdieneffect zijn vaak onbekend, omdat ze moeilijk meetbaar en evalueerbaar zijn volgens gekende economische criteria. Deze vragen zijn nochtans van groot maatschappelijk belang. Enerzijds voor overheden die (beleids)keuzes moeten maken met betrekking tot het behoud en de ontwikkeling van ons erfgoed. Anderzijds ook ten aanzien van bijvoorbeeld projectontwikkelaars of andere actoren die willen investeren in de ontwikkeling van het erfgoed.

De Vlaamse overheid wil met deze studie een antwoord krijgen op bovengestelde vragen. Op deze manier moet men een zicht krijgen op de sociaal-economische return van onroerend erfgoed en het erfgoedbeleid en kan de studie de positie van het onroerend erfgoed versterken bij maatschappelijke en economische afwegingen.

De vraag is veelzijdig en complex. Voorbereidende gesprekken met verschillende deelnemers aan het erfgoeddebat, maakten duidelijk dat verschillende invalshoeken en benaderingen noodzakelijk zijn om op kwalitatieve wijze antwoorden te kunnen bieden. Uiteraard moeten deze verschillende invalshoeken permanent in dialoog treden, elkaar maximaal aanvullen en verrijken. Drie initiële observaties stuurden in belangrijke mate de aanpak van het onderzoek.

Ten eerste is er de complexiteit van wat onroerend erfgoed en erfgoedzorg omvatten. Het gaat om meer dan een som van relictten uit vroegere tijden. Erfgoed is het geheel van onze geërfde omgeving, bakens en bouwstenen voor een kwaliteitsvolle en duurzame leefomgeving. De voorbije decennia is de erkenning en bescherming van de relictten als onderdeel van ons cultureel verleden steeds verder uitgebreid. Waar het vroeger enkel of vooral om monumenten ging, zijn daar nu ook stads- en dorpsgezichten, landschappen, archeologische sites en maritiem erfgoed aan toegevoegd. Het gaat daarbij niet langer louter om het 'oude' erfgoed; de aandacht voor het 'nieuwe' en toekomstige erfgoed van bv. de jaren 1950-'60-'70 stijgt merkelijk.

Waar het vroeger ook vooral om het bewaren van objecten ging, ligt het accent nu meer op het bewaren van de 'memorie' waarvoor het materieel erfgoed de drager is. De verruiming van het begrip heeft ook geleid tot de evolutie van 'beschermen' van erfgoed naar erfgoed'zorg'. Erfgoedzorg betekent het valoriseren van de intrinsieke erfgoedwaarde van onze omgeving en het creëren van mogelijkheden om nieuwe positieve ontwikkelingen toe te laten.

Daarnaast is ook de waardebepaling van (onroerend) erfgoed vaak voer voor debat. Cultureel erfgoed werd lange tijd veelal benaderd als iets dat op zich bewaard moet worden, omdat het intrinsieke of wetenschappelijke waarde bezit (men denkt bv. aan de criteria voor bescherming) of omdat het bijdraagt tot culturele diversiteit. Sinds de Conventie van Faro (oktober 2005) - de kaderconventie van de Raad van Europa over de bijdrage van cultureel erfgoed aan de samenleving - wordt een andere positie ingenomen. Terwijl vorige erfgoedconventies gingen over 'hoe' met erfgoed moet worden omgegaan (le droit du patrimoine), beschrijft deze conventie 'waarom' en 'voor wie' de zorg voor erfgoed dient (le droit au patrimoine). De waarde van cultureel erfgoed wordt verbonden aan de bijdrage die het kan leveren aan de kwaliteit van het leven van alledag en voor toekomstige vooruitgang. Er wordt duidelijk gesteld dat erfgoed een belangrijke hulpbron kan zijn voor culturele, ecologische, economische, sociale en politieke ontwikkelingen. Zo roept de Conventie van Faro onder andere op om gebruik te maken van het economisch potentieel van cultureel erfgoed als een factor voor duurzame economische ontwikkeling.

Ten derde is er het toenemende belang van de economische waardebepaling van het onroerend erfgoed. Een beleid wordt immers vaak afgewogen op basis van de economische return; hoeveel tewerkstelling wordt gegenereerd, wat betekent een bepaalde sector voor de economische bedrijvigheid van een stad, regio of land. Het gaat er hierbij dus om de waarde van het erfgoed economisch te vertalen. Dit onderzoek richt zich dan ook in de eerste plaats op het in kaart brengen van de 'investment' aan de inputzijde en daarnaast de 'return on investment' aan de outputzijde. Zoals gezegd gebeurt dit op basis van vier sectoren: de overheden en het middenveld, de uitvoerende sector, toerisme en recreatie en de vastgoedsector.

1 De waarde van erfgoed meten

1.1. Situering van het onderzoek

Op internationaal vlak werden reeds een aantal studies uitgevoerd die de economische waarde en betekenis van onroerend erfgoed in kaart trachten te brengen. De meeste studies richten zich echter op specifieke relictten of gehelen; slechts sporadisch betreft het onderzoeksobject een groter geheel zoals de opzet van deze studie veronderstelt.

De keuze om het onroerend erfgoed ook vanuit een economisch standpunt te evalueren, wordt de laatste jaren in toenemende mate onderschreven. David Throsby duidt in zijn werk op het belang van erfgoed als cultureel kapitaal, 'als een waardeopslag en een aanwinst op lange termijn dat een reeks diensten produceert doorheen de tijd'.¹ Volgens hem is het belangrijk om dit culturele kapitaal te meten bij het opstellen van beleidsplannen en wel om volgende vier redenen:

- Onroerend erfgoed als kapitaal definiëren laat toe om de verwante begrippen zoals afschrijving, investering, rendement,... toe te passen op het management en beheer van erfgoedprojecten. Zo kan een brug geslagen worden tussen erfgoed specialisten en beleidsmakers. Het laat toe om het voor velen nogal vage concept van erfgoed te concretiseren. Inschakelen in een economisch kader biedt ook mogelijkheden voor een objectieve vergelijking met andere economische sectoren.
- Het idee van cultureel kapitaal steunt op het formuleren van specifieke vormen van waarde. Op deze manier toont het een onderscheid tussen puur economische waarde en culturele waarde. Het is de combinatie van beide waarden die erfgoed zo'n specifieke sector maken. Beiden kunnen niet helemaal worden losgekoppeld en versterken elkaar ook in zekere mate.
- Het 'cultureel kapitaal' bestaat uit projecten op lange termijn. Dit lange termijn perspectief leidt logischerwijs tot nadenken over duurzame ontwikkeling. Onroerend erfgoed is niet reproduceerbaar en het behoud en de valorisatie ervan moeten dan ook steeds op lange termijn worden bekeken.
- Door deze invulling kan een kosten-baten analyse geformuleerd worden waardoor de kostenefficiëntie van een project gedefinieerd kan worden. De eenzijdige economische kosten-baten analyse moet in dit geval echter verrijkt worden met meting en valorisatie van de culturele waarde. Het is de combinatie van beide invalshoeken die behoud van het bestaande erfgoed kan garanderen.

1

Thorby, D. (2006), Instrumental benefits of heritage: economics and culture, Paper voorgesteld op het congres 'Capturing the public value of heritage' (Londen, 25-26 januari 2006).

Zoals gezegd is binnen deze kijk op de socio-economische impact van erfgoed de culturele waarde van onroerend erfgoed eveneens van belang. Ook Xavier Greffe ziet de valorisatie van patrimonium als belangrijk voor alle betrokken partijen (eigenaars, bedrijven, regionale overheden, Vlaamse overheid,...), zij het niet altijd om dezelfde redenen (bestaansredenen, gebruiksredenen of in het kader van productontwikkeling). Onroerend erfgoed is voor verschillende stakeholders op een andere manier van belang. Het belang van een bepaald pand kan bv. voor de bewoner heel anders zijn dan voor de toerist of voor de onderzoeker. Toch wordt cultureel erfgoed gezien als een overkoepelende entiteit die groepen structureert en definieert ten opzichte van elkaar.

Bij de economische analyse van onroerend erfgoed moet rekening gehouden worden met deze verschillende motieven en elementen, zoniet ontstaat er ook volgens Greffe een te eenzijdige kijk op de impact van onroerend erfgoed zonder klare blik op de rationaliteit. De hamvraag is dan ook hoe al deze elementen kunnen worden opgenomen in de economische analyse.

Een eerste voorwaarde is dat onroerend erfgoed bekeken wordt als het geheel van erfgoeddiensten, want anders is er geen economisch product (erfgoed an sich is namelijk niet reproduceerbaar of vervangbaar). Cultureel erfgoed moet als drager van lokale identiteiten misschien zelfs eerder beschermd worden tegen markt- en andere trends die de stabiliteit van de 'erfgoedvoorraad' kunnen ontwrichten.

Vervolgens moet onroerend erfgoed ook beschouwd worden als ecosysteem waarbij de verschillende aspecten en motivaties een aanvulling en verrijking zijn voor elkaar. Onderhoud en restauratie zijn bv. een noodzakelijke voorwaarde voor de toeristische aantrekkingskracht van het onroerend erfgoed. Net zoals de activiteiten uitgevoerd in de bouwsector niet los te koppelen vallen van het systeem van premies en subsidies.

1.2. De waarde van erfgoed

Wat betreft de economische waarde van erfgoed wordt meestal het onderscheid gemaakt tussen use value en non-use value van monumenten.

Use value

De use value is de marktwaarde die wordt toegekend aan een relict. Het gaat dus om de goederen en diensten (het gebruik) gelinkt aan een bepaald relict die in geldwaarde kunnen worden vertaald. Elementen die kunnen helpen bij het bepalen van de use value zijn bijvoorbeeld de entreprijs voor een historisch monument of de lonen van de personen die daar worden tewerkgesteld. De use value kan dus binnen de gangbare economische denkkaders worden begrepen. Men moet zich echter hoeden voor een te eenzijdige benadering. Zoals eerder aangehaald, kan erfgoed niet beschouwd worden als een 'traditioneel' economisch product. Daarom moet naast de use value, ook de non-use value in kaart worden gebracht.²

Non-use value

De non-use value is dat deel van de erfgoedwaarde dat niet in functie van het

2

De la Torre, M. ed. (2002), *Assessing the Values of Cultural Heritage*. Research Report (The Getty Conservation Institute, Los Angeles) 13.

gebruik van het goed wordt gegenereerd. Zij kunnen moeilijk in marktwaarden worden vertaald; er kan met andere woorden geen duidelijke prijs op worden gezet. Binnen de non-use values wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen volgende categorieën:³

- Existence value: het erfgoed wordt gewaardeerd omdat het bestaat, ook al 'consumeert' iemand het niet direct.
- Altruistic value: het besef dat anderen van het erfgoed kunnen genieten en gebruik maken.
- Option value: verwijst naar de wil dat de mogelijkheid bestaat om het erfgoed eventueel in de toekomst te 'consumeren'.
- Bequest value: verwijst naar de wil om het erfgoed voor toekomstige generaties in stand te houden.

1.3. De waarde van erfgoed meten

Zoals Greffe correct aanhaalt, gaat het er bij de economische evaluatie van een monument om de eerder aangehaalde use en non-use values van het erfgoed te proberen vertalen in geldwaarde - die a priori niet bestaat. Erfgoed zorgt voor veel positieve externaliteiten en is - net als andere cultuurgoederen - niet-concurrerend en niet-exclusief (ze kunnen gratis door velen worden 'verbruikt'). Daardoor valt ze buiten de reguliere markt en kan de totale waarde ervan niet louter binnen de markt worden gereflecteerd.

In de literatuur worden een aantal methodes aangehaald die toelaten om - en dan gaat het vooral om de non-use value - een beter inzicht te krijgen in de economische waarde van erfgoed. Er moet evenwel worden vermeld dat de methodes vooral van toepassing zijn op concrete gevalstudies, met andere woorden voor een bepaald monument, site of stad.

Stated preference methode

Bij deze methode peilt men aan de hand van enquêtes bij de bezoeker (potentiële en effectieve) naar de willingness to pay (bereidheid tot betalen) of de willingness to accept (bereidheid tot aanvaarden) van de bezoeker. Hierbij wordt aan de bezoeker gevraagd hoeveel hij bereid is te betalen in ruil voor een bezoek aan een bepaalde site. Een andere methode bestaat erin om de bevrageerde voor de keuze te stellen tussen een geschatte monetaire waarde van het erfgoed en een bepaalde som geld. Wanneer de som geld hoger ligt dan de geldwaarde van het erfgoed, gaat de voorkeur van de bevrageerde uit naar het erfgoed; is dat omgekeerd dan wordt het erfgoed afgewezen.⁴ Deze methode wordt vaak gehanteerd om de non-use value van erfgoed in kaart te brengen.

In dezelfde lijn ligt de methode van de *choice modelling*, een methode gestoeld op de bevraging van potentiële bezoekers. Aan de respondent worden een aantal omschrijvingen, die bijvoorbeeld verschillen wat betreft de toegangsprijs of de aanwezige kwaliteiten en faciliteiten, voorgelegd. De

3 Mason, Randall, Assessing values in Conservation Planning: Methodological issues and choices, in: De la Torre (2002).

4 Greffe, Xavier. (2003). La valorisation économique du patrimoine. La Documentation Française: Paris (France) 189.

respondent wordt gevraagd de verschillende mogelijkheden te rangschikken of zijn favoriet eruit te lichten.⁵ Door middel van choice modelling kunnen bijvoorbeeld verschillende ontwikkelings-mogelijkheden voor een bepaalde site worden onderzocht.

Het mag duidelijk zijn dat voor deze methoden een correcte vraagstelling met realistische hypothesen van het allergrootste belang is. Daarnaast moet bij de analyse van de antwoorden ook een onderscheid worden gemaakt tussen antwoorden van respondenten die het goed wel bezochten en zij die dat niet deden. Dit is belangrijk aangezien de appreciatie vaak wordt beïnvloed door de beleving van de plek.

Met de *value for money* methode wordt aan de hand van een aantal factoren zoals duur van het bezoek of de afstand tussen woonplaats en bezochte site de tevredenheid van de bezoeker nagegaan. Ze wordt vooral gebruikt voor musea. Het inzicht in de ervaring van de prijs en de appreciatie van het aanbod, kan een belangrijke indicator zijn om het museum en het bezoek beter te organiseren.

Deze methodes lijken echter minder relevant voor dit onderzoek aangezien ze zich vooral toespitsen op specifieke sites en moeilijk toe te passen zijn op grotere territoria.

Revealed preference methode

Met de *travel cost* methode wordt de aantrekkingskracht van een site op toeristen, eerder dan op eigen bevolking, gemeten. Daarbij wordt de frequentie van bezoeken onderzocht aan de hand van een bevraging die inzicht biedt in de volgende factoren: de relatie tussen transportkost en bezoeken (het aantal vertrekken vanuit een bepaalde regio in vergelijking met het aantal aankomsten in een bepaald gebied), de vraag naar een bepaald type onroerend erfgoed (analyse van de effecten van een prijsstijging van de transportkosten en toegangsbewijzen) of de specifieke vraag van een bepaalde regio naar een bepaald type monument. Er wordt wel op gewezen dat zo'n methode een groot aantal factoren uitsluit die evenzeer inspelen op de aantrekkingskracht van een site.

Aangezien hiervoor een grootschalige bevraging zou moeten worden georganiseerd, leek een onderzoek gebaseerd op de travel cost method niet haalbaar in het kader van dit onderzoek.

Via *hedonic pricing* wordt gekeken naar de waarde van de panden in een erfgoedomgeving. Er wordt uitgegaan van de veronderstelling dat een kwalitatieve erfgoedomgeving een bepaalde meerwaarde uitstraalt op de omliggende panden. Het onderzoek verloopt in het algemeen in twee fases: ten eerste worden de statistische gegevens van een groot aantal panden en hun variabelen verzameld. Ten tweede wordt door middel van regressieanalyse de prijsbepaling van een bepaald type vastgoed geschat. De invloed van het erfgoed op de prijzen van de omliggende panden kan zo gefilterd worden.

Uitbreiding voor de studie van erfgoedregio's

Wanneer men een grotere erfgoedregio wil evalueren, is het nodig om een aantal bijkomende factoren in kaart te brengen, bijvoorbeeld de indirecte

tewerkstelling of algemene regionale ontwikkeling. Het gaat om de impact van bepaalde erfgoed-hotspots op een ruimere context, rekening houdend met onder meer toerisme, bedrijven die in de marge van het erfgoed werken, etc. Volgens Greffe moet in een economische analyse van de erfgoedregio daarom twee extra factoren in rekening worden gebracht: de vraag van non-erfgoedactoren naar erfgoeddiensten (demande non patrimoniale de services patrimoniaux; bijvoorbeeld een erfgoedomgeving kiezen om een eigen zaak op de starten in de hoop dat het aanwezige erfgoed ook bezoekers naar de zaak lokt) en de multiplicator.⁶

De multiplicator brengt in kaart hoeveel extra investeringen een euro geïnvesteerd in erfgoed met zich mee brengt. Er wordt immers van uit gegaan dat een investering in erfgoed een golf van bijkomende investeringen in de horeca, vrijetijdssector, en andere aanverwante sectoren met zich mee brengt. Het gaat dus om een multiplicator van uitgaven. Daarnaast kan er ook voor tewerkstelling een multiplicator worden vastgesteld. In de literatuur wordt voor het Verenigd Koninkrijk gewag gemaakt van een multiplicator van 7 en 8 (wat betekent dat voor elke job gecreëerd in de erfgoedsector er elders 7 respectievelijk 8 jobs bijkomen).

Satellietrekening Onroerend Erfgoed

De sociaal-economische impact van onroerend erfgoed meten voor Vlaanderen omhelst nog een groter geheel. Voor dergelijke analyses wordt vaak gerefereerd naar de nationale rekeningen, of hun regionale varianten op gewestniveau.

De macro-economische analyses van typische conventionele industrieën en dienstensectoren zoals terug te vinden in de nationale rekeningen, worden steeds meer uitgebreid met sectoren die hun invloed op verschillende andere domeinen laten gelden, bijvoorbeeld milieu, verkeer en toerisme. Voor onroerend erfgoed lijkt een dergelijke aanpak eveneens aangewezen. Deze analyses zijn complexer, maar het opzetten van een dergelijk framework geeft een duidelijk globaal zicht van de werking van de sector. Een dergelijk macro-economisch framework worden satellietrekeningen genoemd. Ze hangen als een satelliet boven de traditionele rekeningen en vangen de signalen van elke subsector op die voor hun belangrijk zijn.

Bij een dergelijke satellietrekening staan drie elementen centraal: de omzet, de toegevoegde waarde en de tewerkstelling.

De omzet is het zakencijfer. Alhoewel er vaak wordt gesproken over de omzet van sectoren en bedrijven, is dit vanuit een macro-economische benadering niet het ideale concept. Zo zal een distributeur van computers een hoge omzet hebben, maar is zijn toegevoegde waarde minimaal; de toegevoegde waarde is immers de omzet minus de aankoopkosten en deze zijn voor een distributeur van computers uiteraard zeer hoog. De tewerkstelling zal dan ook nauwer samenhangen met het begrip toegevoegde waarde, dan met de omzet, aangezien een deel van de toegevoegde waarde aan het personeel als loon wordt uitbetaald. Macro-economisch sluit het begrip toegevoegde waarde aan bij het bruto-binnenlands product (BBP).

Indien we de impact van een sector willen meten als deel van de nationale rekeningen, dan geeft de toegevoegde waarde van die sector slechts een

partieel beeld. De impact van de horeca zal groter zijn dan de som van alle toegevoegde waarden van alle horecazaken. Een restaurant zal immers zijn voedingswaren bij een leverancier aankopen, die op zijn beurt zijn waren bij een lokale producent aankoopt. Zo levert de horeca ook toegevoegde waarde aan andere sectoren. Dit effect kan worden berekend via een macro-economische input-outputanalyse van nationale en regionale rekeningen.

Eén van de uitkomsten van een dergelijke analyse is de zogenaamde multiplicator van elke sector. Een multiplicator van 200% betekent dat de totale impact op de economie van die sector 2 maal de toegevoegde waarde van die sector zelf is. Deze totale impact wordt het gecumuleerd effect genoemd en is de som van het directe en indirecte effect. Dergelijke multiplicators worden gebruikt om zowel de gecumuleerde toegevoegde waarde als de gecumuleerde werkgelegenheid te berekenen.

De totale impact van een sector op het BBP van een regio is dus meer dan louter de toegevoegde waarde van de sector zelf, maar minder dan de omzet van de sector.

In het vervolg van deze studie wordt onderstaande tabel voor de verschillende sectoren ingevuld, waarbij de uiteindelijke satellietrekening van onroerend erfgoed de som is van de diverse tabellen.

Tabel 0
Kader voor de satellietrekening

	Omzet	Toegevoegde waarde	Tewerkstelling
direct			
multiplicator			
gecumuleerd			

1.4. Methodologie SumResearch-CES

De aanpak in deze studie sluit aan op het internationaal referentiekader. Aangezien er geen standaardmodel bestaat voor een sociaal-economische analyse van het onroerend erfgoed, wordt voor deze studie inspiratie gehaald uit verschillende sectorale studies. De verschillende aanpakken worden geïntegreerd in een methodologie die voor Vlaanderen kan worden toegepast.

De verschillende 'soorten' impact die zouden kunnen worden onderzocht, werden vooraf door het onderzoeksteam gedefinieerd. Deze lijst werd onderworpen aan een haalbaarheidsstudie om tot het definitieve onderzoekskader voor de kwantitatieve en kwalitatieve analyse te komen.

Het onderzoek werd in verschillende fasen gevoerd:

- voorbereidend: profiel van de erfgoedsector (in subsectoren) en haar economische impact schetsen op basis van literatuuronderzoek, interviews en een eerste datascan
- kwantitatieve analyse van subsectoren
- opstellen indicatorenkorf / een onroerend erfgoed-satellietrekening

Doorheen het onderzoek werd constant teruggekoppeld naar expertenpanels en andere overlegmomenten met het professionele veld; dit als kwaliteitscontrole en om de juiste focus te bewaren.

Kwantitatieve analyse in lijn met het internationaal framework:

- marktwaarden en -potentieel van onroerend erfgoed (cf. use value en non-use value in kaart brengen) voor verschillende sectoren bepalen
- het opstellen van een satellietrekening die omzet, toegevoegde waarde en tewerkstelling weergeeft

Voor deze analyse wordt gebruik gemaakt van een satellietrekening. De satellietrekening laat toe het aandeel van onroerend erfgoed in verschillende sectoren te bepalen. Zo kunnen we een uitspraak doen over de economische impact van het onroerend erfgoed in Vlaanderen. Het sociale luik wordt in deze studie niet uitgebreid behandeld.

Zoals gezegd worden in de literatuur vooral casestudies onderzocht. In het kader van dit onderzoek worden de mogelijkheden tot integratie van casestudies in het grote Vlaamse kader verder onderzocht. Deze kunnen bijvoorbeeld voor een aantal aspecten een extra verduidelijking of illustratie bieden (cf. infra). Een interessante referentie hierbij is het impactonderzoek dat in opdracht van de stad Leuven werd uitgevoerd om na te gaan wat de openingstentoonstelling van het nieuwe museum M economisch had betekend voor de hele stad.

2 Profiel van de erfgoedsector

Op basis van literatuuronderzoek en verkennende interviews en panelgesprekken werd getracht een beeld te schetsen van de Vlaamse onroerend erfgoedsector. Het vertrekpunt bij deze gesprekken was de vaststelling dat de betekenis van erfgoed in Vlaanderen een bijzonder diverse lading dekt en op minstens evenveel verschillende manieren een impact heeft.

De agendapunten tijdens de verkennende interviews waren de volgende:

- Hoever reikt het veld van onroerend erfgoed in Vlaanderen?
- Welke sectoren zijn economisch sterk gelinkt met onroerend erfgoed? Kan deze correlatie worden gemeten?
- Welke data zijn voor een economische analyse van onroerend erfgoed voorhanden?
- Welke zijn interessante casestudies?

Op basis van deze interviews werd een eerste profiel van de erfgoedsector geschetst en werd eveneens de scope van het onderzoek bepaald.

Een eerste vaststelling is de enorme diversiteit van de onroerende erfgoedsector: onder de noemer van onroerend erfgoed vallen zowel archeologisch, bouwkundig, landschappelijk, varend en heraldisch erfgoed. Deze diversiteit wordt in het eerste deel van dit hoofdstuk besproken.

De sectoren waarop onroerend erfgoed een impact uitoefent, zijn eveneens bijzonder divers; zij worden in het tweede deel van dit hoofdstuk besproken.

2.1. Een uitgebreide definitie van onroerend erfgoed

Onroerend erfgoed wordt in Vlaanderen ingedeeld in vijf categorieën:

- archeologisch erfgoed
- bouwkundig erfgoed
- heraldisch erfgoed
- landschappelijk erfgoed
- varend erfgoed

De vijf categorieën worden hieronder kort besproken. Voor de studie werd besloten ons te beperken tot de drie belangrijkste domeinen, met name het archeologische, landschappelijke en bouwkundig erfgoed.

We behandelen daarbij ook de beschikbaarheid van data. Voor het deel van het Vlaamse onroerend erfgoed dat beschermd is, zijn uiteraard voldoende gegevens beschikbaar. De beschermingen omvatten echter niet alle aanwezige onroerend erfgoed. Daarom wordt per categorie ook geschetst in welke mate het onroerend erfgoed (beschermd en niet beschermd) in data beschikbaar is. Mogelijke manieren om dit te doen zijn de volgende:

- databanken met overzicht beschermd en waardevol onroerend erfgoed
- GIS-databanken
- andere

De relevantie van de verschillende databronnen voor het verdere onderzoek, en meer bepaald de mate waarin ze kunnen worden gebruikt, wordt eveneens kort toegelicht.

2.1.1. Archeologisch erfgoed

Definitie

Het verdrag van Malta/Valletta (Raad van Europa, 1992, Art. 1, paragraaf 2 & 3) geeft onderstaande omschrijving van het archeologische erfgoed:

Artikel 1

1. ...

2. *Hiertoe worden als bestanddelen van het archeologische erfgoed beschouwd alle overblijfselen, voorwerpen en anders sporen van de mens uit het verleden:*

a. waarvan het behoud en de bestudering bijdragen tot het reconstrueren van de bestaansgeschiedenis van de mensheid en haar relatie tot de natuurlijke omgeving;

b. ten aanzien waarvan opgravingen of ontdekkingen en andere methoden van onderzoek betreffende de mensheid en haar omgeving de voornaamste bronnen van informatie zijn; en

c. die zijn gelegen in een gebied vallende onder de rechtsmacht van de Partijen.

3. *Tot het archeologische erfgoed behoren bouwwerken, gebouwen, complexen, aangelegde terreinen, roerende zaken, monumenten van andere aard, alsmede hun context, ongeacht of zij op het land of onder water zijn gelegen.*

Beschikbaarheid van data

In het Vlaams decreet van 1993 betreffende de bescherming van het archeologisch patrimonium, wordt het archeologisch patrimonium gedefinieerd als alle vormen van archeologische monumenten en zones.⁷ Op 1 januari 2009 waren in Vlaanderen drie objecten beschermd als archeologische

7

Artikel 3, paragraaf 1-3, Decreet van 30.06.1993 houdende bescherming van het archeologisch patrimonium gewijzigd bij decreten van 18.05.1999, 28.02.2003, 10.03.2006 en 27.03.2009. In deze paragrafen worden archeologische monumenten gedefinieerd als: "alle overblijfselen en voorwerpen of enig ander spoor van menselijk bestaan die getuigenis afleggen van tijdperken en beschavingen waarvoor opgravingen of vondsten een betekenisvolle bron van informatie zijn, onderverdeeld in: a) onroerende archeologische monumenten: alle niet verplaatsbare archeologische monumenten die ondergronds of aan de oppervlakte of onder water aanwezig zijn, alsook de roerende archeologische monumenten die onroerend zijn door bestemming; b) roerende archeologische monumenten: alle andere archeologische monumenten. Onder archeologische zon wordt verstaan: alle gronden die van wetenschappelijk en cultuurhistorisch belang zijn wegens de mogelijk aanwezige archeologische monumenten, met inbegrip van een bufferzone.

zone en twee objecten voorlopig beschermd.⁸ Het aandeel van het beschermd archeologisch erfgoed binnen de onroerende erfgoedsector blijft dus vrij beperkt.

De Centraal Archeologische Inventaris (CAI) is een databank met GIS-koppeling die de archeologische vindplaatsen in Vlaanderen in kaart brengt. De CAI is een belangrijk instrument voor de integratie van archeologie in de ruimtelijke ordening. Het is een leidraad voor beschermingen en het behandelen van bouwaanvragen. Daarnaast stelt de CAI onderzoekers in staat om blinde vlekken in de archeologische kennis aan te duiden. Vanwege de aard van de informatie is de databank voorlopig niet publiek toegankelijk.⁹

Er wordt ook werk gemaakt van een inventaris van afgebakende archeologische zones. Deze inventaris is nog in opmaak; in de toekomst zal moeten worden onderzocht hoe de afgebakende archeologische zones in voorliggend onderzoek zullen kunnen worden geïntegreerd.

Relevantie

De CAI lijkt niet bruikbaar voor dit onderzoek; de geïnventariseerde sites zijn niet ontsloten, vaak in situ bewaard en de economische impact lijkt vrij gering. De impact van de weinige wel ontsloten sites lijkt dan weer vrij gering in vergelijking met het bouwkundig of landschappelijk erfgoed. Er wordt in dit onderzoek niet dieper ingegaan op het belang van de archeologische musea (bijvoorbeeld in Tongeren). Dit is vooral het geval omdat de grootste impact van deze musea kan gesitueerd worden in de indirect-afgeleide impact (cf. infra) als belangrijke factor in city marketing. Deze invloed wordt in de voorliggende studie niet behandeld.

Vanuit de vastgoedsector werd met betrekking tot de economische impact wel gewezen op het belang van het verdrag van Malta.¹⁰ Het verdrag werd door België in 2000 geratificeerd. Op dit moment wordt ernaar gestreefd de richtlijnen van het verdrag te implementeren in de regelgeving met betrekking tot onroerend erfgoed. Vanuit verschillende sectoren, maar vooral vanuit de vastgoedhoek, wordt gesignaleerd dat daar niet licht over mag worden gegaan. Voor een projectontwikkelaar is een transparant beleid dat onvoorziene scenario's tot het minimum beperkt, een absolute must. Onverwachte archeologische opgravingen kunnen projecten heel wat vertraging doen oplopen en dit kost handenvol geld; een kost die vaak terug op de eindconsument wordt afgerekend. De commotie die in het najaar van 2010 ontstond naar aanleiding van de archeologische opgravingen op het Leuvense Fochplein.¹¹ Er wordt gesteld dat aangezien erfgoed een zaak van maatschappelijk en openbaar belang is, er duidelijke afspraken moeten

8 Voor het overzicht van de beschermingen wordt verwezen naar het overzicht dat kan worden geraadpleegd via www.onroenderfgoed.be (laatste consultatie op 18.01.2011)

9 <http://www.vioe.be/aanbod/inventarissen/de-centrale-archeologische-inventaris-cai/>

10 Het verdrag van Malta pleit voor een integrale bescherming van het archeologisch erfgoed met als belangrijkste pijlers: het behoud in situ, nauwe interactie met ruimtelijke ordening en de verplichting tot archeologisch vooronderzoek bij bouwprojecten (en in geval van verstoring en onmogelijke bewaring in situ, wordt de kostprijs op de verstoorder verhaald)..

11 Zie bijvoorbeeld Het Nieuwsblad van 01.10.2010 of de uitzending van het Radio1-programma Peeters&Pichal van 05.10.2010.

komen tussen overheid en private partners.¹² De nadruk ligt daarbij op risicospreiding en het inperken van onzekerheid. Een duidelijk tijdsperspectief en een verdeling van de kosten worden dan ook als prioritaire aandachtspunten gezien.

2.1.2. Bouwkundig erfgoed

Definitie

De definitie voor bouwkundig erfgoed werd overgenomen uit de conventie van Granada (Raad van Europa, 1985, Art. 1, paragraaf 1).

Artikel 1

Binnen de toepassing van het verdrag, worden de volgende elementen onderscheiden binnen het bouwkundig erfgoed:

- 1. monumenten: alle gebouwen en structuren met significante historische, archeologische, artistieke, wetenschappelijke, sociale of technische waarde, met inbegrip van hun inrichting en toebehoren;*
- 2. groepen van gebouwen: homogene groepen van stedelijke of landelijke gebouwen waardevol door hun historische, archeologische, artistieke, wetenschappelijke, sociale of technische relevantie, voldoende samenhangend om topografisch definieerbare eenheden te vormen;*
- 3. sites: de gecombineerde realisaties van mens en natuur, namelijk gebieden waarop deels gebouwd werd en die voldoende onderscheidend en homogeen zijn en die historische, archeologische, artistieke, wetenschappelijke, sociale of technische waarde bezitten.*

Data

Ten eerste is er het beschermd bouwkundig erfgoed. In het Vlaams decreet van 1976 tot bescherming van monumenten en stads- en dorpsgezichten wordt het onderscheid beperkt tot monumenten enerzijds en stads- en dorpsgezichten (groepering van één of meerdere monumenten en/of de directe omgeving van een monument). Anderzijds waren op 1 januari 2010 in Vlaanderen 10 905 objecten beschermd als monument (waarvan 43% een aanduiding heeft van bouwjaar (jaar of eeuw)) en 1 589 objecten als stads- en dorpsgezicht.

Daarnaast is er de inventaris van het waardevol onroerend erfgoed (raadpleegbaar via <http://inventaris.vioe.be>) beheerd door het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed (VIOE). Daarin waren op 12 augustus 2010 75 820 relictten bouwkundig erfgoed, 124 gehelen bouwkundig erfgoed en 1 375 relictten wereldoorlogserfgoed geregistreerd.

Relevantie

Het mag duidelijk zijn dat op dit ogenblik bouwkundig erfgoed economisch gezien de belangrijkste subsector is binnen onroerend erfgoed in Vlaanderen. Ook het leeuwendeel van de subsidies die worden uitgereikt voor de

12

Beroepsverenigingen van de bouw- en vastgoedsector, Gemeenschappelijk standpunt met betrekking tot de implementatie van het verdrag van Valletta en de financiering van onroerend erfgoed (verslag vergadering 21.04.2010).

instandhouding van het onroerend erfgoed gaat naar het bouwkundig erfgoed (cf. infra).

Voor het onderzoek wordt ervoor gekozen om niet enkel te focussen op het beschermd bouwkundig erfgoed. Met betrekking tot de databanken van het beschermde en het waardevol bouwkundig erfgoed dienen wel een aantal kanttekeningen te worden gemaakt.

Naast een omschrijving en een algemene indeling (monument, landschap,...) wordt in de inventaris van het waardevol bouwkundig erfgoed, een classificatie (jaar, stijl, en vooral typologie) toegekend. Dit biedt voor dit onderzoek een zeer grote meerwaarde. Elk object krijgt op deze manier verschillende classificaties. In het bijzonder de typologie biedt ons mogelijkheden om de waarde van een object weer te geven, en zo het belang van bepaalde 'toppers' na te gaan. Zo kan men bv. aan een kathedraal de waarde 10 toekennen, en een kapel de waarde 1 met daartussen alle soorten kerken. Hoewel dergelijke waardering zeer willekeurig is, kan ze eventueel een aanvulling bieden op de kwantitatieve data per gemeente; men kan er immers van uit gaan dat bepaalde monumenten (bv. een kathedraal) een grotere aantrekkingskracht uitoefenen dan bv. een kleine parochiekerk.

In totaal zijn er in de databank op dit moment zo'n 500 classificaties (waarin verschillende niveaus verwerkt zijn: religieus, kerkelijk, ..., stads-en dorpsgezichten, ...). Elk object heeft gemiddeld bijna 2 classificaties. De classificatie biedt echter enkele bijkomende problemen: er kan verwarring ontstaan omtrent de hiërarchie van de verschillende classificaties. Een object kan bv. de classificaties voor kasteel en donjon hebben, maar het is dan niet duidelijk of de aanduiding als kasteel geldt als de aanduiding van de hoofdcategorie (donjon is immers een subcategorie van kasteel), dan wel dat het om zowel een kasteel als donjon gaat.

De volledigheid van de inventaris van het **waardevol bouwkundig erfgoed** hangt momenteel nog sterk af van het moment van registratie (1974-2010), zie daarvoor onderstaande kaart. Men kan verwachten dat de eerder geregistreerde objecten veeleer tot de 'klassieke monumenten' (de kathedralen en kastelen) behoren, en dat in de recenter geïnventariseerde gebieden ook kleiner en nieuwer erfgoed werd opgenomen.

Figuur 1
Een overzicht van de eerste en latere inventarisaties

(bron: VIOE, stand van zaken 2005; intussen is het hele Vlaamse grondgebied geïnventariseerd en wordt met de actualisatie en vervollediging van start gegaan.)

Er zal in het onderzoek per indicator een evaluatie worden gemaakt van de verschillende beschikbare databanken en hun relevantie voor desbetreffende indicator. Algemeen wordt ernaar gestreefd onroerend erfgoed zo breed mogelijk te benaderen (met andere woorden zowel waardevol als beschermd erfgoed), indien dit vertekende resultaten zou geven, zullen via statistische analyses de nodige correcties worden aangebracht.

2.1.3. Heraldiek

Heraldiek omvat wapens van openbare besturen en private personen of instellingen. Na een intensieve begeleiding van gemeenten en provincies bij het vaststellen van wapens en vlaggen, gaat de laatste jaren de aandacht van de Vlaamse Heraldische Raad hoofdzakelijk naar de inventarisatie van wapens van privépersonen en instellingen. Binnen deze studie wordt het heraldisch erfgoed niet opgenomen.

2.1.4. Landschappen

Definities

De definitie voor landschap als onroerend erfgoed is gebaseerd op de Europese Landschapsconventie (Raad van Europa, Firenze, 2000, Art 1, paragraaf 1), waarbij de volgende definities werden gehanteerd:

Een "Landschap" is een gebied, zoals waargenomen door mensen, waarvan het karakter het resultaat is van actie en interactie tussen natuurlijke en / of menselijke factoren

"Landschapsbeleid" geeft het beleid van de bevoegde overheden weer omtrent de algemene beginselen, strategieën en richtlijnen die het nemen van specifieke maatregelen gericht op de bescherming, het beheer en de planning van het landschap toelaten;

“Kwaliteitscriteria van een landschap” betekent voor een specifiek landschap: de formulering, door de bevoegde overheid, van de aspiraties van de bevolking ten aanzien van de landschappelijke kenmerken van hun omgeving;

“Landschapsbescherming” gaat over acties die bijdragen aan het bewaren en onderhouden van onderscheidende of karakteristieke kenmerken van een landschap, dit wordt gerechtvaardigd door de erfgoedwaarde afgeleid uit de natuurlijke configuratie en / of menselijke activiteit;

“Landschapsbeheer”: gaat over de acties, genomen uit een perspectief van duurzame ontwikkeling, die bijdragen aan het goed beheer van landschappen, en die veranderingen door sociale, economische en milieuprocessen begeleiden en harmoniseren;

“Landschapsplanning” gaat over de toekomstgerichte maatregelen om landschappen te verbeteren, te herstellen of te creëren.

Recent werden een aantal nieuwe begrippen geïntroduceerd wat betreft de bescherming van landschappen. Er is een trend merkbaar waarbij ‘beschermde landschappen’ in een nieuwe procedure worden vervangen door ankerplaatsen in de landschapsatlas en erfgoedlandschappen.

Een landschap dat van algemeen belang is omwille van natuurwetenschappelijke, historische, esthetische, sociaal-culturele of ruimtelijk-structurende waarde, kan worden aangeduid als een **ankerplaats**.¹³ De aanduiding van een ankerplaats gebeurt in twee stappen: een voorlopige en een definitieve aanduiding. Juridisch gezien fungeren definitief aangeduide ankerplaatsen als sectorale voorstellen voor ruimtelijke uitvoeringsplannen of andere beleidsplannen. Bij het opstellen van een RUP of een ander beleidsplan dienen de ankerplaatsen als richtlijn voor het vastleggen van een **erfgoedlandschap**.

Relictzones groeperen verschillende **punt- en lijnrelicten** en ankerplaatsen. Zij zijn meer gebaseerd op kaartstudie van de landschapsstructuren. In de landschapsatlas wordt volgende definitie gegeven: “gebieden met nog gave en herkenbare structuren die teruggaan tot voor de Tweede Wereldoorlog en meestal tot het einde van de 18de eeuw (Ferraris)”.¹⁴

Aangezien bij een landschap, in tegenstelling tot bij bouwkundig erfgoed, vaak verschillende eigenaars betrokken partij zijn, bleek het een enorme administratieve last om de individuele betekening, vereist voor een bescherming als landschap, rond te krijgen. Bij het opstellen van een RUP is die individuele betekening niet nodig en dus wordt sinds een aantal jaren de erkenning tot ankerplaats verkozen boven de bescherming als landschap.¹⁵

Data

- Beschermde landschappen
 - Landschapsatlas met ankerplaatsen, punt- en lijnrelicten, relictzones
- Net zoals voor het bouwkundig erfgoed zal in het onderzoek per indicator

13 Artikel 15, Decreet van 16.04.1996 betreffende de landschapszorg, gewijzigd bij decreten van 18.05.1999, 08.12.2000, 21.12.2001, 19.07.2002, 13.02.2004, 10.03.2006, 16.06.2006, 27.03.2009.

14 <http://metadata.agiv.be/Details.aspx?fileIdentifier=d7ecf704-8380-48a1-9804-643852f8e716>

15 Interview Guido Tack, 06.04.2010.

een evaluatie worden gemaakt van de verschillende beschikbare databanken en hun relevantie voor desbetreffende indicator. Algemeen wordt ernaar gestreefd landschappen zo breed mogelijk te benaderen (met andere woorden zowel beschermde landschappen als ankerplaatsen en relictzones).

Relevantie

Na overleg met de Regionale Landschappen die instaan voor het beheer van het leeuwendeel van de waardevolle landschappen, werd besloten om wat betreft de landschappen de beschermde landschappen, de ankerplaatsen en relictzones in het onderzoek op te nemen. De landschapsatlas werd over een minder lange tijdsspanne opgesteld en heeft dus niet het probleem van incoherentie zoals de inventaris van het waardevol bouwkundig erfgoed. Er wordt dus een representatief overzicht gegeven van waardevolle landschappen in Vlaanderen.

Vlaanderen telde op 1 januari 2010 895 beschermde landschappen; daarnaast waren er in 2001 381 aangeduide ankerplaatsen en 515 relictzones in de landschapsatlas. Dat aantal ligt anno 2011 hoger, maar aangezien de herziening van de landschapsatlas nog niet is afgerond, is ook een hertekende kaart nog niet beschikbaar. Het beeld dat hier wordt geschetst zal waarschijnlijk afwijken van de bestaande toestand aangezien sommige gebieden werden herzien.

Figuur 2
Landschapsatlas met aanduiding van beschermde landschappen, ankerplaatsen en relictzones.

(bron: Landschapsatlas via <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/landschapsatlas/#>)

2.1.5. Varend erfgoed

Een laatste subcategorie van het onroerend erfgoed is het varend erfgoed. In het decreet van 2002 betreffende de bescherming van het varend erfgoed wordt volgende definitie gehanteerd:

“het nautisch erfgoed, inzonderheid de schepen, de boten en de drijvende inrichtingen met inbegrip van hun uitrusting en van hun voortstuwingsmiddelen, waarvan het behoud van algemeen belang is wegens hun historische, wetenschappelijke, industrieel-archeologische

of andere sociaal-culturele waarde.”

In 2005 werd door het VIOE begonnen met de inventarisatie van het varend erfgoed. Op 1 januari 2009 waren er in Vlaanderen 2 objecten definitief en 2 objecten voorlopig beschermd als varend erfgoed. Het maritiem erfgoed wordt in deze studie eveneens buiten beschouwing gelaten aangezien het om een zeer specifieke sector gaat waarover weinig data voorhanden zijn. Een sectorale deelstudie zou hiervoor aangeraden zijn.

2.1.6. Overzicht databronnen

Tabel 1
Overzicht van de data en databronnen voorhanden

Naam	Aantal	Soort	Vorm(punt / polygoon)
De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed	75 000	Bouwkundig	punt
typologische thesaurus		bouwkundig ; funerair ; klein erfgoed ; landschapselementen; varend erfgoed	
Landschapsatlas	6 047	Landschap en bouwkundig	Combinatie: Puntrelicten, lijnrelicten, relictzones, ankerplaatsen
puntrelicten	4 607	Relicten	Punt in relatie met lijnrelicten, relictzones en ankerplaatsen
lijnrelicten	544	Lijn (gemiddeld 5km)	
relictzones	515	Landschap (gemiddeld 1 029ha)	Polygoon 39% opp. Vlaams Gewest
ankerplaatsen	381	Landschap (580ha gem)	Polygoon 16.3% opp. Vlaams Gewest
Beschermd onroerend erfgoed	13 500	Landschap en bouwkundig	Combinatie: Monumenten, dorps-en stadsgezichten, landschappen en archeologische zones
monumenten	10 905	bouwkundig	Punt (+ polygoon?)
dorps-en stadsgezichten	1 589	landschappen	Polygoon
landschappen	895	landschappen	Polygoon
archeologische zones	3	landschappen	n.a.
De Centrale Archeologische Inventaris (CAI)	28 700	Archeologisch	polygoon

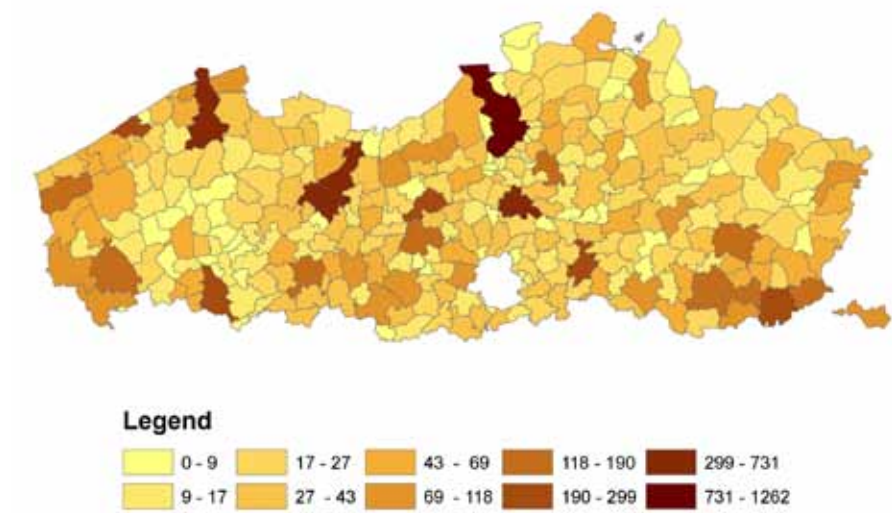
2.1.7. Hoe de aanwezigheid van onroerend erfgoed meten

Om de relatie tussen onroerend erfgoed en de socio-economische impact te meten wordt in de toeristische analyse en de vastgoedanalyse een analyse op gemeente niveau uitgevoerd. Hierbij wordt het verband geanalyseerd tussen enerzijds de mate van aanwezigheid van onroerend erfgoed in een gemeente en de toeristische activiteit en vastgoedprijzen anderzijds.

Er werd onderzocht welke data over het aanwezige erfgoed konden worden gebruikt om tot het meest representatieve resultaat te komen. Het basisuitgangspunt hierbij is dat zonder een goede indicatie van de aanwezigheid van onroerend erfgoed in een gemeente, de sociaal-economische impact niet kan worden berekend. Dit deel werd aanvankelijk sterk onderschat in de studie, aangezien in eerste instantie enkel de aantallen beschikbaar waren. Toch werden een aantal scenario's afgetoetst die verder gingen dan een louter kwantitatieve benadering.

- Aantallen beschermd erfgoed

Figuur 3
Aantal beschermde erfgoedobjecten per gemeente

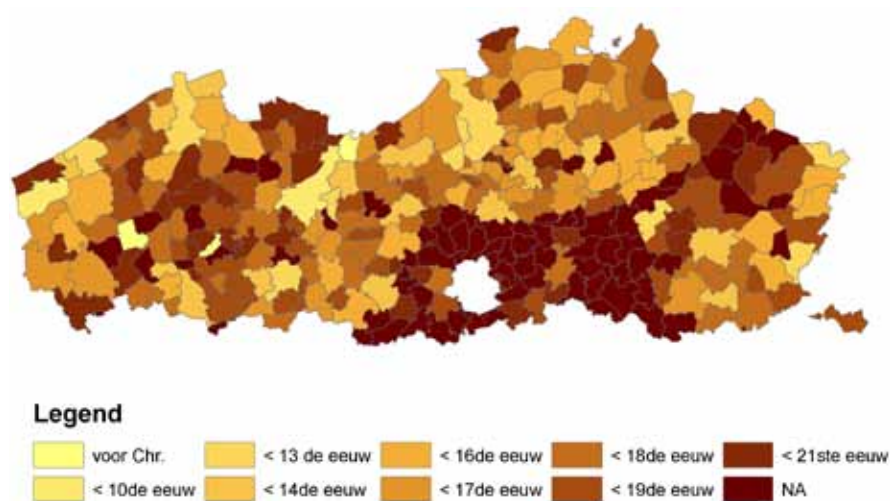

(bron: eigen bewerking op basis van de databank van het beschermd erfgoed (Ruimte en Erfgoed))

In eerste instantie werd in kaart gebracht hoeveel beschermde monumenten en landschappen elke Vlaamse gemeente telt. Dit overzicht geeft voor de vijf Vlaamse kunststeden een duidelijk donkere verkleuring wat erop wijst dat daar een hogere concentratie aan beschermd erfgoed aanwezig is. Enkel Leuven lijkt hier licht van af te wijken, maar dit kan deels worden verklaard doordat Leuven vrij vroeg werd geïnventariseerd en er naderhand een verruiming van het erfgoedconcept en dus ook de inventarisatie en bescherming die lijn volgde.

- Ouderdom van het beschermd erfgoed in een gemeente

Figuur 4
Leeftijd van de beschermd monumenten

(bron: eigen bewerking op basis van de databank van het beschermd erfgoed (Ruimte en Erfgoed))

Een tweede mogelijkheid om het karakter van het aanwezig erfgoed per gemeente te classificeren, bestaat erin te kijken naar de leeftijd van de monumenten zoals opgenomen in de databank van beschermd monumenten. Dit lijkt evenwel geen juiste weergave te bieden.

Ten eerste kan men er niet van uit gaan dat oudere monumenten per definitie belangrijker, waardevoller of aantrekkelijker zouden zijn dan jonge monumenten. Ten tweede speelt ook het moment waarop de vaststelling voor de inventarisatie werd gemaakt, een belangrijke rol. De vroege inventarisatie van Vlaams-Brabant kan hier opnieuw in belangrijke mate de sterke verkleuring verklaren. Aangezien de inventarisatie niet altijd een standaard thesaurus gebruikte, ontbreekt voor een groot aantal monumenten een aanduiding van het jaartal. Aangezien de recente bescherming vaak jongere monumenten betrof, lijkt het alsof er in Vlaams-Brabant veel meer jonge monumenten aanwezig zijn dan elders in Vlaanderen. Dit is uiteraard een foute conclusie.

- Oppervlakte beschermd erfgoed

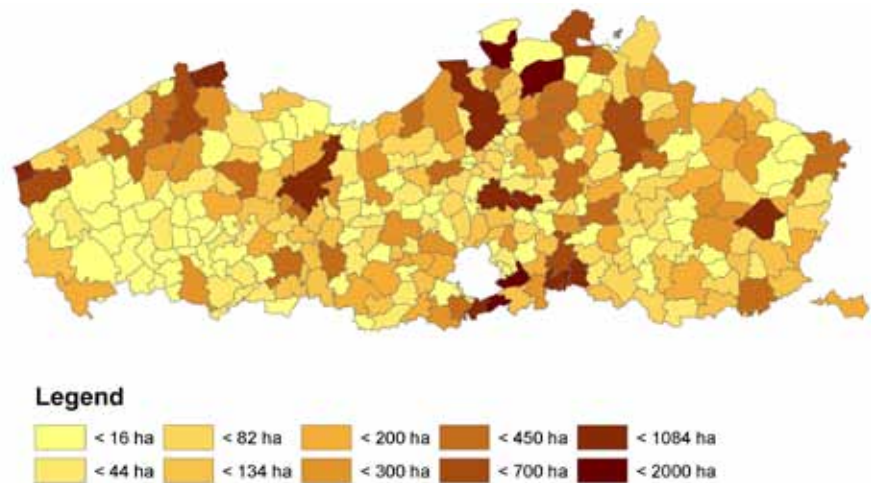
Een andere benadering houdt in dat men de oppervlakte van het beschermd erfgoed in beschouwing neemt. De totale oppervlakte van al het beschermd erfgoed in Vlaanderen bedraagt ongeveer 13 522 km² en dit volgens onderstaande indeling:

Tabel 2
Oppervlakte van het beschermd erfgoed in Vlaanderen

	Dorpsgezichten	Stadsgezichten	Landschappen	Monumenten	Totaal
Km ²	76	9	380	5	469
% van totale oppervlakte Vlaanderen	0.56	0.06	2.81	0.04	3.47

Dit levert volgende geografische spreiding:

Figuur 5
Oppervlakte van het beschermd erfgoed in Vlaanderen

(bron: eigen bewerking op basis van de databank van het beschermd erfgoed (Ruimte en Erfgoed))

Opnieuw geeft deze benadering een aantal vertekeningen. Beschermd landschappen coveren vaak grotere oppervlaktes dan individuele monumenten, maar oefenen daarom niet meer aantrekkingskracht uit dan bepaalde individuele monumenten. Daarnaast is ook de notie van stads- en dorpsgezichten bijzonder interessant. Dat een bepaalde regio mensen aantrekt, heeft vaak te maken met een concentratie aan relictten. Een betiteling als stads- of dorpsgezicht impliceert effectief een zekere 'erfgoeddensiteit'. Anderzijds kan ook worden vastgesteld dat niet elk waardevol 'historisch stedelijk landschap' beschermd is als dorps- of stadsgezicht (men denkt bv. aan de problematiek die zich stelt in Brugge). Een benadering gebaseerd op oppervlakte geeft een vertekend beeld; bovenstaande figuur toont bv. dat Brugge procentueel minder oppervlakte met beschermd erfgoed heeft dan buurgemeente Knokke terwijl het verschil waarschijnlijk in belangrijke mate kan worden toegeschreven aan de uitgestrektheid van het Zwin in datzelfde Knokke.

- De waarde van onroerend erfgoed

Er werd eveneens getracht om niet het aantal objecten als uitgangspunt te nemen, maar wel de waarde van het onroerend erfgoed te meten. Dit houdt bijvoorbeeld in dat een kathedraal een grotere waarde toebedeeld krijgt dan een kapelletje. Deze oefening kon echter niet volledig worden gemaakt omdat de beschikbare datasets niet toelaten een waardebepaling te kwantificeren. De typologieën die in de databank worden gehanteerd zouden een aanknopingspunt kunnen zijn voor dergelijke analyse. Op dit moment is dit echter niet mogelijk aangezien de databank ook te grote regionale verschillen vertoont en eerst zou moeten worden geüniformeerd.

De databank zou in principe tweeledig moeten zijn. Ten eerste moet het een inventaris zijn die aantallen weergeeft, anderzijds zou het ook een kennisdatabank moeten zijn. Op die manier kan per gemeente bijvoorbeeld het aantal monumenten, de beschermde oppervlakte, het aantal kastelen etc. worden bepaald. Die zou kunnen worden aangevuld met een breed scala aan waarden: de vervangingswaarde (kost om een gelijkaardig monument opnieuw op te bouwen; de verzekeringspremie zou hier een indicator kunnen

zijn), de uniciteit, de aantrekkingskracht, de toegankelijkheid (al dan niet te bezichtigen, betalend bezoek, aantal bezoekers,...). Uiteraard moet verder worden onderzocht in welke mate zo'n geïntegreerde databank ook in de praktijk haalbaar zou zijn.

2.2. De impact van erfgoed

Op basis van literatuurstudie en interviews, werd een eerste beeld van de economische impact van de onroerend erfgoedsector geschetst.

Een aantal belangrijke elementen die in de gesprekken naar voor kwamen en die verder in de studie werden geïntegreerd, waren de volgende:

- Onroerend erfgoed heeft een impact die verder reikt dan men zou vermoeden en is een sterke drive voor een scala aan activiteiten.
- De impact op verschillende soorten is divers, maar niet overal even 'sterk' of aanwijsbaar.
- Er zullen een aantal sectoren moeten worden geselecteerd, anders dreigt het gevaar te verdrinken in de overvloed aan input.
- Tewerkstelling werd algemeen aangehaald als een bijzonder belangrijk thema.

Het mag duidelijk zijn dat onroerend erfgoed allerminst gebaat is bij de zogenaamde verkokering van het beleid, een nieuw soort verzuiling waarbij elke dienst op zichzelf functioneert waardoor samenwerking tussen de diensten niet langer evident is. Onroerend erfgoed is bij uitstek een bevoegdheid waarvoor synergie met andere domeinen interessant is. De 'flexibiliteit' van het erfgoed om een samenwerking aan te gaan met bijvoorbeeld toerisme of stadsontwikkeling is net één van haar troeven.

Een gedegen beschermingsbeleid houdt vooral rekening met de non-use values van het erfgoed, maar de meerwaarde van onroerend erfgoed schuilt daarbij ook in de use values, spill-over en cross-overeffecten. Spill-overeffecten zijn alom aanwezig in de vorm van positieve externaliteiten: de omgeving die gratis mee geniet van het historisch zicht bijvoorbeeld, of de aantrekkingskracht van onroerend erfgoed op toeristen. Ook het hotel naast een belangrijk historisch monument of een huis dichtbij een beschermd natuurlandschap vallen onder deze noemer.

Cross-over effecten, die sterk gelinkt zijn aan het functioneel erfgoedbeeld, liggen al moeilijker. Een leegstaande kerk in een hotel transformeren, is geen evidentie. Een minder extreem, maar veelzeggend voorbeeld is het gemis aan faciliteiten om bijvoorbeeld in erfgoedmusea rustig iets te drinken. In toeristische onderzoeken naar attractiebezoek komt dit steevast als een pijnpunt naar voor. Een geïntegreerde aanpak op verschillende bestuursniveaus zou de impact en betekenis van het onroerend erfgoed op verschillende sectoren alleen maar kunnen versterken.

Onderstaande tabel geeft een synthese van de 'soorten' impact (direct, indirect, indirect-afgeleid en afgeleid) die onroerend erfgoed heeft en op welke subsectoren ze betrekking hebben.

Direct	Indirect	Indirect-afgeleid	Afgeleid
Uitvoering en overheden	Toerisme	City branding	Maatschappelijke welvaart
Premiesteun	Recreatie	Regionale ontwikkeling	Uitstraling
	Vastgoedwaarde	Stadvernieuwing	Identiteit
		Aantrekkingskracht, creatieve industrieën	Beleving
			Welzijn

2.2.1. Directe impact

De directe effecten zijn eigenlijk de harde kern van de economische analyse. Het gaat hier om de rechtstreeks meetbare betekenis van de sector die nauwelijks overlapt met andere sectoren.

- Uitvoering en overheden. Wat betreft tewerkstelling is er een duidelijk aandeel aan directe tewerkstelling: mensen die instaan voor het onderhoud en restauraties van de sites, de exploitatie, ... Daartoe behoort ondermeer de bouwsector, waarbinnen onroerend erfgoed een nichesector is, maar wel één met een hoge specialisatiegraad en arbeidsintensief. Onder deze categorie vallen eveneens de overheden en administraties verantwoordelijk voor onroerend erfgoed.
- Premiestelsel: de premies die worden uitgereikt voor de instandhouding van het onroerend erfgoed. Het betreft de restauratie- en onderhoudspremie voor bouwkundig erfgoed, de landschapspremie, premie voor werken aan beschermd archeologisch patrimonium, etc.

2.2.2. Indirecte impact

Het betreft hier sectoren waarop de sector van het onroerend erfgoed indirect inspeelt of die slechts een deel van hun werkzaamheden aan erfgoed wijden. Het aandeel van deze sectoren dat gerelateerd is aan onroerend erfgoed kan vrij duidelijk worden afgebakend.

- Toerisme: het erfgoedproduct is een onderdeel van het breder aanbod dat Vlaanderen te bieden heeft en is vaak het eerste aanknopingspunt voor buitenlandse bezoekers.
- Recreatie: ook binnen Vlaanderen wordt onroerend erfgoed als een stimulans voor dagbezoeken en andere gezien; een fietstocht doorheen een waardevol landschap wordt aantrekkelijker beschouwd dan één doorheen een grauwe industriezone.
- Vastgoedwaarde: Enerzijds is er uiteraard de waarde van het erfgoed zelf, anderzijds blijkt de aanwezigheid van erfgoed in zowel een stedelijke als landelijke omgeving ook een invloed te hebben op de vastgoedwaarde van de omliggende panden.

2.2.3. Indirect-afgeleide impact

Onder indirect-afgeleide effecten worden die categorieën ondergebracht die wel duidelijk beïnvloed worden door onroerend erfgoed, maar waarvan het effect moeilijker traceerbaar of meetbaar is.

- City branding: het profiel van de vijf Vlaamse kunststeden werd duidelijk gebaseerd op hun overvloed aan onroerend erfgoed relictien. Ook op kleinere schaal is dit merkbaar, indien een gemeente over een bijzonder monument beschikt, wordt dit vaak gebruikt om mensen aan te trekken.

Erfgoed en film

Steden zijn zot van film. Sinds het succes van 'Flikken' werd een exponentiële stijging van het budget city marketing opgemerkt.. Zo werd bv. een deel van de film 'In Bruges' opgenomen aan de Spiegelrei in Brugge, goed voor een filmploeg van 150 man. Location Flanders, een samenwerking tussen stedelijke filmcellen en Flanders Image, de promotiecel van het Vlaams Audiovisueel Fonds (VAF), ziet steeds meer buitenlandse producties hun weg naar Vlaanderen vinden. Maar ook binnenlandse producties doen gretig een beroep op de unieke settings. Nog voor de filmrelease van 'Zot van A' kreeg de dienst toerisme van de stad Antwerpen vragen over de plekken waar de film werd opgenomen. Filmlocaties als productplacement genereren extra toeristen, maar zelfs zonder deze toeristische publiciteit zijn filmploegen welkom. Zij creëren immers ook bijkomende werkgelegenheid.

De direct economische return per draaidag is uiteraard afhankelijk van de soort opname. Vooralsnog zijn er geen exacte cijfers bekend. Op basis van een algemene internationale standaard kan worden gesteld dat de economische return voor de regio varieert van een minimum van 5 000 euro per draaidag (reality, low-end budget, minimal crew) tot gigantische bedragen voor topfilms waarbij de crew bestaat uit honderden mensen (hierbij worden bedragen tot 175.000 euro per draaidag genoemd). Wat Vlaanderen betreft, vinden bijvoorbeeld in Antwerpen 650 draaidagen per jaar plaats, waarvan ongeveer driekwart voor tv-producties, films en reclame.

- Regionale ontwikkeling: de aanwezigheid van onroerend erfgoed in een regio zorgt vaak voor een boom aan andere initiatieven en bijhorende tewerkstelling. Onroerend erfgoed is dan de katalysator voor een bredere regionale ontwikkeling.
- Stadsvernieuwing: stadsvernieuwingsprojecten worden vaak verbonden aan de herwaardering en het hergebruik van een erfgoedsite; kijkt men bijvoorbeeld naar de stad Leuven waar een nieuwe wijk wordt gerealiseerd rond de industriële erfgoedsite van de voormalige Stella-brouwerijen.
- Aantrekkingskracht creatieve industrieën: historische panden oefenen een bijzondere aantrekkingskracht uit als 'host' voor creatieve beroepen. Een historisch kader blijkt toch vaak dat extra cachet te geven aan de werkomgeving. Daarnaast evolueert erfgoed ook naar een soort creatieve workshop waar innovatieve technologieën, materialen en methoden worden ontwikkeld. De voorbeelden hiervan zijn talrijk: neutronenversnellers waarmee radiografische opnamen van gebouwen kunnen worden gemaakt, GPS-systemen als nieuwe reisgids, hoogtechnologische restauratietechnieken, etc.

2.2.4. **Afgeleide impact**

Afgeleide effecten van erfgoed in de samenleving zijn bijzonder verreichend, maar ook bijzonder moeilijk in kaart te brengen. Algemeen wordt aangenomen dat de aanwezigheid van onroerend erfgoed bijdraagt tot de maatschappelijke welvaart. Dat uit zich onder andere in volgende sectoren:

- Uitstraling: een 'heritage community' profileert zich sterk ten opzichte van andere gemeenschappen; erfgoed is in deze de public relations van de gemeenschap/streek.

- Identiteit: dit komt bijvoorbeeld sterk naar voor wanneer erfgoed wordt bedreigd en er hevig publiek protest rijst. Erfgoed is namelijk geen vaststaand concept, maar wordt gemaakt door mensen die er waarden aan toedichten.
- Beleving: een onroerend erfgoed omgeving wordt vaak positievere en aangenamere kwaliteiten toegedicht.
- Welzijn: er wordt aangenomen dat erfgoed bijdraagt tot een kwalitatieve leefomgeving en dus ook een impact heeft op het welzijn van haar bewoners

Ziekenhuistoerisme

Healthcare Belgium heeft als doelstelling om informatie te voorzien over Belgische medische diensten, kwaliteit te garanderen en de internationale ontwikkeling van telemedicine. Preciese cijfers over ziekenhuistoerisme zijn er niet, maar jaarlijks komen er alleen al 41.000 Nederlanders, goed voor een omzet van € 273 mio, op kosten van de Nederlandse zorgverzekering. De link met onroerend erfgoed is niet dadelijk gelegd, maar het lijkt hier te gaan om een luxesegment. De website van Healthcare Belgium geeft een overzicht van de Vlaamse kunststeden en het aanbod van hun belangrijkste erfgoedattracties, om het verblijf van een buitenlands patiënt aangenamer te maken.

Meer info: <http://www.healthcarebelgium.com/index.php?id=tourism>

Buitenlandse studenten

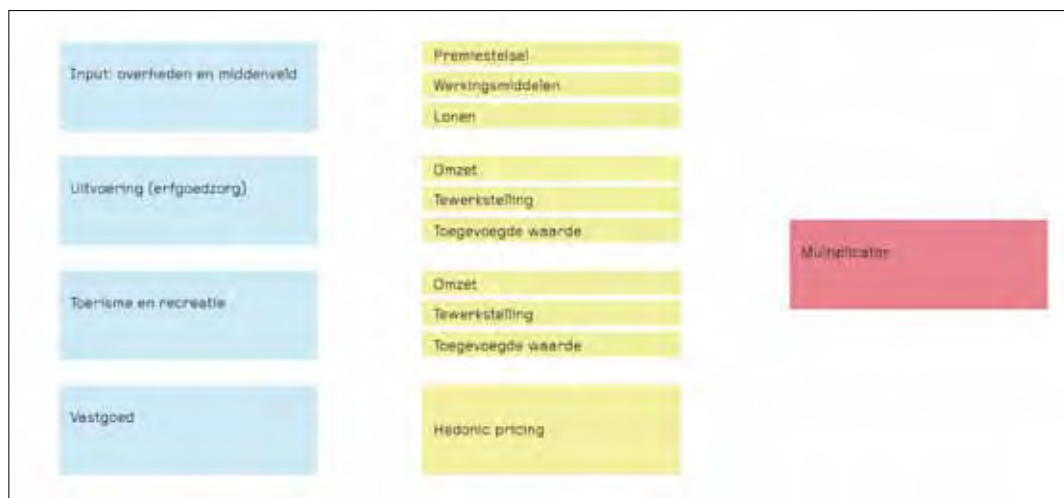
Met meer dan 10% buitenlandse studenten oefenen de historische universiteitssteden in Vlaanderen duidelijk een grote aantrekkingskracht uit op buitenlandse studenten. Daarbij komt nog dat ongeveer 14% van het academisch personeel in Vlaanderen een niet-Belgische nationaliteit heeft. Onderzoek toont aan dat mensen die werken aan buitenlandse universiteiten veel vrienden en familie uitnodigen en zo de perfecte gastheer zijn. Het is een belangrijk onderdeel van het VFR toerisme (visit friends en relatives).

3 Economische analyse

3.1. Introductie

Figuur 7
Afbakening van het studiegebied

Op basis van verkennende gesprekken werd het verdere onderzoekskader vastgelegd. De vier geselecteerde sectoren (overheden en middenveld, uitvoering, toerisme en vastgoed) zouden ons in staat moeten stellen het grootste deel van de economische impact van het onroerend erfgoed in kaart te brengen.

Zoals eerder aangehaald, wordt die economische impact bepaald aan de hand van de satellietrekening onroerend erfgoed. De satellietrekening wordt opgesteld voor bovenstaande sectoren en in dit hoofdstuk wordt enerzijds de satellietrekening gemodelleerd en wordt anderzijds ook de nodige input en output geanalyseerd.

Wat betreft de uitvoerende sector en toerisme willen we steeds drie factoren bepalen: omzet, toegevoegde waarde en tewerkstelling. Voor de overheid is dit niet mogelijk; hier willen we kijken naar subsidies die de overheid uitrekt, de werkingsmiddelen van de overheid en de erfgoedverenigingen zelf en de loonkost. Voor vastgoed wordt geopteerd voor hedonic pricing; dat lijkt relevanter dan omzet, toegevoegde waarde en tewerkstelling.

Dit kader werd aan verschillende gesprekspartners voorgelegd (zie tabel in bijlage voor een overzicht) met de expliciete vraag welke data voorhanden zijn om het model te voeden.

3.2. Overheidsinvestering in onroerend erfgoed

3.2.1. Introductie

De overheid is ontegensprekelijk een belangrijke actor binnen het domein van onroerend erfgoed. Het is daarom belangrijk om duidelijk in kaart te brengen wat de economische betekenis is van dat engagement. Wat betreft de overheden en het middenveld wordt opgemerkt dat dat vooral een verhaal van uitgaven, minder dan van inkomsten is. Deze uitgaven echter zorgen in andere sectoren voor een extra toegevoegde waarde of grotere omzet. Vandaar dat in een evaluatie steeds het totaalpakket in rekening moet worden gebracht.

De aanpak voor de overheden is dan ook anders dan voor de andere sectoren die worden onderzocht. Het gaat hier bijna 100% om input die in kaart wordt gebracht. De output wordt onderzocht in de volgende hoofdstukken. In dit hoofdstuk ligt de nadruk vrijwel uitsluitend op de overheidsinspanningen die aan de basis van een bredere economische sector liggen.

Wat de Vlaamse overheid betreft, worden de verschillende activiteiten van het onroerend erfgoedbeleid door verschillende afdelingen uitgevoerd:

- VIOE (Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed): inventarisatie, onderzoek en bescherming van onroerend erfgoed
- Agentschap Ruimte en Erfgoed Vlaanderen: beheer en bescherming
- Departement RO: beleidsvoorbereiding en ondersteuning
- Agentschap Inspectie RWO: toezicht op naleving van de reglementering
- Expertcommissie Onroerend Erfgoed: advies verlenen in het kader van beroepsprocedures tegen de weigering en machtiging door erfgoedconsulenten van het Agentschap Ruimte en Erfgoed.
- KCML: de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen adviseert de minister bevoegd voor onroerend erfgoed.

Naast de Vlaamse overheid zijn ook de provinciale en lokale besturen van belang.

Tenslotte worden in dit hoofdstuk ook de erfgoedverenigingen en intergemeentelijke samenwerkingen gesubsidieerd door de Vlaamse overheid besproken. Wat de erfgoedverenigingen betreft, gaat het om Erfgoed Vlaanderen (met inbegrip van Open Monumentendag Vlaanderen), Forum voor Erfgoedverenigingen en Monumentenwacht Vlaanderen. Onder de intergemeentelijke samenwerkingen vallen de Regionale Landschappen, de intergemeentelijke archeologische diensten en de intergemeentelijke onroerend erfgoeddiensten.

Zoals gezegd, wordt voor deze subsector gefocust op het in beeld brengen van subsidies, werkingsmiddelen en tewerkstelling.

3.2.2. Subsidies

Met haar systeem van subsidies en premies is de overheid een belangrijke initiator voor verdere uitgaven en investeringen in onroerend erfgoed. In de volgende hoofdstukken die handelen over de uitvoerende sector, toerisme en vastgoed, wordt dieper ingegaan op die extra investeringen die overheidsinterventies genereren. Daarnaast steunt zij - zoals eerder aangehaald - ook de werking van een aantal erfgoedverenigingen en intergemeentelijke samenwerkingen.

De jaarlijkse begroting van de Vlaamse overheid geeft een inzicht in de kredieten die jaarlijks worden vrijgemaakt voor onroerend erfgoed. Het gaat hier om verschillende soorten gegevens. Ten eerste zijn er de vastleggingen en de vastleggingskredieten. De vastleggingskredieten geven aan welke budgetten er jaarlijks maximaal kunnen worden besteed. De vastleggingen staan voor het engagement dat de overheid concreet aangaat. Wat betreft de premies worden de vastgelegde kredieten dan binnen de vijf jaar (restauratiepremie) of binnen de twee jaar (onderhoudspremie) uitbetaald. De ordonnanceringskredieten en ordonnanceringen zijn de bedragen waarvan voorzien wordt dat ze dat jaar worden uitgegeven; ze kunnen dus in voorafgaande jaren zijn vastgelegd. Om dubbelstellingen te vermijden, wordt ervoor gekozen om de vastleggingen als uitgangspunt voor de studie te nemen. Zij geven op langere termijn ook een meer representatief beeld.

In 2009 werd vanuit de Vlaamse overheid ruim 83 miljoen euro voor onroerend erfgoed vastgelegd. Het leeuwendeel daarvan, bijna 70 miljoen euro werd voorzien voor restauratie- en onderhoudspremies (cf. tabel).

Tabel 3
Vlaamse begroting 2009: vastleggingen voor onroerend erfgoed (in euro)

premies bouwkundig erfgoed	RP privé	18 148 253
	OP privé	4 601 214
	RP openbaar	10 170 663
	RP eredienst	34 600 704
	OP openbaar	2 289 868
premies landschappelijk erfgoed	opmaak beheersplan openbaar	72 941
	beheerspremie beschermde landschappen - privé	114 858
	opmaak beheersplan privé	153 699
	beheerspremie beschermde landschappen - openbaar	102 197
premies archeologisch erfgoed	premie beschermde archeologische goederen - privé	0

(bron: Vlaamse begroting 2009)

Uiteraard dekken de premies die de Vlaamse overheid uitreikt niet alle kosten. Daarom wordt ook berekend hoeveel andere overheden, respectievelijk eigenaars extra investeren in restauratie en onderhoud van het onroerend erfgoed. Aangezien er op dit moment wat betreft de onderhouds- en restauratiepremies voor bouwkundig erfgoed een systeem van koppelsubsidies bestaat, is het mogelijk hiervan een eerste inschatting te maken. Dit leverde voor Vlaanderen de volgende gegevens op:

Tabel 4

Totale investering van de verschillende overheden en eigenaars voor werken aan het beschermd bouwkundig erfgoed (restauratie, onderhoud, vooronderzoek)

TOTAAL	Vlaanderen	Provincie	Gemeente	Eigenaar	Prov/Gem/ Andere	Andere lokale besturen	Totaal
2005	57 319 272	13 057 984	9 148 686	7 165 319	11 761 916	3 909 298	109 032 394
2006	39 113 450	6 911 603	4 275 199	2 398 456	9 401 729	2 636 404	75 370 013
2007	66 688 176	14 399 419	8 558 554	3 749 762	12 608 197	5 840 865	130 544 528
2008	63 695 561	13 434 089	8 549 446	5 009 299	12 866 388	4 884 643	123 656 790
2009	62 737 411	16 894 427	11 007 099	7 049 363	5 628 641	5 887 328	124 926 325
2010	40 643 013	6 662 935	4 419 512	3 094 482	10 732 874	2 243 422	77 784 713

(bron: eigen berekeningen op basis van de data van Ruimte en Erfgoed (vastleggingen voor restauratie-, onderhouds- en vooronderzoekspremies in de Vlaamse begroting))

Er moet evenwel bij worden vermeld dat dit eerder een onderschatting is van de investeringen door particulieren. Voor werken waarvoor geen premie werd aangevraagd, maar die wel bijdragen tot het onderhoud en de valorisatie van het erfgoed, zijn er weinig gegevens beschikbaar. Daarnaast is er ook het niet beschermde waardevol erfgoed waar eveneens in wordt geïnvesteerd. Dit gebeurt niet alleen door de particulier, maar ook door bijvoorbeeld gemeentelijke of provinciale subsidies. Om deze investeringen in kaart te brengen, is er nood aan gerichte bevraging van de provincies en steden en gemeenten (bijvoorbeeld via de VVP of de VVSG).

Wat de eigenaars betreft, biedt de bevraging die Monumentenwacht Vlaanderen bij haar leden uitvoerde een aantal mogelijkheden.¹⁶ Hierin werd ondermeer gepeild naar de door de eigenaars gemaakte onderhoudskosten over de afgelopen drie jaar. Dit leverde volgende resultaten:

Tabel 5

Gemaakte onderhoudskosten door de leden van Monumentenwacht Vlaanderen

	2008	2009	2010
< 3 000 €	24%	25%	24%
< 3 000 € < 10 000 €	29%	33%	26%
< 10 000 € < 50 000€	28%	24%	29%
< 50 000 € < 100 000€	9%	12%	13%
< 100 000 < 500 000 €	8%	5%	6%
> 500 000 €	2%	1%	2%

(bron: Monumentenwacht Vlaanderen (2010), Tevredenheidsenquête 20 jaar Monumentenwacht, enkele voorlopige resultaten 10.11.2010.)

De bevraging leert dat 54% van de respondenten vermelden dat het rapport

16 Monumentenwacht Vlaanderen (2010), Tevredenheidsenquête 20 jaar Monumentenwacht, enkele voorlopige resultaten 10.11.2010.

opgemaakt door de inspecteurs van Monumentenwacht heeft geholpen bij de premieaanvraag. Daarvan deed ongeveer 66% beroep op de onderhouds- of restauratiepremie uitgereikt door de Vlaamse overheid en de overige 34% op provinciale of gemeentelijke premies.

Een link tussen de databank met de beschermde goederen en de databank met uitgereikte restauratie- en onderhoudspremies zou toelaten om de geografische spreiding van deze investeringen in kaart te brengen. Dit zou een goede basis zijn voor het verdere onderzoek; er kan dan immers naar verbanden worden gezocht tussen investeringen in onderhoud en restauratie enerzijds en toeristische aantrekkingskracht anderzijds.

3.2.3. Werkingsmiddelen

De werkingmiddelen voor de overheid worden gehaald uit de Vlaamse begroting, meer specifiek uit de apparaatskredieten voor 2010 van de entiteiten 'dienst Onroerend Erfgoed van het Departement RWO', 'Expertcommissie', 'VIOE', 'Agentschap Ruimte en Erfgoed' en 'Agentschap Inspectie RWO'. Daarnaast werden ook SARO (de Strategische Adviesraad Ruimtelijke Ordening), de adviseurs onroerend erfgoed in het kabinet van de Vlaamse minister bevoegd voor onroerend erfgoed en de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen meegerekend. Onder werkingmiddelen worden enerzijds de brutolonen van de werknemers gerekend en anderzijds de zogenaamde 'overige werkingmiddelen'. Onder 'overige werkingmiddelen' vallen bijvoorbeeld informaticakosten en de aankoop van materiaal. Dat levert volgende (voorlopige) resultaten.

Tabel 6
Werkingsmiddelen van de Vlaamse overheid (2010)

	Lonen (euro)	Overige werkingmiddelen (euro)0
Departement RWO	347 000	61 000
Agentschap	5 980 000	1 156 000
VIOE	5 813 000	24 000
Agentschap Inspectie RWO	77 000	16 000
Expertcommissie	n.a.	1 000
SARO ¹	n.a.	293 000
Kabinet	100 000	40 000
KCML	66 000	n.a.
TOTAAL	12 383 000	1 591 000

(bron: Ruimte en Erfgoed en Vlaamse begroting 2009)

Wat de erfgoedverenigingen en intergemeentelijke samenwerkingen betreft, willen we de verschillende bronnen van de werkingmiddelen nagaan. We focussen hierbij op de vier eerder aangehaalde verenigingen omdat zij in Vlaanderen de belangrijkste actoren zijn en zoals gezegd ook deels worden gesubsidieerd vanuit de Vlaamse overheid. Daarnaast kijken we ook naar de besteding van hun werkingmiddelen om zo een inzicht te krijgen in de mogelijke toegevoegde waarde van de subsidies die wordt gegenereerd. De

jaarrekeningen geven geen inzicht in de herkomst van werkingsmiddelen, daarom moeten de gegevens voor deze indicator bij de desbetreffende verenigingen worden opgevraagd.

Wat de bijdrage van de Vlaamse overheid voor werkingsmiddelen van deze verenigingen betreft, werden onderstaande bedragen vastgelegd:

Figuur 8

Bijdrage van de Vlaamse overheid voor werkingsmiddelen van erfgoedverenigingen (euro)

subsidies erfgoedverenigingen	Sensibilisering en OMD	43 178
	Erfgoed Vlaanderen	1 693 500
	Vrijwilligersverenigingen	150 000
	Monumentenwacht	1 301 000
	Forum voor Erfgoedverenigingen	531 000
	Vlaamse Landmaatschappij (beheersovereenkomsten)	24 000

(bron: Vlaamse begroting 2009)

Tabel 7

Bijdrage van de Vlaamse overheid aan de intergemeentelijke samenwerkingen in het domein van onroerend erfgoed (2009)

subsidies intergemeentelijke samenwerkingen	Regionale Landschappen (14)	2 043 000
	Intergemeentelijke archeologische diensten (7)	383 333
	Intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten (2)	200 000

(bron: Ruimte en Erfgoed en Vlaamse begroting 2009)

Zoals gezegd werd getracht een overzicht te krijgen van de herkomst van de werkingsmiddelen van de Vlaamse erfgoedverenigingen. Bovenstaande tabel geeft aan wat de bijdrage van de Vlaamse overheid bedraagt; in onderstaand overzicht werd nagegaan waar de overige werkingsmiddelen vandaan komen. Gezien de jaarrekeningen hier geen gedetailleerde informatie over geven, werd een beknopte bevraging naar de erfgoedverenigingen gestuurd. Enkel Monumentenwacht Vlaanderen bleek over een gedetailleerd jaarverslag te beschikken

Tabel 8
 Werkingsmiddelen van de Vlaamse erfgoedverenigingen (euro)

Monumentenwacht	Inkomsten	Subsidies Vlaamse overheid	1 301 000
		Subsidies provincies	2 047 123
		Dienstverlening	315 021
		Andere	17 459.
Erfgoed Vlaanderen	Inkomsten	Subsidies Vlaamse overheid	1 693 500
		Andere	n.a.
Forum voor Erfgoedverenigingen	Inkomsten	Subsidies Vlaamse overheid	531 000
		Andere	n.a.

(bron: Jaarverslagen van de erfgoedverenigingen)¹⁷

Tabel 9
 Werkingsmiddelen van de intergemeentelijke samenwerkingsverbanden (2009) (euro)

Regionale landschappen	Inkomsten	Subsidies RWO	2 043 000
		Andere structurele subsidies	3 803 611
		Projectsubsidies	5 384 824
Intergemeentelijke archeologische diensten	Inkomsten	Subsidies RWO	350 000
		Provinciale subsidies	78 600
		Gemeentelijke subsidies	205 282
		Andere ²	1 270 496
Intergemeentelijke onroerenderfgoed-diensten	Inkomsten	Subsidies RWO	n.a. ³
		Gemeentelijke subsidies	n.a.

(bron: Jaarverslagen van de intergemeentelijke samenwerkingen en bevraging Regionale Landschappen)

De Regionale Landschappen konden wegens tijdsgebrek geen gedetailleerde informatie verschaffen. De resultaatsverbintenissen die de Regionale Landschappen moeten afsluiten met het Agentschap Ruimte en Erfgoed kunnen - zoals bij de intergemeentelijke samenwerkingen het geval is - deze lacune waarschijnlijk opvullen.

Algemeen geldt dat de basiswerking van de Regionale Landschappen voor 60% wordt gesubsidieerd vanuit het departement leefmilieu, natuur en energie van de Vlaamse overheid - die basissubsidie financiert de tewerkstelling van 3-4 personeelsleden. De concrete bedragen variëren afhankelijk van de grootte van het Regionaal Landschap; het gaat dan van €115 000 per jaar (voor kleine Regionaal Landschappen) over €125 000 (gemiddeld) tot €149 000 per jaar voor de grote Regionale Landschappen. De overige 40% van de basiswerking wordt bijgepast door bijdragen van de gemeenten en

17

De data zijn onvolledig aangezien er geen gedetailleerde jaarverslagen van de erfgoedverenigingen werden aangeleverd.

de provincie.¹⁸ Vanuit het Agentschap Ruimte en Erfgoed worden jaarlijks middelen vrijgemaakt voor de aanwerving van 1 landschapsanimateur. In 2009 werd daarvoor €1 758 667 vastgelegd (cf. tabel supra). Daarnaast worden ook vanuit Europa projecten gefinancierd.

Om dit concrete cijfermateriaal te verkrijgen, werd een bevraging aan de Regionale Landschappen verstuurd. Deze bevraging kon niet volledig worden afgerond waardoor niet dieper kan worden ingegaan op de verschillende subsidiebronnen van de Regionale Landschappen.

Voor de intergemeentelijke archeologische diensten geldt dat zij jaarlijks 50 000 euro subsidies krijgen van de Vlaamse overheid en dat de provincies Oost-Vlaanderen en Antwerpen respectievelijk 10 000 en 50 000 euro bijkomende subsidies voorzien voor de IAD's werkzaam op hun grondgebied. De overige werkingsmiddelen bestaan vooral uit bijdragen van de gemeenten die onder de IAD's vallen. Voor de intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten (bevoegd voor archeologie en bouwkundig erfgoed) die nog in oprichting zijn, geldt dat zij 100 000 euro subsidies zullen ontvangen van de Vlaamse overheid en voor hun overige werkingsmiddelen eveneens afhankelijk zijn van provinciale, gemeentelijke en andere bijdragen.

Besluit

Wat de werkingsmiddelen van de Vlaamse overheid en de door de Vlaamse overheid gesubsidieerde erfgoedverenigingen en intergemeentelijke samenwerkingen betreft, resulteert dit in onderstaande cijfers:

Tabel 10
Totaal aantal werkingsmiddelen bij de Vlaamse overheid en het gesubsidieerde middenveld (2009)¹⁹

Werkingsmiddelen Vlaamse overheid	13 974 000
Werkingsmiddelen erfgoedverenigingen	5 905 103
Werkingsmiddelen intergemeentelijke samenwerkingen	13 135 813
TOTAAL	33 014 916

18 Interview Katty Wouters (RL Noord-Hageland) 24.06.2010.

19 Opgelet: in dit overzicht worden voor de werkingsmiddelen van de Vlaamse overheid reeds de cijfers voor 2010 in rekening gebracht.
In dit overzicht ontbreken de gegevens over lokale en provinciale overheidsdiensten en erfgoedverenigingen die niet worden gesubsidieerd

3.2.4. Tewerkstelling

De verschillende departementen, afdelingen en agentschappen van de Vlaamse overheid staan in voor de voorbereiding, ondersteuning en opvolging van het onroerend erfgoedbeleid. Zij zijn dus direct tewerkgesteld in de onroerend erfgoedsector.

Wanneer we tewerkstelling willen meten, worden zowel het totale aantal tewerkgestelden als het voltijdse equivalent berekend. Voor de werknemers van de erfgoedverenigingen wordt een zelfde methode gehanteerd. Het is interessant om het aantal voltijds equivalenten te berekenen aangezien dat cijfer toelaat de reële kost van de tewerkstelling te onderzoeken.

Voor de tewerkstelling bij de Vlaamse overheid komt dit in totaal neer op 296 tewerkgestelden en 273.15 voltijds equivalenten (stand van zaken op 31 december 2009).

Tabel 11
Erfgoed-gerelateerde tewerkstelling bij de Vlaamse overheid

VIOE	totaal	152
	voltijds equivalent	137.80
Departement RWO	totaal	6
	voltijds equivalent	5.35
Expertencommissie	totaal	1
	voltijds equivalent	1
Ruimte en Erfgoed	totaal	135
	voltijds equivalent	127 ⁴
Kabinet	totaal	2
	voltijds equivalent	2

(bron: Ruimte en Erfgoed)

De juiste data worden ook wat betreft de tewerkstelling verkregen via de jaarverslagen of bevraging van de desbetreffende overheden of verenigingen.

Bij de Vlaamse erfgoedverenigingen die in erfgoedhuis Den Wolsack zitten, werken ongeveer 103 personen. Er wordt evenwel op gewezen dat er daarnaast een belangrijk aandeel vrijwilligerswerk wordt verricht. Er wordt getracht daar een goed overzicht van te maken op basis van een bevraging van desbetreffende verenigingen of op basis van analyse van de jaarrekeningen. Hiervoor verwijzen we naar indicator M3 (omvang professioneel kader erfgoedverenigingen) die werd opgemaakt voor de draagvlakstudie uitgevoerd in 2008.²⁰

20

Resource Analysis (2008), Toepassen van een indicatorenkorf voor het meten van het draagvlak voor onroerend erfgoed(beleid) in Vlaanderen. Eindrapport deel 1, 28.

Tabel 12
Tewerkstelling bij de Vlaamse erfgoedvereniginge

Vereniging	Tewerkgestelden (totaal)	Tewerkgestelden (VTE)
Erfgoed Vlaanderen (2009)	34	30,9
Forum voor Erfgoedverenigingen (2007)	7	6,3
Monumentenwacht Vlaanderen (2009)	66	57,8

(bron: jaarrekeningen erfgoedverenigingen)

Tabel 13
Tewerkstelling bij de intergemeentelijke samenwerkingen

Intergemeentelijke samenwerking	Tewerkgestelden (totaal)	Tewerkgestelden (VTE)
Regionale Landschappen	n.a.	120
Intergemeentelijke archeologische diensten	14	14
Intergemeentelijke onroerend erfgoeddiensten	n.a.	n.a.

(bron: Ruimte en Erfgoed, jaarrekeningen van de diensten en bevraging Regionale Landschappen)

3.2.5. Besluit en aanbevelingen

Tabel 14

De investeringen van overheden en middenveld in onroerend erfgoed

	Werkingsmiddelen inclusief loonkost (euro)	Premies (euro)	Tewerkstelling (VTE)
Vlaanderen	33 014 916	124 926 325	502,15

Bovenstaande tabel geeft weer in welke mate de verschillende overheden, de gesubsidieerde erfgoedverenigingen, intergemeentelijke samenwerkingen in onroerend erfgoed investeren. Deze gegevens hebben betrekking op het Vlaams niveau. Wat de cijfers voor de premies betreft, gaat het niet enkel om de investeringen van de Vlaamse overheid, maar ook de bijkomende investeringen van provincies, gemeenten, andere lokale besturen en privé-eigenaars zoals bepaald in het huidige systeem van koppelsubsidies.

In het ontwerpvoorstel van het nieuwe erfgoeddecreet is echter sprake van de afschaffing van de koppelsubsidie. Bijgevolg zal de methode om de toegevoegde waarde van Vlaamse overheidsinvesteringen te meten, in de toekomst moeten worden aangepast.

In de toekomst zou met de VVP en de VVSG moeten kunnen worden samengewerkt om provinciale en gemeentelijke subsidies op te volgen. Wat de Regionale Landschappen betreft, kan de Resultaatsverbintenis die wordt afgesloten een handige tool zijn om een aantal interessante indicatoren te monitoren.

De ledenbevraging van Monumentenwacht Vlaanderen is een bijzonder interessant document aangezien het waarschijnlijk de meest haalbare methode is om private investeringen in kaart te brengen. Het document toont ook aan dat de werking van Monumentenwacht Vlaanderen een heel sterke link heeft met de uitgereikte onderhoudspremies. Een rapport van Monumentenwacht is vaak de impuls voor het verkrijgen van een onderhoudspremie. Investeren in onderhoud is immers cruciaal om dure restauraties te vermijden en het onroerend erfgoed te vermijden.

3.3. Uitvoerende sector

3.3.1. Introductie

Onder de uitvoerende sector verstaan we die sectoren die zich actief bezig houden met de instandhouding van het onroerend erfgoed in Vlaanderen. De subsectoren die daaronder vallen, zijn uiteraard de bouwsector met aannemers en architecten. Daarnaast is er ook een belangrijk luik archeologie dat wordt besproken. Wat landschapszorg betreft, werd in het voorgaande luik de Regionale Landschappen besproken. De analyse van hun werking dekt voor een belangrijk deel de lading wat betreft het onroerend erfgoedaandeel binnen landschapszorg. De bevraging die bij de Regionale Landschappen werd gevoerd, kon door het vertrek van de verantwoordelijke ambtenaar niet worden gefinaliseerd. Daardoor zijn er slechts beperkte gegevens beschikbaar met betrekking tot de sociale economie-projecten en -tewerkstelling die zij genereren.

Om de economische impact van onroerend erfgoed op deze sectoren te bepalen, wordt gebruik gemaakt van de satellietrekening voor onroerend erfgoed. Op basis van de satellietrekening worden de basisdata uit de verschillende sectoren verwerkt zodat opnieuw algemene uitspraken kunnen worden gedaan over de omzet, de toegevoegde waarde en de tewerkstelling die onroerend erfgoed genereert.

3.3.2. Aannemers

3.3.2.1. Inleiding

De bouwsector droeg in 2008 voor 11.2 miljard euro bij aan de bruto toegevoegde waarde van het Vlaams Gewest. Concreet betekent dit dat dat deze voor 6.3% wordt gerealiseerd in de bouwsector.²¹

Om bepaalde soorten werkzaamheden te mogen uitvoeren, kunnen aannemers een speciale erkenning krijgen van de FOD Economie. De aannemers die algemene werken uitvoeren, krijgen een erkenning in de categorie D. Binnen de D-categorie zijn er twee subcategorieën voor aannemers in de restauratiesector. Onder de D24-categorie vallen aannemers die in het algemeen met monumentenzorg bezig zijn; de D23-categorie is de erkenning voor ambachtswerken en andere meer gespecialiseerde, vaak ook kleinere aannemers. Men moet evenwel in het achterhoofd houden dat de erkenning in een D23 of D24-categorie niet betekent dat desbetreffende aannemer enkel restauratie- en onderhoudswerken uitvoert. Daarom moet steeds het aandeel erfgoed uit de globale cijfers worden gefilterd. Er wordt op gewezen dat van het totaal aantal bouwbedrijven in Vlaanderen, slechts een zeer beperkt percentage over (één van) de erkenningen vereist voor werkzaamheden aan onroerend erfgoed beschikt. Het overzicht met de aannemers erkend in de categorieën D23 en D24 werd aangeleverd door de Vlaamse Confederatie Bouw.

21

Belgostat via www.nbb.be

Tabel 15
Aantal bouwbedrijven in Vlaanderen en aandeel onroerend erfgoed

	Aantal bouwbedrijven met personeel		%
	Totaal	Onroerend erfgoed (erkenning D23-24)	
Vlaanderen	18 452	492	2.67%

(bron: Bouwbarometer en VCB)

Aan de aannemers erkend in zowel de D23 als de D24 categorie werd een online enquête verstuurd (zie bijlage). De enquête werd afgenomen tussen 8 juli 2010 en 1 oktober 2010.²² De bedoeling was om via de enquête een beter inzicht te krijgen in omzet, tewerkstelling en toegevoegde waarde met betrekking tot werkzaamheden aan onroerend erfgoed van de bouwbedrijven met de specifieke erkenning.

De resultaten uit de enquête die werd afgenomen moeten eerder als een minimale inschatting worden gelezen. Werken aan onroerend erfgoed behelzen immers meer dan de werken die louter worden uitgevoerd door de aannemers erkend in de categorieën D23 en D24. Het gaat uiteraard ook om meer dan enkel werkzaamheden aan beschermd erfgoed. Ook kleinere onderhoudswerken die eigenaars zelf uitvoeren of waarvoor geen subsidies worden voor aangevraagd, dragen hiertoe bij. Al deze elementen komen in dit rapport niet aan bod; het mag duidelijk zijn dat hier een eerste ruwe schets wordt weergegeven die naderhand steeds scherper kan worden gesteld.

3.3.2.2. Omzet

Om de totale omzet van de aannemers werkzaam in monumentenzorg in kaart te brengen, kunnen verschillende parameters worden gebruikt. Naast de erkenning in een bepaalde categorie, worden de aannemers ook in klassen ondergebracht. De erkenning in een bepaalde klasse is gebaseerd op een achttal criteria waaronder ondermeer de maximale kost van de werken die het bedrijf mag uitvoeren (totaal en individueel) en de minimale omzet van het bedrijf (zie tabel in bijlage). De onderverdeling in klassen biedt bijgevolg een eerste referentie wat betreft de omzet van de bevroegde bedrijven.²³ Dit levert volgende onderverdeling op basis van de omzet op:

22 Aangezien de online respons begin september te laag was, werd besloten de verkorte enquête telefonisch af te nemen. Dit werd uitgevoerd door Andy Gauquier (RWO) en Laura Decré (jobstudent SumResearch) tussen 15 september 2010 en 1 oktober 2010.

23 VCB, gesprek 10 januari 2011.

Tabel 16
Onderverdeling in klassen volgens omzet

		Aantal bouwbedrijven erkend in D23-D24	%
Klasse 1	Omzet tot € 400 000	123	25,0
Klasse 2	Omzet vanaf € 400 000	62	12,6
Klasse 3	Omzet vanaf € 750 000	64	13,0
Klasse 4	Omzet vanaf € 1 350 000	76	15,5
Klasse 5	Omzet vanaf € 2 750 000	32	6,5
Klasse 6	Omzet vanaf € 5 000 000	16	3,3
Klasse 7	Omzet vanaf € 10 700 000	12	2,4
Klasse 8	Omzet vanaf dan € 18 600 000	0	0
Onbekend		106	21,6

(bron: FOD Economie, Erkenning van aannemers bouwwerken en VCB)

Deze indeling is een eerste vertrekpunt voor de economische analyse en biedt ook mogelijkheden voor de opvolging van de indicator in de toekomst. Het is immers niet realistisch om de enquête zoals die werd uitgevoerd, jaarlijks te herhalen. De enquête maakte het wel mogelijk om het beeld dat wordt geschetst in bovenstaande tabel, verder te verfijnen. Tegelijk laat de bovenstaande tabel ook toe om de respons op de enquête in een eerste fase ook te controleren op accuraatheid. Op basis van bovenstaande tabel konden immers de minimumwaarden worden berekend die uit de enquête naar voor zouden moeten komen.

Tabel 17
Minimale omzet per klasse

	MIN	Aantal bouwbedrijven erkend in D23-D24	%	MIN
Klasse 1	-	123,00	25	0
Klasse 2	400.000,00	62,00	13	24.800.000,00
Klasse 3	750.000,00	64,00	13	48.000.000,00
Klasse 4	1.350.000,00	76,00	15	102.600.000,00
Klasse 5	2.750.000,00	32,00	7	88.000.000,00
Klasse 6	5.000.000,00	16,00	3	80.000.000,00
Klasse 7	10.700.000,00	12,00	2	128.400.000,00
Klasse 8	18.600.000,00	-	-	-
Onbekend		106,00	22	
SUBTOTAAL				471.800.000,00
Onbekend				101.908.800,00
TOTAAL		492,00	100	573.708.800,00

(bron: VCB en eigen berekeningen)

Op basis van de antwoorden die we via de enquête kregen (131 respondenten op een totale populatie van 492 = 26.6%), kunnen we een extrapolatie maken naar de hele sector. Dit is mogelijk aangezien we via de onderverdeling in verschillende klassen een overzicht hebben van de omvang van de bedrijven werkzaam in de erfgoedsector. De spreiding van de respondenten over de verschillende klassen valt ook hoofdzakelijk samen met de algemene spreiding van de bouwbedrijven zoals aangeleverd door de VCB. Enkel klasse 1 bleek in de enquête een grotere uitschieter terwijl klasse 2 minder sterk vertegenwoordigd was in de finale resultaten.

Tabel 18
Aantal respondenten per klasse in verhouding tot het totaal aantal erkende bouwbedrijven

	Alle erkenningen	Alle erkenningen %	Respondenten enquête	Respondenten enquête %
Klasse 1	123,00	25	50	38
Klasse 2	62,00	13	11	8
Klasse 3	64,00	13	14	11
Klasse 4	76,00	15	22	17
Klasse 5	32,00	7	12	9
Klasse 6	16,00	3	8	6
Klasse 7	12,00	2	6	5
Klasse 8	-	0	5	4
Onbekend	106,00	22	3	2
TOTAAL	492,00	100,00	131	100

(bron: VCB en eigen enquête)

Wat betreft de omzet, komen we dus voor de gehele populatie tot volgende cijfers:

Tabel 19
Omzet van alle aannemers met erkenning D23 en/of D24

	Totale omzet (euro)	Omzet gerelateerd aan erfgoed (euro)	Aandeel erfgoed in totaal (%)
Totaal respondenten (103)	1 560 441 701	67 347 195	4.30%
Totaal gehele populatie	6 241 766 804	269 388 780	4.30%

(bron: eigen enquête en berekeningen)

Een interessante referentie wat betreft werkzaamheden van de aannemers aan erfgoed, zijn het aantal werven. Dit werd eveneens bevraagd in de enquête en geeft volgende resultaten:

Tabel 20
Aantal werven van de respondenten

	Totaal aantal	Aantal gerelateerd aan erfgoed	Aandeel erfgoed in totaal (%)
Totaal respondenten (116)	7 211	1 650	22.9%

(bron: eigen enquête)

Er werd in de enquête ook aan de respondenten gevraagd om aan te geven welke werkzaamheden ze in onderaanneming uitvoeren en in welke mate zijzelf ook in onderaanneming werken. Hieruit bleek dat de respondenten ongeveer 70% van de werken aan onroerend erfgoed in eigen beheer uitvoeren. Het valt op dat vooral de bedrijven erkend in een hogere klasse

beroep doen op onderaannemingen. Dit versterkt de veronderstelling dat wat betreft restauratiewerken er een belangrijke rol is weggelegd voor kleinere, gespecialiseerde bedrijven.

3.3.2.3. Toegevoegde waarde

De toegevoegde waarde van een bedrijf in economische context is de waarde die dat bedrijf toevoegt aan de goederen en diensten. Het is de basis om de economische bedrijvigheid te meten en mag niet verward worden met omzet. Omzet is de waarde van de verkoop van goederen en diensten, zonder rekening te houden met het feit dat een deel van die goederen en diensten door het bedrijf zelf bij een leverancier zijn aangekocht, "de kosten van de goederen betaald aan derden". Deze "kosten van de goederen betaald aan derden" verschijnen op hun beurt als opbrengsten in de boekhouding van 'deze derden', en zij leveren op die manier de toegevoegde waarde.

Aangezien voor de acht bedrijven wiens omzet, toegevoegde waarde en personeelsbestand bekend is in de jaarrekeningen neergelegd bij de Nationale Bank van België, de factor in dezelfde grootteorde ligt, kan deze voor de gehele populatie worden toegepast (zie berekeningen in de bijlage). Op basis van de totale omzet van de aannemers die in hoofdstuk 3.3.2.2 Omzet werd berekend, kan de totale toegevoegde waarde voor de aannemerij worden berekend. Dit levert volgende resultaten:

Tabel 21
Toegevoegde waarde op de omzet gerelateerd aan erfgoedactiviteiten

	Omzet gerelateerd aan erfgoed (euro)	factor toegevoegde waarde	Directe toegevoegde waarde erfgoedactiviteiten (omzet*factor toegevoegde waarde)
totaal gehele populatie	269 388 780	0.3591994	96 764 274.73

(bron: eigen berekeningen)

Om te meten wat de gecumuleerde toegevoegde waarde van onroerend erfgoed in de bouwsector betekent, moet op de directe toegevoegde waarde nog een multiplicator worden toegepast. Deze multiplicatoren worden door het federaal planbureau vrijgegeven. In dit hoofdstuk wordt de algemene multiplicator voor de bouwsector toegepast.

Inkomensmultiplicators geven de verhouding weer tussen de gecumuleerde en de directe primaire inputs uitgaand van het finaal verbruik van binnenlandse output. Deze multiplicator wordt gebruikt om de toegevoegde waarde te berekenen. Tewerkstellingsmultiplicators geven de verhouding weer tussen de gecumuleerde en directe werkgelegenheid (in aantal personen) uitgaand van het finaal verbruik van binnenlandse output. Aangezien de tewerkstellingscijfers uit de enquête niet representatief bleken, werd een inschatting gemaakt op basis van de toegevoegde waarde (bepaald aan de hand van de jaarrekeningen). Op basis van de schatting van de toegevoegde waarde en de verhouding tussen tewerkstelling en toegevoegde waarde zoals die wordt teruggevonden in de input-outputtabellen, kon de tewerkstelling worden bepaald.

Tabel 22

Multiplicatoreffect voor activiteiten in de bouwsector gerelateerd aan onroerend erfgoed

Bouwnijverheid	Omzet (miljoen euro)	Toegevoegde waarde (miljoen euro)	Tewerkstelling
Direct	269	97	1 394
CPA 2002 45 - multiplicator		243%	220%
Indirect		138	1 673
Gecumuleerd		235	3 066

(bron: Federaal planbureau; eigen enquête en berekeningen)

Bovenstaande tabel houdt in dat onroerend erfgoed in de bouwsector voor 0,13% aan het BBP en voor 0,12% van de totale werkgelegenheid van het Vlaams Gewest bijdraagt.

3.3.2.4. Tewerkstelling

Het wordt algemeen erkend dat de restauratiesector een bijzonder arbeidsintensieve én gespecialiseerde sector is. Daarom willen we een beeld schetsen van het aantal tewerkgestelden in de sector. Wat de bouwsector in het algemeen betreft, zijn er volgens de bouwbarometer van de Bouwunie in Vlaanderen 101 209 arbeiders werkzaam in de sector.

Wat betreft onroerend erfgoed werden de gegevens initieel gehaald uit de enquête:

Tabel 23
Aantal werknemers van de respondenten

WERKNEMERS	Totaal aantal	aantal gerelateerd aan erfgoed	Aandeel erfgoed in totaal (%)
Totaal respondenten (126)	5 017	950	18,9%

(bron: eigen enquête)

Nadere analyse en vergelijking met de toegevoegde waarde, liet blijken dat een extrapolatie naar de hele bevolking - in tegenstelling tot de resultaten van de omzet - geen juist beeld kon schetsen. De toegevoegde waarde zoals die werd berekend (zie methodologie in bijlage) was onmogelijk te rijmen met het hoge aantal werknemers gerelateerd aan onroerend erfgoed (3 840) dat werd bekomen in de berekening. We kunnen aannemen dat de cijfers die via de enquête werden verkregen eerder een overschatting zijn aangezien bv. niet altijd duidelijk is of het om aantal tewerkgestelden of voltijds equivalenten gaat. Daardoor werd bijvoorbeeld niet steeds duidelijk genuanceerd dat bepaalde werknemers slechts sporadisch een erfgoedgerelateerde job uitoefenen terwijl dat voor anderen hun hoofdtaak inhoudt. Op basis van de multiplicator (cf. infra) en de toegevoegde waarde kan worden gesteld dat er een totaal van 3 066 directe en indirecte tewerkgestelden in onroerend erfgoed in de bouwsector (=2,9% van het totale aantal werknemers van de bouw) is.

Om de specialisatiegraad van de sector in kaart te brengen, werd in de

enquête eveneens gepolst naar het aantal personeelsleden dat een specifieke opleiding heeft gevolgd om te kunnen werken in de restauratiesector. Als basisreferentie worden de data van het Fonds voor Vakopleidingen in de Bouwnijverheid (FVB) genomen. Aan de hand van de NACE-codes kan worden nagegaan hoeveel bedrijven met NACE-code 43995 (met als hoofdtak restaureren van bouwwerken) en 81300 (met als hoofdtak landschapsverzorging) werknemers een opleiding laten volgen en om hoeveel werknemers het gaat. Er moet wel bij worden vermeld dat het enkel gaat om werknemers (data verkregen via RSZ) en de zelfstandigen (RSVZ) hier niet in worden opgenomen. Voor zelfstandigen zijn geen gegevens van die detailleringgraad beschikbaar. Onderstaande tabel geeft dus enkel een indicatie, maar kan niet als exhaustief worden beschouwd.

Tabel 24
Aantal bedrijven dat werknemers een specifieke opleiding laat volgen, en aantal arbeiders

NACE 43995 restaureren van bouwwerken	Aantal bedrijven dat werknemers specifieke opleiding laat volgen	12
NACE 43995 restaureren van bouwwerken	Aantal arbeiders dat specifieke opleiding volgt	560
NACE 81300 landschapsverzorging	Aantal bedrijven dat werknemers specifieke opleiding laat volgen	92
NACE 81300 landschapsverzorging	Aantal arbeiders dat specifieke opleiding volgt	381

(bron: FVB 29.06.2010; cijfers voor Vlaanderen)

In de enquête wordt bevraagd welk aandeel van de werknemers een specifieke opleiding hebben genoten. Deze aantallen verschillen waarschijnlijk van de reële aantallen (cf. zelfde problematiek als bij algemene tewerkstellingscijfers), maar kunnen wel een indicatie geven. Hieruit bleek dat het merendeel van de werknemers geen specifieke vooropleiding hebben genoten, maar vaak binnen het bedrijf worden opgeleid. Het aantal werknemers met een specifieke opleiding ligt dus vrij hoog (bijna de helft van de werknemers hebben een specifieke opleiding genoten). Dit strookt met de algemene opvatting dat de restauratie- en onderhoudssector zeer arbeidsintensieve en gespecialiseerde sectoren zijn.

Tabel 25
Aandeel van de werknemers met specifieke opleiding

	Aantal respondenten	Totaal aantal werknemers met opleiding	Aandeel werknemers met een opleiding in verhouding tot het totale aantal werknemers werkzaam aan onroerend erfgoed
Met opleiding	118	470	49%

(bron: eigen enquête)

Er werd in de enquête ook bevraagd of werkgevers effectief op zoek zijn naar personeel met specifieke opleidingen. Dit laat toe een beeld te schetsen van de specialisatiegraad van de sector en mogelijk groeipotentieel. Uit de telefonische rondvraag bleek dat de nood aan opgeleid personeel bijzonder acuut is. Een groot aantal respondenten gaf aan dat er te weinig goede

opleidingen zijn in België en dat ze daarom zelf instaan voor de nodige scholing van hun werknemers.

3.3.3. Architecten

3.3.3.1. Inleiding

In een ideaal scenario zouden we voor de architecten dezelfde aanpak voorstellen als voor de aannemers: via een enquête. Bij de Vlaamse orde van architecten waren in september 2009 evenwel 12 710 architecten aangesloten. Het is moeilijk te bepalen hoeveel van die architecten daadwerkelijk met onroerend erfgoed bezig zijn. Daarbij moeten dan ook nog studiebureaus en anderen in beschouwing worden genomen. Ook via ICOMOS Vlaanderen/ Brussel of het NAV (de beroepsvereniging voor Vlaamse architecten) kon geen overzicht worden gegeven van desbetreffende bureaus en personen. Daarnaast zou ook een bevraging bij hen allen geen adequaat resultaat geven.

Op basis van de data die we verkregen hebben over de omzet van de bouwsector, kan wel gekeken worden naar wat op het niveau van studiebureaus en architectuur gebeurt. Als we in kaart kunnen brengen hoeveel er wordt geïnvesteerd in werkzaamheden aan erfgoed, kunnen we ook afleiden welk aandeel daarvan naar de architecten vloeit. Wat dan ook toelaat om de tewerkstelling en toegevoegde waarde na te gaan.

Ten opzichte van de globale bouwkost, kan het ereloon van de architecten worden berekend. Tot voor vijf jaar was wettelijk bepaald dat dit 14% bedroeg. Dit referentiekader wordt vandaag niet meer algemeen toegepast. Een navraag leert dat in realiteit eerder rekening moet worden gehouden met een percentage tussen 7 en 12%. Indien er voor het project subsidies worden verkregen, ligt dat percentage eerder tegen de 12%. Gebaseerd op de enquête afgenomen bij de aannemers erkend in D23-D24 kan deze marge verfijnd worden tot 8.5-10%. Verder onderzoek is in deze nog nodig.

3.3.3.2. Omzet

De omzet wat betreft onroerend erfgoed wordt - zoals hierboven geschetst - voor de architectuur berekend op basis van de omzetcijfers van de aannemerij. Hiervoor worden enkel de omzetcijfers voor werken met betrekking tot onroerend erfgoed in rekening gebracht. Er moet evenwel bij worden vermeld dat deze cijfers eerder indicatief zijn en een gedetailleerder overzicht enkel verkregen kan worden via een uitgebreide bevraging van alle 12 710 Vlaamse architecten.

Tabel 26
Omzet architectuur gerelateerd aan onroerend erfgoed

Omzet architectuur	Omzet aannemers gerelateerd aan erfgoed (euro)	Aandeel architectuur	Omzet architectuur (euro)
MIN	269 388 780	8.5%	22 898 046
MAX	269 388 780	10%	26 938 878
Gemiddelde	269 388 780	9.25%	24 918 462

(bron: eigen berekeningen op basis van enquête aannemers)

3.3.3.3. Toegevoegde waarde

Indien we uitgaan van een omzet van om en bij 25 miljoen euro per jaar, en dezelfde verhoudingen als in de bouwsector gebruiken, zal de gecumuleerde

toegevoegde waarde ongeveer 22 miljoen euro bedragen.²⁴

3.3.3.4. **Tewerkstelling**

Om de tewerkstelling te berekenen wordt de omzet van de architectuur gerelateerd aan onroerend erfgoed als basis genomen. Hier worden dezelfde verhoudingen gebruikt als in de aannemerij. Dat leidt tot een schatting van ongeveer 307 personen die in de architectuur werkzaam zijn aan restauratieopdrachten. Vanuit een inzicht in de praktijk lijkt dit een realistische inschatting; dit zou betekenen dat er een zeventigtal kleinere bureaus (of teams in grotere bureaus) werken rond het Vlaamse onroerend erfgoed.

3.3.3.5. **Conclusies**

In tegenstelling tot de aannemers is er voor architecten geen kwaliteitslabel voor restauratiearchitecten. Een kader voor de kwaliteitsbewaking van het beroep zou uiteraard een goede zaak zijn voor de praktijk en zou met het oog op de indicatorenkorf een gedetailleerdere opvolging van de architectuursector mogelijk kunnen maken.

24

Architecten werken globaal beschouwd met minder toeleveranciers en onderaannemingen dan de bouwsector. De opsplitsing naar directe toegevoerde waarde en multiplicator heeft daardoor geen zin, aangezien men kan verwachten dat de toegevoegde waarde / omzet verhouding bij architecten hoger is dan bij de aannemerij, maar de het multiplicator-effect dan weer kleiner. Bij gebrek aan specifieke data is de aanname dat beide sectoren eenzelfde ratio gecumuleerd toegevoegde waarde / omzet hebben lijkt dan ook het meest aannemelijk.

3.3.4. Archeologie

Aangezien archeologie in Vlaanderen een sterk opkomende sector is, werd getracht om in het kader van deze studie eveneens een economische inschatting te maken van deze sector. Aangezien er een beroepsvereniging bestaat voor Vlaamse ondernemers in archeologie (VONA) zou een eenvoudige bevraging ook hier tot goede resultaten moeten kunnen leiden. Er werd per mail en telefonisch een vragenlijst rondgestuurd bij de leden van VONA, maar de respons bleef echter te laag (5/17) om een significant resultaat te bekomen.

Enkel wat betreft tewerkstelling kan een uitspraak worden gedaan. In 2007-2008 voerde Prof. Marc Lodewijckx (KULeuven) in het kader van een Europees project een onderzoek naar de arbeidsmarkt van de Vlaamse archeologen. Dat leverde volgende gegevens:

Tabel 27
Tewerkstelling in archeologie in Vlaanderen

Professionele archeologen	251
Wetenschappers	25
Technisch personeel	67
Administratieve staf	97
Niet-gediplomeerde werknemers	73
Amateur-archeologen	75
TOTAAL	588

(bron: Lodewijckx, M. (2008), *The Labour Market for Archaeologists in Belgium in 2007-2008* (KULeuven).)

Op basis van deze tewerkstellingscijfers kan - in analogie met de architectuur en aannemerij - een voorzichtige inschatting worden gemaakt van de omzet en de toegevoegde waarde van deze sector. Uit bovenstaande tabel worden enkel de amateur-archeologen niet opgenomen in de satellietrekening onroerend erfgoed. Dit houdt in dat er in de archeologie een omzet wordt gegenereerd van ongeveer 45 miljoen euro die voor een toegevoegde waarde van 39 miljoen euro staat. Dit betekent dat de archeologische sector ongeveer 17% van de gecumuleerde toegevoegde waarde van de bouwsector genereert.

Er wordt aangenomen dat deze activiteit in de komende jaren enkel zal toenemen.

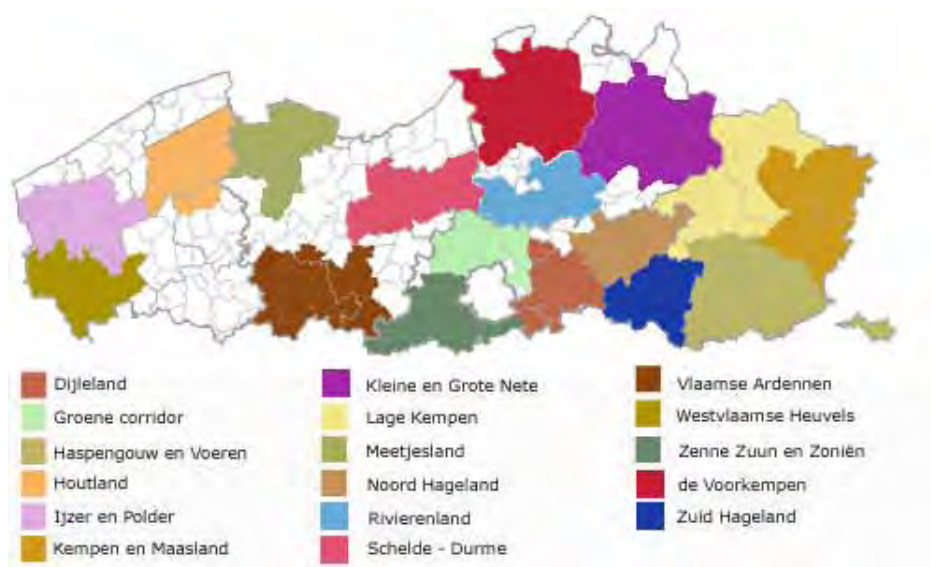
3.3.5. Landschappen

3.3.5.1. Introductie

De eerste twee paragrafen van dit hoofdstuk richtten zich voornamelijk op werken aan het bouwkundig erfgoed. In deze paragraaf wordt een overzicht geboden van de uitvoerende sector met betrekking tot landschapszorg.

In dit hoofdstuk wordt vooral gekeken naar het aandeel sociale economie dat in de landschapszorg van betekenis is. Gegevens hiervoor worden gehaald uit de vragenlijst die aan de Regionale Landschappen werd doorgestuurd. Wat betreft landschapszorg wordt in het onderzoek gefocust op de landschappen die beheerd worden door de zeventien Vlaamse Regionale Landschappen.

Figuur 9
Regionale landschappen in Vlaanderen

(bron: <http://www.regionalelandschappen.be>)

Wanneer we de kaart met de Regionale Landschappen vergelijken met de landschapsatlas met de ankerplaatsen, relictzones en beschermde landschappen, wordt vastgesteld dat het grootste deel van de ankerplaatsen effectief gecoverd wordt door de Regionale Landschappen. Dit lijkt ons bijgevolg een haalbare en representatieve benadering.

Figuur 10
Landschapsatlas met aanduiding van beschermde landschappen, ankerplaatsen en relictzones en indicatie van de verschillende Regionale Landschappen

(bron: eigen bewerking op basis van de landschapsatlas via <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/landschapsatlas/#>)

De werking van Regionale Landschappen kan zoals gezegd, niet volledig worden toegeschreven aan onroerend erfgoed. Dit wordt duidelijk wanneer men kijkt naar de verschillende bronnen waar zij hun werkmiddelen halen (cf. supra). Daarom moet een afweging worden gemaakt tussen het aandeel erfgoed en het aandeel natuurzorg an sich. Aangezien gedetailleerde data ontbreken, was dit in het kader van deze studieopdracht niet mogelijk. De data die verkregen werden uit bevraging bij de Regionale Landschappen moeten dus met de grootste omzichtigheid worden behandeld.

3.3.5.2. Sociale economie

Bedrijven en andere initiatieven die zich inschakelen in de sociale economie, stellen een aantal maatschappelijke voorwaarden voorop. In hun werking stellen zij een zestal principes voorop: voorrang van arbeid op kapitaal, democratische besluitvorming, maatschappelijke inbedding, transparantie, kwaliteit en duurzaamheid. De bekendste voorbeelden zijn waarschijnlijk de kringloopwinkels en beschutte werkplaatsen, maar er zijn ook nieuwe initiatieven in de seniorenzorg of groenwerkers en fietspunten. In België zijn er in totaal zo'n 800 sociale economie-initiatieven en -bedrijven die alles samen ongeveer 24 000 mensen tewerkstellen.²⁵

Naast de directe tewerkstelling bij de Regionale Landschappen zelf, genereren de projecten ook een belangrijk aandeel aan 'externe' tewerkstelling. Dit werd eveneens bevestigd. In de bevraging werd een onderscheid gemaakt tussen projecten waarvoor beroep wordt gedaan op een reguliere aanneming en projecten voor ondernemingen in de sociale economie. Gezien de onvolledigheid van de bevraging, kan enkel een uitspraak worden gedaan over de budgetten die worden besteed aan sociale economie. De dertien Regionale Landschappen die hiervoor cijfers vrijgaven, hebben in 2009 samen 1 144 770 euro besteed aan sociale economie. Dat komt neer op een jaarlijks gemiddelde van 88 059 euro per Regionaal Landschap. Het maximum budget dat werd besteed, bedraagt 331 000 euro, het minimum 1 307 euro.

3.3.5.3. **Aanbeveling**

Verkennde gesprekken met de Regionale Landschappen wijzen erop dat de organisatie zelf vaak slecht een kleine radar is in een groter mechanisme van projecten. Vanuit de Regionale Landschappen worden veel projectvoorstellen geformuleerd, die niet altijd zelf worden opgevolgd. Er wordt aangegeven dat dit bijzonder ver rijkt en dat er tot 5 à 10 keer zoveel projecten indirect worden gegenereerd. Dit beeld zou nog verder moeten kunnen worden scherp gesteld.

3.3.6. Besluit en aanbevelingen

Indien we alle data die in het voorgaande hoofdstuk warden aangehaald, in de satellietrekening onroerend erfgoed integreren, komen we wat betreft de uitvoerende sector uit bij volgende resultaten:

Tabel 28
Omzet, toegevoegde waarde en tewerkstelling in de uitvoerende sector

	Omzet (miljoen euro)	Gecumuleerde toegevoegde waarde (miljoen euro)	Gecumuleerde tewerkstelling
Bouw	269	235	3 066
Architectuur	25	22	284
Archeologie	45	39	513
TOTAAL	339	296	3 827

In vergelijking tot de bruto toegevoegde waarde van het Vlaams Gewest, bedraagt het aandeel van de uitvoerende sector zoals hierboven besproken 0,17%. Wat de totale tewerkstelling in het Vlaams Gewest betreft, is dit 0,15%.²⁶

26

Hier zit de sociale economie van de landschapszorg niet in verrekend.

3.4. Toerisme

3.4.1. Inleiding

In dit deel wordt de toeristische impact van onroerend erfgoed onderzocht. De methodologie die wordt gehanteerd hangt in belangrijke mate samen met de data die beschikbaar zijn voor de analyse. Er wordt getracht om het onderzoeksstramien uit de vorige delen (omzet, toegevoegde waarde, tewerkstelling) zoveel mogelijk te respecteren. Toch dienden een aantal aanpassingen worden gemaakt. Zo zal er in een eerste hoofdstuk gekeken worden naar bestedingspatronen die - analoog aan de omzet in het vorige hoofdstuk - als basis dienen voor de verdere analyse van toegevoegde waarde en tewerkstelling.

Het attractieonderzoek van het steunpunt buitenlands beleid, toerisme en recreatie is voor dit hoofdstuk een belangrijke gegevensbron. Het is voor Vlaanderen het enige onderzoek dat erin geslaagd is een quasi globaal beeld te schetsen van het aantal erfgoedbezoeken. De grote beperking echter schuilt erin dat het onderzoek enkel rekening houdt met bezienswaardigheden waarvan ook effectief het aantal bezoekers kan worden geteld. Aangezien een groot deel van het onroerend erfgoed niet steeds van binnenuit te bezichtigen is, houdt het bijvoorbeeld geen rekening met de bezoekersstromen die nergens entreegeld betalen, maar wel genieten van de buitenzijde van de monumenten. De dataverzameling is hiervoor uiteraard bijzonder moeilijk en het mag dan ook niet verwonderen dat er weinig of geen studies voorhanden zijn die een directe link leggen tussen onroerend erfgoed en toeristische aantrekkingskracht.

Om dit beeld scherp te stellen en een gebiedsdekkende analyse te kunnen uitvoeren, worden in een eerste fase de hotelovernachtingen - waarover wel globale cijfers beschikbaar zijn - onderzocht. Er wordt verondersteld dat erfgoedbezoeken rechtstreeks voortvloeien uit hotelovernachtingen. Op die manier kan een gebiedsdekkende analyse worden gemaakt die onroerend erfgoed in verband brengt met verblijfstoerisme. Voor dagtoeristen zijn er geen gebiedsdekkende gegevens beschikbaar. Op basis van bestaande toeristische onderzoeken kan evenwel de verhouding tussen verblijfs- en dagtoerisme worden gemaakt. Via extrapolatie kunnen dan het aantal erfgoeddagtoeristen en -recreanten worden gedistilleerd.

Voor elk bezoekersprofiel dat uit deze analyse wordt verkregen, wordt vervolgens een bestedingspatroon bepaald. Op basis van de bezoekersprofielen en de overeenkomstige bestedingspatronen, kan de totale jaarlijkse

toeristische besteding die erfgoedgerelateerd is, worden gegeneerd. Tot slot worden deze bestedingen binnen het kader van de satellietrekening vertaald naar toegevoegde waarde en tewerkstelling.

Vooraleer over te gaan tot de analyse, verdient het kader waarbinnen de analyse zal worden uitgevoerd nog enige verdere toelichting:

- Het meten van de aanwezigheid van erfgoed met een toeristische aantrekkingskracht is nog niet ingeburgerd. De bestaande inventarissen bieden vooral aantallen. Daarom worden de basisdata van onroerend erfgoed aangevuld met diverse classificaties van bezienswaardigheden, die de toeristische waarde beter weerspiegelen. Onze analyse richt zich voornamelijk op de drie toeristische macro-producten: kunststeden, kust en Vlaamse groene regio's, waarbij vooral de kunststeden de troef van historische trekpleister uitspelen. Bij de kust speelt het zee- en strandverhaal de hoofdrol en bij regio's het landelijke karakter. De kunststeden zijn Brugge, Gent, Antwerpen, Mechelen en Leuven.
- De focus ligt op bouwkundig erfgoed aangezien het haast onmogelijk is om de impact van landschappelijke erfgoedelementen los te koppelen van natuurelementen in het algemeen
- De Horeca is de enige sector uit de nationale rekeningen die in dit deel apart behandeld wordt. De overige sectoren (diensten, vervoer, kleinhandel,...) worden in een categorie "overige sectoren" ondergebracht. Extra aandacht gaat naar de gegevens van logiesovernachtingen aangezien deze op gemeenteniveau beschikbaar zijn²⁷. Dit laat ons toe om via een regressieanalyse een verband te leggen tussen de aanwezigheid van onroerend erfgoed en toeristische logiesactiviteit. De klemtoon ligt in het onderzoek op de hotelovernachtingen omdat verwacht wordt dat campings, vakantieparken en logies voor doelgroepen in grote mate in een natuurlijke omgeving gevestigd zijn waardoor kan worden aangenomen dat de rol van bouwkundig erfgoed kleiner zal zijn. Behalve de voorgestelde regressieanalyse geven toeristische enquêtes een beeld in welke mate activiteiten en motieven van de bezoekers erfgoed gerelateerd zijn.
- Als toewijzingsregel om een bezoek aan een gemeente als erfgoed gerelateerd te beschouwen, wordt gesteld dat het toeristisch bezoek zonder de aanwezigheid van onroerend erfgoed niet zou hebben plaatsgevonden. Erfgoedtoerisme wordt voor deze studie dus beschouwd als toerisme waarbij onroerend erfgoed een noodzakelijke voorwaarde is.
- In onze analyse is Brussel niet inbegrepen. Gebruikt cijfermateriaal bevatten soms wel gegevens over Brussel. We vermelden dit door naar Vlaanderen te verwijzen in plaats van Vlaams Gewest.

27

ADSEI meet de activiteit van de toeristische sector via de aanbodzijde. Sinds 1953 wordt aan de aanbodzijde het aantal overnachtingen in de logiesverstrekkende bedrijven geteld. Deze overnachtingen worden opgesplitst in functie van de verschillende soorten logiesverstrekingen en van het gewone verblijfsland van de gasten. Sinds 1992 worden de gegevens aangevuld met informatie over de aankomsten, het doel van verblijf en de gemiddelde verblijfsduur. Het doel van deze enquête is het volume van het binnenlandse toerisme en van het inkomende toerisme, uitgedrukt in aantal aankomsten en overnachtingen, per doel van de reis en land van ingezetenschap van de gast te meten.

3.4.2. Toeristische bestedingen

3.4.2.1. Verblijfstoeristen en hotelovernachtingen

Wat de verblijfstoeristen betreft, worden enkel de hotelovernachtingen in rekening gebracht. Overnachtingen in campings, vakantieparken en logies voor doelgroepen worden in deze analyse standaard beschouwd als niet-erfgoed gerelateerd. Het is immers aannemelijk is te veronderstellen dat deze logievormen zich hoofdzakelijk in een groene omgeving bevinden en zoals gezegd wordt deze factor in een eerste instantie niet volledig doorgerekend. Door ons te beperken tot de hotelovernachtingen wordt op een eerste verfijning van het beschikbare onderzoeksmateriaal gemaakt. In kunststeden bedraagt het aandeel van hotels als logiesvorm 92%, aan de kust is dat 37% en in Vlaamse regio's slechts 33%.²⁸

Onderstaande tabel biedt een eerste duidelijke indicatie dat het belang van erfgoed voor het toerisme voornamelijk in de kunststeden gelegen is. Buitenlandse hotelovernachtingen in kunststeden nemen maar liefst een derde van alle Vlaamse hotelovernachtingen voor hun rekening. Men kan er echter vanuit gaan dat grootsteden in het algemeen een grotere aantrekkingskracht op buitenlanders uitoefenen dan het platteland. Om meer duidelijkheid te krijgen in welke mate een overnachting erfgoedgerelateerd is moet voor elk macro-product het erfgoed aandeel worden geschat.

Tabel 29
Hotelovernachtingen, opgesplitst volgens herkomst en bestemming, Vlaams Gewest (2009).

	Binnenland	Buitenland	Totaal	% totaal
Regio's (193)	1.273.506	1.577.139	2.850.645	34%
Kunststeden (5)	785.668	2.824.198	3.609.866	43%
Kust (10)	1.342.126	550.163	1.892.289	23%
Totaal (308)	3.401.300	4.951.500	8.352.800	100%
% totaal	41%	59%	100%	

(bron: ADSEI)

Om de toeristische bestedingen te kunnen berekenen, moeten de hotelovernachtingen per motief worden ingedeeld. Hierbij worden volgende categorieën onderscheiden:

- Recreatief
- MICE (meetings, incentives, conferences and events)
- Andere beroepsdoeleinden

Daarnaast wordt op basis van de toeristische enquêtes de motieven en activiteiten van de toeristen geanalyseerd. Tenslotte wordt een regressieanalyse uitgevoerd waarbij per gemeente een vergelijking wordt gemaakt tussen de aanwezigheid van onroerend erfgoed en het aantal hotelovernachtingen.

Motieven van hotelovernachting

Bij aankomst wordt elke logé gevraagd naar zijn motief. Hierbij kan hij kiezen tussen recreatief, MICE, of andere beroepsdoeleinden. Voor conferenties, congressen en seminaries (het MICE toerisme) is de aanwezigheid van onroerend erfgoed vaak net wel een belangrijke factor. De locatie van een conferentie is immers een belangrijk element om een conferentie te laten slagen. Het gaat daarbij niet louter om de omgeving zelf, maar ook het gebouw waarin de conferentie plaatsvindt, is vaak een monumentaal of historisch pand. Een vaak gehoorde slagzin is dan ook “Voor wie stijlvol wil vergaderen is dit historisch pand een voltreffer”. Er moet evenwel worden vermeld dat MICE-overnachtingen vaak plaatsvinden in de logies voor doelgroepen. Deze andere beroepsdoeleinden worden in de analyse echter niet opgenomen. Er zijn geen cijfers beschikbaar over de mate waarin historische panden worden gebruikt als logies voor doelgroepen.

Uit onderstaande tabel blijkt dat het aandeel niet-recreatieve overnachtingen het grootst is in de kunststeden. Niet-recreatieve overnachtingen gebeuren dan ook hoofdzakelijk in hotels en in de steden is het aandeel hotelovernachtingen in verhouding tot het totale aantal overnachtingen het grootst. Onder de veronderstelling dat alle logiesovernachtingen met als motief ‘andere beroepsdoeleinden’ hotelovernachtingen zijn, kan dit aandeel ook worden berekend.²⁹ In de Vlaamse regio’s is het aantal hotelovernachtingen met als motief ‘andere beroepsdoeleinden’ 30%, aanzienlijk hoger dan de 17% die in de kunststeden wordt gemeten.

Bij de schatting van het statistisch verband tussen de aanwezigheid van onroerend erfgoed en het aantal hotelovernachtingen, duiken gelijkaardige resultaten op. Dit is niet verwonderlijk aangezien veel bedrijventerreinen buiten de vijf kunststeden zijn gelegen en het zakelijk toerisme hier een belangrijke rol speelt.

Tabel 30
Logiesovernachting opgedeeld naar motief en macro-product, met schatting andere beroepsdoeleinden voor hotels (toerisme in cijfers 2009)

Vlaanderen	Ontspanning en vakantie	MICE	Andere beroepsdoeleinden	Aandeel hotelovernachtingen in totaal logies	Andere beroepsdoeleinden hotels
Kunststeden	59%	25%	16%	92%	17%
Kust	96%	2%	2%	37%	5%
Groene regio's	81%	9%	10%	33%	30%

(bron: Toerisme Vlaanderen (2010), Toerisme in cijfers; eigen bewerking)

Motieven en activiteiten

De Vlaanderen Vakantieganger geeft een duidelijk beeld van de verschillende

29

Onder de veronderstelling dat andere beroepsdoeleinden enkel in hotels plaatsvinden kan men het percentage hotelovernachtingen met motief ‘andere beroepsdoeleinden’ berekenen door het aandeel ‘andere beroepsdoeleinden’ voor logies te delen door het aandeel hotelovernachtingen

recreatieve activiteiten in de drie toeristische macro-elementen:

- In de kunststeden zijn de belangrijkste activiteiten: de stad ervaren, de sfeer opsnuiven (wandelen in de binnenstad: 90%) en monumenten, historische gebouwen en andere bezienswaardigheden bezoeken (70%). Het overgrote deel van de hotelovernachtingen in de kunststeden zal, ongeacht het motief, erfgoed-gerelateerd zijn.
- Bij de Vlaamse Regio's scoren wandelen en fietsen het hoogst. 28% plant een bezoek aan een cultuurhistorische bezienswaardigheid of museum. Ook het bezoek aan markten, waarvan kan worden verwacht dat dit in zekere mate samengaat met het dorps- of stadsgezicht, staat voor een aanzienlijk aandeel.
- Ook aan de kust staat wandelen duidelijk op de eerste plaats, gevolgd door de activiteiten die in alle macro-producten voorkomen (restaurant- en cafébezoek, winkelen) en de specifieke kustactiviteiten zoals zonnen en zwemmen (30% heeft gezond de vorige dag). Er worden geen specifieke erfgoed-gerelateerde activiteiten vermeld.

Statistisch verband tussen de aanwezigheid van onroerend erfgoed en het aantal hotelovernachtingen

In een derde fase wordt het aandeel erfgoed-gerelateerde overnachtingen in de verschillende macro-producten onderzocht op basis van een regressieanalyse. Het is van het grootste belang dat vooraleer een regressieanalyse kan worden uitgevoerd, deze correct moet worden gemodelleerd. Op die manier kan het onroerend erfgoed al verklarende factor worden berekend. Het aantal hotelovernachtingen in een gemeente wordt verklaard in functie van de bevolking, het aantal landschappen en monumenten en de tewerkstelling in die gemeente. De analyse wordt voor alle gemeenten in een bepaald macro-product afzonderlijk uitgevoerd aangezien zij elk hun bijzonderheden hebben die best mee worden gemodelleerd. Statistisch gezien, wil dit zeggen dat er interactie-effecten zijn tussen het macroproduct en de aanwezigheid van onroerend erfgoed. De resultaten van de regressieanalyse worden dan ook per macro-product besproken.

- Vlaamse regio's

Voor de regio's verklaart onroerend erfgoed slechts een relatief klein percentage van de hotelovernachtingen. Werkgelegenheid scoort hoog. Dit komt overeen met het eerder aangehaalde hoger aantal zakelijke overnachtingen. Aangezien de variabele landschappelijk erfgoed (km²) niet zo goed scoorde als verwacht, werd het model voor de groene regio's uitgebreid met een factor die de aanwezigheid van bos weergeeft. Deze verklaarde een substantieel deel (ongeveer 25%) van de hotelovernachtingen. Voor de andere logiesvormen kan men een nog grotere impact van deze groene factor verwachten.

- Kust

Voor de kust wordt het opmerkelijk resultaat gevonden dat onroerend erfgoed 80% van de hotelovernachtingen aan de Kust verklaart. Uiteraard is de belangrijkste factor voor een hotelovernachting aan de kust de kust zelf. Onroerend erfgoed bepaalt hier voor ongeveer 10% de hotelovernachtingen. Eenmaal de kust omwille van haar 'kustredenen' (zon, zee, strand, ontspanning) als bestemming werd gekozen, blijkt de aanwezigheid van onroerend erfgoed wel een bepalende factor bij het bepalen van de specifieke kustgemeente.

- Kunststeden

Aangezien Brugge zo'n uitschieter is (goed voor 20% van alle buitenlandse hotelovernachtingen) en er slechts een klein aantal observaties (de vijf kunststeden) zijn, geeft de regressieanalyse hier geen goede resultaten. Een analyse met drie variabelen en vijf observaties is immers niet valabel. Aangezien het belang van de kunststeden in deze echter niet kan worden onderschat, wordt een bijkomende analyse uitgevoerd. In de *Guide Vert* van Michelin wordt het aantal aangeraden bezienswaardigheden van elke kunststad in een straal van vijf kilometer geteld.³⁰ Er wordt dus overgeschakeld van een kwantitatieve analyse (het aantal relicten onroerend) naar een analyse van de toeristische waarde die wordt toegekend aan het aanwezige erfgoed. Het aantal aangeraden bezienswaardigheden in de kunststeden was bijna volledige gecorreleerd met het aantal hotelovernachtingen (97,5%).

De regressieanalyse laat toe te besluiten dat onroerend erfgoed een substantieel aandeel van de hotelovernachtingen in het Vlaams Gewest.

Tabel 31
Schatting van het aandeel aan onroerend erfgoed gerelateerde hotelovernachtingen op basis van regressieanalyse

	Binnenland	Buitenland
Regio's	8%	5%
Kunststeden	63%	100%
Kust	82%	73%

Besluit

Op basis van bovenstaande analyses en besprekingen veronderstellen we voor de Groene Regio's en de Kust dat 10% van de overnachtingen aan erfgoed gerelateerd is en dat dit voor de kunststeden oploopt tot 70%. Dit betekent dat 35% van de totale hotelovernachtingen in het Vlaams Gewest kunnen worden toegeschreven aan het aanwezige onroerend erfgoed. Binnen dit kader zijn het vooral de kunststeden en de buitenlandse verblijvers die dit cijfer omhoog krikken. Toch wil dit niet zeggen dat onroerend erfgoed onbelangrijk is in de Vlaamse regio's en aan de kust. Uit de analyse blijkt wel dat de aanwezigheid van onroerend erfgoed slechts in beperkte mate een doorslaggevende factor is in de motivatie voor het al dan niet bezoeken van deze gebieden.

Het gebruik van het aantal hotelovernachtingen als indicator heeft als

voordeel dat ze goed kunnen worden opgevolgd.³¹ Op deze basisdata wordt een verdeelsleutel toegepast die aangeeft wat de erfgoed gerelateerde overnachtingen in verhouding tot het totale aantal voorstellen. Dat bedraagt voor de kunststeden 70% en voor de kust en de Vlaamse regio's 10%

Tabel 32

Totaal aantal erfgoed gerelateerde hotelovernachtingen:

	Binnenland	Buitenland	Total
Regio's (193)	127 351	157 714	285 065
Kunststeden (5)	549 968	1 976 939	2 526 906
Kust (10)	134 213	55 016	189 229
Totaal (308)	811 531	2 189 669	3 001 200

Er moet wel worden opgemerkt dat bij een analyse van de evolutie van hotelovernachtingen, de binnenlandse recreatieve overnachtingen in tegenstelling tot de buitenlandse overnachtingen eerder stijgen in economisch minder goede tijden. Bij de opvolging dient hier dan ook rekening mee worden gehouden.³²

Daarnaast moet ook nog worden opgemerkt dat de bepaling van het aandeel onroerend erfgoed op verschillende data moest worden gestoeld. Onroerend erfgoed als motief is immers nooit eenduidig bevraagd. De enige manier om op een niet-vertekende manier het aandeel erfgoedgerelateerde verblijfstoeristen te bepalen, lijkt via een steekproef bij de check-in van hotels. De meeste bevragingen gebeuren immers bij de toeristische trekpleisters zelf, waardoor men geen beeld krijgt van de niet-toeristische verblijfstoeristen.

3.4.3. Dagtoeristen en recreanten

Onder de noemer toerisme worden niet enkel de buitenlandse en binnenlandse verblijfstoeristen onderzocht, maar komen ook dagtoeristen en recreanten aan bod. Het verschil tussen die twee laatste categorieën bestaat erin dat dagtoerisme wordt gedefinieerd als een bezoek buiten de dagelijkse leefomgeving. Dit onderscheid is vaak zeer moeilijk te maken.

Websites die Vlaanderen promoten als toeristische regio, wijzen vaak op het unieke patrimonium wanneer zij zich richten tot de buitenlandse bezoekers. Op de website www.visitflanders.com wordt in de sectie voor buitenlandse

31 Het aantal hotelovernachtingen wordt opgedeeld volgens toeristisch macro-product en de herkomst van de toerist. Deze data kunnen worden opgevraagd bij ADSEI Indien met gemeentelijke data gewerkt wordt dient men ermee rekening te houden dat niet voor alle gemeenten de gegevens vrijgegeven worden wegens privacy problemen. Er dienen minstens 3 hotels in de gemeente gevestigd te zijn. De totalen van de gemeenten zijn dus kleiner als het totaal op Vlaams niveau. Dit verschil kan echter volledig op het conto van hotelovernachtingen in Regio's geschreven worden. Door de data rechtstreeks aan te vragen op het niveau van toeristisch macro-product wordt dit privacy probleem vermeden, en dient geen verdere aanpassing te gebeuren.

32 Voor een verdere analyse wordt verwezen naar De Maesschalck, P. en Weekers, K. (2010), Toerisme in tijden van recessie. Lekker dicht(er) bij huis (SVR webartikel).

bezoekers bijna uitsluitend gefocust op de kunststeden. Wanneer een bezoeker zich echter als Vlaming aanmeldt, wordt een overzicht geboden van fiets- en wandelroutes, winkeladressen en overnachtingsmogelijkheden in zowel historische kunststeden als bijvoorbeeld hoevertoerisme. De analyse van de hotelovernachtingen gaf ook al aan dat de Vlaamse regio's en de kust een grotere aantrekkingskracht uitoefenen op binnenlandse bezoekers. Wat dagbezoekers betreft, zal deze trend zich waarschijnlijk grotendeels verderzetten.

Er zijn op dit moment geen gebiedsdekkende data over dagtoeristen en recreanten beschikbaar. De analyse van het verblijfstoerisme kan wel helpen om een inschatting te maken van het dagtoerisme. Uit studies blijkt dat men kan aannemen dat indien er duizend toeristen een bepaalde gemeente aandoen, 10% daarvan verblijfstoeristen zijn en de overige 900 dagtoeristen.

Het attractieonderzoek dat wordt gevoerd door het steunpunt voor buitenlands beleid, toerisme en recreatie leert verblijfstoeristen 9% van het totale aantal erfgoedbezoekers uitmaakt. Een analyse van de enquêtes die in de verschillende macro-producten werden afgenomen, leverde eveneens een aandeel van 9% verblijfstoeristen op. De uitgebreide methodologie van deze analyse wordt in de bijlage uitgebreid besproken. Indien we dus een inschatting willen maken van het aantal dagtoeristen en recreanten, volstaat het om het aantal verblijfstoeristen te vermenigvuldigen met een factor 10. De opsplitsing dagtoeristen en recreanten werd op basis van andere onderzoeken vastgelegd op 50/50. Hierbij moet wel worden vermeld dat 'de recreant' niet eenduidig gedefinieerd is. Het aantal erfgoeddagtoeristen en -recreanten (30 miljoen per jaar) ligt - rekening houdend met de hierboven aangehaalde voorwaarden - veel hoger dan het aantal erfgoedverblijfstoeristen (3 miljoen per jaar).

Tabel 33
Vergelijking van verblijfstoerisme, dagtoerisme en recreatie over de verschillende macro-producten.

	Verblijfstoeristen (hotel)		Dagtoeristen	Recreanten
	Binnenlands	Buitenlands		
Vlaamse regio's	127 351	157 714	1 425 323	1 425 323
Kunststeden	549 968	1 976 939	12 634 531	12 634 531
Kust	134 213	55 016	946 145	946 145
Totaal	811 531	2 189 669	15 005 998	15 005 998

(bron: eigen berekeningen op basis van data Steunpunt buitenlands beleid, toerisme en recreatie)

Het Nationaal Park Hoge Kempen voerde een onderzoek naar de economische impact van de wandelaars in het natuurpark en daarin kwam men tot de vaststelling dat het aandeel verblijfstoeristen op bepaalde plaatsen opliep tot bijna 20%. Dit was vooral het geval in die delen van het park waar bouwkundig erfgoed aanwezig is, namelijk het kasteeldomein Pietersheim dat in 2010 tevens de Vlaamse Monumentenprijs in de wacht sleepte en de beschermd

stationsite van As.³³ Dit is een mooie illustratie van de vaststelling dat de aantrekkingskracht van een plek in belangrijke mate wordt bepaald door de aanwezige combinatie van verschillende soorten bezienswaardigheden.

Ook in het onderzoek 'De dagbezoeker in Gent' toont aan dat een divers aanbod vaak een grotere aantrekkingskracht uitoefent dan een alleenstaande site:

“Het belang van erfgoed voor de toerist blijkt uit de imago-elementen die de toerist noemt: zeer mooi ‘ als een openluchtmuseum (42%)’, authentieke, interessante, goed onderhouden architectuur (28%), rijke geschiedenis, historiek (20%). Een actief bezoek aan erfgoed is minder belangrijk: het is miniem bij de inwoner en de recreant. Bijna een op de drie toeristen bezoekt slechts een monument, museum of bezienswaardigheid, en slechts 16 procent doet een uitgave. Dit roept vragen op bij het directe economische effect van erfgoedbezoek. Hun belang daarentegen als setting en toeristisch-recreatieve beeldbepalingswaarde voor de binnenstad, wijst op het indirecte economische effect dat erfgoed kan hebben op andere stedelijke voorzieningen, zoals detailhandel en horecafaciliteiten, en als pullfactor om de stad te bezoeken. Hun prominente rol in de cognitieve en affectieve perceptie over de stad is bovendien ook aanwezig bij de inwoner: dit suggereert hun socioculturele betekenis, niet alleen als elementen voor een stadsbezoek, maar ook in de vorming van de identiteit als stad op zich.”³⁴

Het is dan ook niet te verwonderen dat in de Gentse studie zowel door toeristen, recreanten als inwoners van Gent het Gravensteen als voornaamste landmark wordt aangehaald.

Besluit

Uit bovenstaande analyse komen een aantal opmerkelijke elementen naar voor. Ten eerste zijn er tien keer meer dagtoeristen en recreanten dan verblijfstoeristen. Een groot deel daarvan doet geen uitgaven die specifieke erfgoed gerelateerd zijn (bijvoorbeeld de inkom van een erfgoedattractie betalen). De grootste toeristische recreatieve aantrekkingskracht schuilt dan ook in het decor-erfgoedbeeld. Dit wil echter niet zeggen dat erfgoedattracties niet worden bezocht; hiervoor wordt dan ook een indicator gehaald uit de toeristische statistieken van het Steunpunt voor buitenlands beleid, toerisme en recreatie.

Daarnaast blijken ook de archeologische sites een onverwachte toeristische trekpleister. Alhoewel er weinig sites in situ ontsloten zijn, lokt het archeologisch erfgoed wel heel wat bezoekers naar erfgoedmusea.

Tenslotte ligt het aantal van 6,5 miljoen effectieve erfgoedbezoekers (sightseeing, erfgoedmusea en niet-museale erfgoedattracties) veel lager dan de 33 miljoen erfgoedverblijfstoeristen, -dagtoeristen en -recreanten dat in

33 Marktonderzoek over de economische impact van de wandelaars in het Nationaal Park Hoge Kempen, Studie uitgevoerd door M.A.S. in opdracht van vzw Regionaal Landschap Kempen en Maasland, met de steun van de Limburgse Strategische Ontwikkelingsmaatschappij

34 Lievois, E. en Steenberghen, T. (2004), De dagbezoeker in Gent. Motieven, activiteiten en looppatronen, bestedingen en beleving (Steunpunt buitenlands beleid, toerisme en recreatie).

deze studie werd berekend. Dit kan worden verklaard door het in rekening brengen van het erfgoed als toeristisch decor en doordat de toeristische statistieken ook niet alle attracties meet.

Tabel 34
Directe erfgoedbezoeken (2008)

	Effectieve bezoekers (miljoen per jaar)	Aantal attracties
Sightseeing	3,8	11
Erfgoedmusea	1,45	112
Niet-museale erfgoedattracties	1,2	30
Totaal	6,45	153

(bron: Steunpunt buitenlands beleid, toerisme en recreatie, *Trendbarometer attracties (2008)*(www.toerismestatistieken.be))

Bij het opvolgen van deze evoluties moet er mee rekening worden gehouden dat de steekproef jaarlijks kan veranderen. Daarom moet steeds het aantal attracties dat in de steekproef opgenomen wordt, in rekening worden gebracht.

3.4.3.1. Bestedingspatroon volgens type toerist en bestemming

Het Vlaamse attractieonderzoek schetst een redelijk duidelijk beeld van de gemiddelde bestedingen bij erfgoedbezoeken. In 2005 bedroeg dit per bezoeker gemiddeld iets minder dan 30 euro. Binnen deze besteding is het aandeel logies minimaal, wat erop wijst dat de grote meerderheid (ongeveer 90%) van de bezoekers dagtoeristen zijn. Dit cijfer moest in het kader van de algemene scope van deze studie nog verder worden verfijnd wat betreft de besteding van de verblijfstoerist, respectievelijk de dagtoerist.

Tabel 35
Bestedingen volgens het Attractieonderzoek (2005)

gemiddelde bestedingen voor alle bezoekers in euro	Binnen attractie			Buiten attractie					Totaal
	Inkom	Eten/drinken	Andere uitgaven in attractie	Vervoer	Arrangementen	Logies	Eten/drinken	Andere	
Tuinen/parken/reservaten	3	1,07	0,53	8,17	1,01	2,52	6,96	3,23	26,49
Zoos en dierentuinen	6,01	3,64	1,47	5,51	1,92	1,61	5,3	5,26	30,72
Kastelen en burchten	2,45	2,9	0,48	8,2	3,44	4,62	8,08	4,74	34,91
Monumenten	2,32	0,93	1,23	5,63	1,82	2,83	7,21	2,3	24,27
Attractieparken	15,04	7,99	2,97	7,72	0,54	0,86	3,59	1,13	39,84
Waterplezier / recreatieparken	3,45	2,53	1,02	3,38	0,24	0,33	2,56	2,19	15,7
Sightseeingattracties	4,72	3,69	0,55	3,74	7,27	0,28	5,31	1,49	27,05
Musea	2,78	1,11	1,17	7,05	2,01	3,32	7,67	3,99	29,1
Andere	2,08	1,41	1,85	5,29	1,97	1,27	6,44	3,89	24,2

(bron: Betekenis van attracties in Vlaanderen, Steunpunt buitenlands beleid, toerisme en recreatie (2005))

Om deze opsplitsing te maken, wordt in de eerste plaats gekeken naar de gemiddelde bestedingen van de recreatieve verblijfstoerist in Vlaanderen. Hieruit blijken in de drie macro-producten grote verschillen die deels verklaard kunnen worden door de verschillende logievormen die in de respectievelijke macro-producten aanwezig zijn. Aangezien in deze analyse de klemtoon ligt op de hotelovernachtingen en men ervan kan uitgaan dat de gemiddelde besteding van de hotelganger hoger ligt dan die van de gemiddelde verblijfstoerist, zullen in de voorliggende analyse de Vlaamse regio's en de kust een beduidend hoger bestedingspatroon hebben dan weergegeven in onderstaande tabel. In deze tabel worden immers alle logievormen opgenomen waarbij dus ook de goedkopere overnachtingen en een kleiner budget voor maaltijden kan worden verwacht. Voor de kunststeden zullen de weergegeven en verwachte cijfers grotendeels in dezelfde lijn liggen gezien het hoge aandeel hotelovernachtingen.

Tabel 36
Gemiddelde bestedingen van de recreatieve verblijfstoerist in Vlaanderen, geïndexeerd naar 2008

Bestedingen per persoon per nacht	Kust	Kunststeden	Vlaamse Regio's
Logies	27,5	47,2	34,2
Maaltijden, drank en voeding	26,7	53,7	21,4
Attracties en ontspanning	1,5	6,0	1,5
Shopping	7,3	27,3	2,8
Verplaatsingen ter plaatse	1,3	3,8	2,3
Andere uitgaven	0,7	4,7	0,1
Totaal	65,1	142,7	62,4

(bron: Vlaanderen Vakantieganger (2005), eigen bewerking)

De bestedingen van dagtoeristen en recreanten zijn aanzienlijk lager. Uit onderzoek van Toerisme Limburg (2004) blijkt dat de fietsverblijfstoeristen 66 euro per persoon per nacht besteden terwijl dagfietsers 12 euro en Limburgers 3 euro op het fietsroutenetwerk uitgeven.³⁵ In Park Hoge Kempen geven verblijfstoeristen gemiddeld 13 euro uit, dagtoeristen 12 euro en recreanten 4,5 euro. Deze cijfers lijken aannemelijk met uitzondering van de verblijfstoeristen, waar deze studie enkel de uitstap in rekening brengt en niet de totale dagbesteding. Uit toeristische onderzoek van Westtoeren het steunpunt buitenlands beleid, toerisme en recreatie bleken deze dagbestedingen aan de kust en in kunststeden hoger te liggen, wat aannemelijk is, gezien zij ook over een meer commerciële infrastructuur beschikken.³⁶

Voor de gemiddelde besteding gebruiken we volgende tabel, die bovenvermelde data synthetiseert.

35 Toerisme Vlaanderen (2006) Verslag workshop D: onderzoek naar toeristisch-recreatief fietsen (Studiedag over recreatief fietsen in Vlaanderen, Gent, 08.05.2006).

36 Onder andere Westtoer (2009), Dagtoerisme aan de kust, een stabiele pijler van het kusttoerisme. en Lievois en Stenberghen (2004).

Tabel 37
Schatting van de gemiddelde besteding per type toerist en macro-product

	Verblijfstoeristen (hotel)		Dagtoeristen	Recreanten
	Binnenlands	Buitenlands		
Vlaamse regio's	66	66	12	4
Kunststeden	130	130	27	10
Kust	80	120	35	10

(bron: eigen berekeningen op basis van data Steunpunt buitenlands beleid, toerisme en recreatie)

3.4.4. Toegevoegde waarde en tewerkstelling

3.4.4.1. Inleiding

De bestedingsanalyse die werd uitgewerkt dient als input voor het onderdeel toerisme en recreatie van de satellietrekening onroerend erfgoed. Het mag duidelijk zijn dat het niet mogelijk is om op basis van partiële informatie een exact beeld van het erfgoedtoerisme in het hele Vlaams Gewest te schetsen. De partiële informatie - waarvan de bestedingspatronen dus het belangrijkste deel uitmaken - laten wel toe om een aantal eerste inschattingen te maken. Zo worden de totale bestedingen verkregen door de aantallen van de diverse soorten bezoekers te vermenigvuldigen met hun respectievelijke bestedingspatronen. Het is opmerkelijk dat buitenlandse verblijfstoerisme het leeuwendeel (40%) van de bestedingen voor zijn rekening neemt.

Tabel 38
Omzet totale toeristische besteding opgesplitst volgens soort bezoeker op basis van het aantal bezoekers per soort en het bestedingspatroon per soort

Bestedingen (Mio euro's)	Verblijfstoeristen (hotel)		Dagtoeristen	Recreanten
	Binnenlands	Buitenlands		
Vlaamse regio's	8,4	10,4	17,1	5,7
Kunststeden	71,5	257,0	342,2	126,3
Kust	10,7	6,6	33,1	9,5
Totaal	90,6	274,0	392,5	141,5

(bron: eigen berekeningen op basis van data Steunpunt buitenlands beleid, toerisme en recreatie)

3.4.4.2. Toepassing van de satellietrekening

De satellietrekening vertaalt de bestedingen naar toegevoegde waarde (om met het BBP van Vlaanderen te kunnen vergelijken) en naar werkgelegenheid (om met totale werkgelegenheid te kunnen vergelijken).

Voor de methodologische referentie wordt naar bijlage verwezen. Om de bestedingen te kunnen omzetten naar een satellietrekening, moeten zij eerst naar soort besteding worden opgesplitst. In onderstaande tabel worden de verdeelsleutels die hiervoor worden gehanteerd, opgelijst:

Tabel 39
Verdeelsleutel voor de bestedingen tegenover het soort toerist

	Verblijfstoeristen (hotel)		Dagtoeristen	Recreanten
	Binnenlands	Buitenlands		
Hotels	30%	30%	0%	0%
Restaurant, café	35%	35%	50%	50%
Overige (winkelen, tickets, vervoer...)	35%	35%	50%	50%

(bron: eigen berekeningen op basis van data Steunpunt buitenlands beleid, toerisme en recreatie)

Wat de horeca betreft, resulteert de analyse van de totale besteding van 504 miljoen euro in de satellietrekening in een gecumuleerde toegevoegde waarde van 351 miljoen euro.

Tabel 40
Aan onroerend erfgoed gerelateerde omzet, toegevoegde waarde en tewerkstelling in de horeca

HORECA	Omzet (miljoen euro)	Toegevoegde waarde (miljoen euro€)	Tewerkstelling (VTE)
Direct	503	194	5 611
Multiplicator (horeca)		181%	141%
Indirect		157	2 301
Gecumuleerd		351	7 912

(bron: Federaal planbureau, input outputanalyse van België voor 2005, sector horeca eigen berekeningen)

De bestedingen aan overige sectoren (winkelen, tickets, vervoer) worden doorvertaald volgens algemeen geldende verhoudingen. Binnen de opzet en het tijdsbestek van deze studie was het niet aangewezen een verdere opsplitsing en analyse van sectoren uit te voeren³⁷.

37

Voor meer details kan verwezen worden naar de methodologie van toeristische satellietrekeningen zoals aanbevolen door de Europese Commissie http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/cooperation/tourism-satellite-account/index_en.htm en de diverse toepassingen hiervan in verschillende landen.

Tabel 41

Aan onroerend erfgoed gerelateerde omzet, toegevoegde waarde en tewerkstelling in de overige sectoren

OVERIGE	Omzet (miljoen euro)	Toegevoegde waarde (miljoen euro)	Tewerkstelling (VTE)
Direct	394	169	2 452
Multiplicator (algemeen)		151%	147%
Indirect		86	1 152
Gecumuleerd		255	3 605

(bron: Federaal planbureau, input outputanalyse van België voor 2005, sector horeca eigen berekeningen)

Door beide tabellen bij elkaar op te tellen krijgen we het globale beeld van de toeristische impact van onroerend erfgoed.

Tabel 42

Globale toeristische impact van onroerend erfgoed

TOERISME	Omzet (miljoen euro)	Toegevoegde waarde (miljoen euro)	Tewerkstelling (VTE)
Direct	898	363	8 063
Indirect		243	3 453
Gecumuleerd		606	11 517
% tov. BBP en werkgelegenheid Vlaams Gewest		0,3%	0,5%

(bron: Federaal planbureau, input outputanalyse van België voor 2005, sector horeca; eigen berekeningen)

De inschattingen zoals hierboven weergegeven, geven een eerste inschatting van de toeristische impact van onroerend erfgoed. Deze bedraagt iets minder dan 1 miljard euro, wat neerkomt op 0,3% van het BBP. Voor deze analyse waren een aantal veronderstellingen nodig, maar het resultaat lijkt wel bevredigend. Indien de totale impact van het toerisme op 2,5% van het BBP wordt geschat, dan betekent dit dat erfgoedtoerisme hiervan 12% uitmaakt. Dit lijkt een eerder voorzichtige schatting, gezien de rol van de kunststeden in het aantal overnachtingen. Er werd dan ook getracht om niet al het toerisme waar erfgoed een rol speelt, in kaart te brengen, maar eerder dat deel van het toerisme waar de toerist een andere bestemming zou gekozen hebben indien het onroerend erfgoed niet aanwezig was. Onroerend erfgoed diende dus een noodzakelijke voorwaarde voor bezoek te zijn. Het blijft hoe dan ook een eerste voorzichtige oefening. Een minstens even belangrijk resultaat van deze socio-economische analyse bestaat vooral uit het feit dat erfgoed een en-en-verhaal is; de kust waarbij erfgoed een bijkomende troef betekent, Park Midden Limburg waar de hotels vooral rond bouwkundig erfgoed liggen,...

3.4.5. Besluit en aanbevelingen

Onroerend erfgoed realiseert jaarlijks een gecumuleerde toegevoegde waarde van 606 miljoen euro in de toeristische sector. Dit resulteert in een totale tewerkstelling van meer dan 11 500 werknemers.

Hoewel de volledige analyse enkele veronderstellingen impliceerde, kunnen toch een paar interessante conclusies worden getrokken. Het Vlaams erfgoed heeft een paar sterke toeristische troeven, waardoor het een sleutelrol speelt in de aantrekkingskracht van buitenlandse toeristen³⁸. Het aandeel dagtoeristen en recreanten is evenwel tienmaal zo groot als dat van verblijfstoeristen. Met betrekking tot de bestedingen valt in de eerste plaats op dat de directe erfgoedbestedingen (toegangsprijzen, souvenirs) minimaal zijn. Erfgoed genereert immers vooral omzet via indirecte uitgaven (eten, drank, vervoer en winkelen). Daarnaast kan een redelijk deel van het erfgoedbezoek ook als indirect worden bestempeld wanneer het erfgoed als 'decor' voor een city trip dienst doet. Door de hogere bestedingen van verblijfstoeristen nemen zij 40% van alle bestedingen voor hun rekening.

Het belang van onroerend erfgoed voor toerisme zal in de toekomst enkel toenemen. Deloitte heeft voor het Verenigd Koninkrijk berekend dat de toeristische economie jaarlijks 2,6 % zal groeien.³⁹ De toenemende vergrijzing van de bevolking speelt hierin een belangrijke rol. De groeiende groep actieve senioren zal in toenemende mate historische kunststeden met aangename winkelvoorzieningen en gezellige eetgelegenheden bezoeken.

Het aandeel van 0,3% in het BBP voor de toeristische toegevoegde waarde van onroerend erfgoed zal volgens de verwachtingen dus verder groeien.

38 Buitenlands toerisme is in strikte zin ook een exportproduct. Men levert een dienst aan het buitenland, waarvan de bestedingen bijna volledig ten goede komen aan de binnenlandse bevolking.

39 Deloitte for VisitBritain (2008), The Economic Case for the Visitor Economy.

3.5. Vastgoed

3.5.1. Introductie

Is onroerend erfgoed een goede buur? Volgens een Duits gezegde verdubbelt een goede buur immers de waarde van het huis.

In dit deel van de studie stellen we een kwantitatieve evaluatie voor van de waarde van onroerend goed op omliggende woningen met als centraal uitgangspunt de hypothese dat de nabijheid van onroerend erfgoed voor een aangenamere woonomgeving zorgt.

In Vlaanderen is de impact van onroerend erfgoed op de woonomgeving nog niet onderzocht. Nochtans is de aanwezigheid van onroerend erfgoed niet gering. De inventaris bouwkundig erfgoed telt ongeveer 75.000 relictten, 16,5% van het Vlaams grondgebied is ankerplaats. Een redelijk deel van de 2,6 miljoen woningen staat in de nabijheid van onroerend erfgoed.

Het is dan ook belangrijk om na te gaan in welke mate onroerend vastgoed de waarde van woningen beïnvloedt, omdat deze woningen ongeveer de helft van het totale vermogen van de Belgische gezinnen vormt (jaarverslag NBB, 2009). De totale waarde van alle Vlaamse woningen bedraagt circa 500 miljard euro. Dat is ongeveer tweeënhalf keer de omvang van het bruto binnenlands product van Vlaanderen. De sociaal-economische analyse beperken tot dat wat kwantitatief in nationale rekeningen uitgedrukt kan worden is dan ook te beperkend.

Als een huis gelegen is in de buurt van een historisch pand dat net gerestaureerd is, zal dit vaak een meerwaarde betekenen. Deze meerwaarde wordt evenwel nergens in de nationale rekeningen verwerkt, want zit niet vevat in het concept toegevoegde waarde, dat productie gerelateerd is. De impact van de nabijheid van onroerend erfgoed vertaalt zich dus rechtstreeks in de waarde van het huis, en dus ook in het vermogen van de gezinnen.

Om de hogere levenskwaliteit van omgevingen in de buurt van onroerend erfgoed in kaart te brengen gaan we kijken naar de prijszetting van de woningen in deze buurt. Woningprijzen weerspiegelen namelijk de woonvoorkeuren. De waarde van onroerend erfgoed wordt dan benaderd door het extra bedrag dat mensen bereid zijn te betalen voor een woning in de nabijheid van onroerend erfgoed.

Hiertoe worden hedonische prijsmodellen gebruikt. Deze kunnen het netto-effect van onroerend erfgoed op de prijs van omliggende woningen berekenen. Wat deze methode in essentie doet is voor elke eigenschap van de woning (grootte, aantal slaapkamers, bouwjaar,...) en woonomgeving (ligging, kenmerken gemeente, nabijheid onroerend erfgoed...) een waarde

berekenen, waarbij de som van de waarde van al deze eigenschappen zo goed mogelijk de vraagprijs benaderd.

3.5.2. Hedonic Pricing

Hedonische prijsmodellen worden vaak gebruikt voor het monetariseren van een verscheidenheid van niet-verhandelde goederen. Bijvoorbeeld, Bréchet e.a. (2009) berekende de kost van de lawaaihinder van de luchthaven van Zaventem op omliggende woningen. Rouwendal en Van der Straaten (2008) gebruiken een hedonisch model om de waarde van open ruimte in Amsterdam, Den Haag en Utrecht te schatten. Maar ook de waardering van erfgoed door een hedonische prijsanalyse van omliggende woningen is niet nieuw, zoals blijkt uit het overzichtsartikel van Lazrak e.a. (2009). Voor meer referenties wordt verwezen naar het literatuuronderzoek in de bijlage.

De onderzoeksresultaten suggereren dat in het algemeen de bescherming van onroerend erfgoed licht positief is (negatief is uiteraard de beperking die de woning krijgt opgelegd, positief de extra waardering en restauratie van het gebouw, samen met de fiscale voordelen). Met betrekking tot de waarde van de omliggende woningen zijn de voordelen groter, vooral naarmate er schaalvoordelen zijn. Clusters van beschermde gebouwen of historische districten hebben een veel duidelijkere impact dan de bescherming van één gebouw op zich.

3.5.3. Methodologie

3.5.3.1. Data

Om de schattingen van hedonische prijsanalyses met betrekking tot onroerend erfgoed te verbeteren is een dataset nodig die niet alleen de 'hoeveelheid' onroerend erfgoed weergeeft, maar ook de 'waarde' (kwaliteit, esthetisch, architecturaal,...). Daarom wordt een dataset van 2300 schattingen door notarissen met uitgebreide woningkenmerken gebruikt. Een uitgebreidere taxonomie van onroerend erfgoed zou uiteraard tot meer specifieke resultaten kunnen leiden.

Een groot voordeel van deze benadering is de toegenomen beschikbaarheid van grote databanken. Een nadeel blijft echter de toegenomen privacy regels waardoor gedetailleerde data niet beschikbaar zijn voor onderzoek (bijvoorbeeld voor ruimtelijke analyses op adres-niveau). Maar aangezien een groot deel van de data met betrekking tot onroerend erfgoed in een GIS-laag beschikbaar zijn, kan het verband met de woningprijzen wel op gemeentelijk niveau wel worden gelegd. Een uitgebreidere taxonomie van onroerend erfgoed zou uiteraard tot meer specifieke resultaten kunnen leiden.

3.5.3.2. Analyse

De analyse van de woningprijzen is tweeledig. In een eerste fase wordt de woningprijs in functie van zijn woningkenmerken, buurtkenmerken en gemeentekenmerken gemeten. Op die manier wordt voor elke gemeente de gemeente-coëfficiënt, en dus het gemeente-effect bepaald. Dit gebeurt op

basis van een dataset van 2 300 notariële schattingen van verkoopprijzen van sociale woningen die een groot aantal woningkenmerken bevat. Het gemeente-effect verklaart het verschil in woningprijzen voor woningen die voor het overige identieke kenmerken hebben. Zo wordt bijvoorbeeld vastgesteld dat in de 50% duurste gemeenten voor een woning 37 000 euro meer wordt betaald dan voor eenzelfde woning in de 50% goedkoopste gemeenten.

In een tweede fase wordt dit gemeente-effect verklaard. Omdat de typische woning van de ene gemeente sterk kan verschillen van die van een andere gemeente, wordt niet de gemiddelde woningprijs gemeten. Dit kan niet louter aan erfgoedvariabelen worden toegewezen. De waarde van het onroerend erfgoed zal wel als variabele worden opgenomen om het prijsverschil tussen identieke woningen met als enige verschil de aanwezigheid van erfgoed in de omgeving, te verklaren.

De twee belangrijkste variabelen om het gemeente-effect te verklaren zijn het gemiddeld inkomen in die gemeente en de werkgelegenheid. De invloed van een hoge werkgelegenheid overschrijdt echter de gemeentegrenzen zodat naburige gemeenten hier ook een positieve invloed van ondervinden. Daarom wordt deze variabele ruimtelijk gespreid waarbij de invloed geleidelijk afneemt naarmate de verwijdering van de gemeente met de hoge werkgelegenheid.

Om het gemeente-effect op de woningprijs te bepalen, wordt de invloed van onderstaande determinanten bepaald:

$$\text{Gemeente-effect} = a + \beta \cdot \text{gemiddeld inkomen} + \beta \cdot \text{werkgelegenheid} + \beta \cdot \text{aantal beschermde monumenten} + \beta \cdot \text{oppervlakte beschermd erfgoed}^{40}$$

Het gemiddelde inkomen is een belangrijke determinant voor de woningprijs. Een gelijkaardig, maar minder uitgesproken effect op de woningprijs wordt verwacht van het gemeente-effect.

Daarnaast wordt ook verwacht dat werkgelegenheid een belangrijke rol speelt. De variabele wordt op twee manieren aangepast: de actieve bevolking wordt in mindering gebracht om het werkgelegenheidsoverschot in de gemeente te bepalen en de variabele wordt zoals gezegd ruimtelijk aangepast om het effect van naburige gemeenten (binnen een straal van 30 kilometer) op de gemiddelde werkgelegenheid te bepalen.

Wat het effect van beschermd onroerend erfgoed betreft, worden twee variabelen gebruikt: het aantal monumenten en de oppervlakte. In eerste instantie werd ook het jaar van de gemeente opgenomen, bepaald door de leeftijd van het oudste monument aanwezig in die gemeente. Aangezien niet voor alle gemeenten en monumenten bouwjaar voorhanden zijn in de databank, werd dit jaartal aangevuld met het jaar dat de stad haar stadsrecht had verworven wanneer dit ouder is dan het oudste monument.

De variabele bevolkingsdichtheid werd eveneens ingebracht aangezien dichtbevolkte stedelijke gebieden een grotere globaal genomen een grotere aantrekkingskracht hebben en dus ook een hoger gemeente-effect.

3.5.4. Resultaten

Het model verklaart 30% van de gemeente-effecten van woningprijzen, wat goed is⁴¹. De regressie gaf echter niet de verhoopte resultaten wat betreft de aanwezigheid van monumenten. De oppervlakte variabele van beschermd onroerend erfgoed bleek in diverse modelleringen wel telkens positief en significant. In deze oppervlakte variabele weegt vooral het landschappelijk erfgoed door. Deze variabele is de facto gelijk aan de variabele die de aanwezigheid van groen meet. Het valt dan ook op dat het vooral enkele residentiële gemeenten met een 'groen imago' zijn waar het gemeente-effect sterk opspeelt. De variabele met het jaar van de gemeente geeft wel aan dat 'oudere' gemeenten hoger geprijsd zijn, maar deze waarde is niet significant.

Tabel 43
Regressieresultaten van de hedonische prijsanalyse

Regression Statistics		
R Square	0,30	
Adjusted R Square	0,29	
Observations	247	
	Coefficients	P-value
Intercept	-85 951	0,000
inkomen	6,8	0,000
werkgelegenheid (nabijheid)	1,5	0,015
beschermd (opp)	48 196	0,033
jaar gemeente	-630	0,143

Hoe moeten we deze coëfficiënt van beschermd oppervlakte interpreteren? In een gemeente waar 1% van de oppervlakte meer beschermd is, is een standaardwoning gemiddeld 482 euro duurder dan in een gemeente zonder beschermde oppervlakte.⁴² De impact van het bouwkundig onroerend erfgoed bleek uit de analyse bijna onbestaand, maar onderstaande tabel geeft de top 15 gemeenten met aanwezigheid landschappelijk erfgoed en de geschatte meerwaarde daarvan in de woningprijzen.

41 Hierbij dient rekening gehouden te worden met het feit dat in een eerste stap de kenmerken van de woningen gebruikt werden om de woningprijzen in een gemeente te verklaren. Hierdoor is een redelijk deel van de verschillen tussen gemeenten verklaard (aangezien de woningkenmerken tussen gemeenten ook sterk verschillen). Het resterend effect is het gemeente-effect, wat door ons model nog eens bijkomend voor 30% verklaard wordt...

42 $=0,01 \cdot 48196$. Aangezien het gemeente-effect berekend is op basis van sociale woningen, die gemiddeld lager geprijsd zijn, dient men hier 15% bij te tellen om de invloed van beschermd landschappelijk erfgoed op de gemiddelde woningprijs te kennen.

Tabel 44
Resultaten van de hedonische prijsanalyse onroerend erfgoed

Gemeente	% opp beschermd	Meerwaarde (euro)
Hoeilaart	60%	28.716
De Panne	44%	20.982
Tervuren	41%	19.909
Sint-Genesius-Rode	40%	19.121
Kalmthout	32%	15.185
Oud-Heverlee	29%	13.909
Bonheiden	26%	12.348
De Pinte	21%	10.002
Bierbeek	19%	9.161
Linkebeek	18%	8.731
Knokke-Heist	17%	8.389
Sint-Martens-Latem	16%	7.502
Brecht	15%	7.312
Beersel	15%	7.163

3.5.5. Bijkomende indicator

Op basis van het kadaster wordt een indicator voor vastgoed voorgesteld die de evolutie van de gebouwen in het woninggebouw die voor 1900 gebouwd zijn, meet.

Deze indicator kan verder naar type woning worden opgesplitst. Het is belangrijk om te vermelden is dat in de deelrubriek "Buildings en flatgebouwen met appartementen" het aantal gebouwen systematisch toeneemt. Dit is uiteraard fysisch onmogelijk, maar het gaat vaak om een herbestemming van het gebouw waarbij bijvoorbeeld een herenhuis in twee appartementen wordt opgesplitst.

Tabel 45
Evolutie van het aantal gebouwen in het woningbestand dat voor 1900 werd gebouwd

Aantal gebouwd voor 1900	2010	2009-2010	% 2009-2010
Alle andere gebouwen	22.642	-210	-0,92%
Buildings en flatgebouwen met appartementen	4.163	298	7,71%
Handelshuizen	22.174	-389	-1,72%
Huizen in gesloten bebouwing	99.096	-534	-0,54%
Huizen in halfopen bebouwing	33.099	-239	-0,72%
Huizen in open bebouwing, hoeven en kastelen	46.511	-504	-1,07%
Totaal	227.685	-1.578	-0,69%

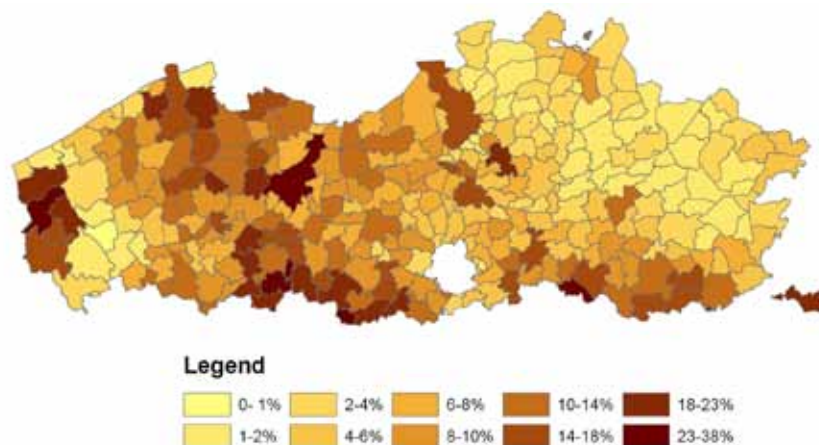
(bron: ADSEI, woningenbestand)

Onderstaande grafiek toont het aantal huizen in het woningbestand gebouwd

voor 1900 op gemeenteniveau. Hier vallen een aantal dingen in het bijzonder op:

- Dit aantal is, volgens de verwachtingen, groter in de steden
- Het aantal daalt van west naar oost, iets dat eerder woononderzoek reeds bevestigde
- Het aantal is miniem ten oosten van de IJzer; de Eerste Wereldoorlog heeft duidelijk zijn sporen nagelaten.

Tabel 46
Spreiding van het aantal woningen gebouwd voor 1900

(bron: ADSEI, woningenbestand)

Aanbeveling

Uiteraard is het niet zo dat oude gebouwen per definitie tot onroerend erfgoed behoren en omgekeerd. Het lijkt evenwel interessant om de databank van beschermd onroerend erfgoed met deze data te vergelijken. Vaak focust men -noodgedwongen uiteraard- op het reeds beschermd onroerend erfgoed. Een enquête bij een steekproef van deze eigenaars/ bewoners van deze gebouwen kan een beter beeld geven van potentieel onroerend erfgoed dat niet beschermd is, en mogelijke redenen hiervan duiden.

4 Indicatorenkorf

4.1. Naar een Satellietrekening Onroerend erfgoed

Onroerend erfgoed is geen typisch “product” dat men kan produceren. De onroerend erfgoedsector verschilt dan ook van de conventionele industrieën en sectoren zoals bv. de automobielsector of de landbouwsector. Deze traditionele sectoren worden in de nationale rekeningen opgedeeld volgens standaard definities (NACE codes, zie bijlage voor een overzicht van de rubrieken die voor onroerend erfgoed belangrijk zijn). Vermits de sociaal-economische impact van de onroerend erfgoedsector verschillende domeinen bestrijkt (bouw, toerisme -op zich ook reeds satellietrekening-, ...), zal men satellietrekeningen gebruiken. Dit laat toe een algemeen kader te schetsen dat aangeeft welke elementen in welke mate gelinkt zijn aan onroerend erfgoed.

Satellietrekeningen integreren data over aanbod en gebruikstabellen in een eenduidig formaat. Ze meten de bijdrage (in ons geval van onroerend erfgoed) aan de productie en tewerkstelling, die consistent en geïntegreerd is met de nationale rekeningen. In België/Vlaanderen bestaan er satellietrekeningen voor transport (inclusief eigen transport), Een satellietrekening die voor de onroerend erfgoed sector belangrijk is, is bv. de TSA, de tourism satellite accounts. Deze zijn tot op heden nog niet geïmplementeerd in Vlaanderen.

- Aandeel of allocatiefactor

Eén van de belangrijke berekeningen in de satellietrekening onroerend erfgoed is het berekenen van het aandeel van onroerend erfgoed in een bepaalde sector, ook wel allocatiefactor genoemd. Zo zal de allocatiefactor voor Horeca bepalen welk deel van de toegevoegde waarde in de horeca kan toegeschreven worden aan de aanwezigheid (ontsluiting) van onroerend erfgoed.

4.2. Opmaak van de indicatorenkorf

Op basis van de analyse die in dit onderzoek werd uitgevoerd, werd gestart met de opmaak van een indicatorenkorf voor de monitoring van de sociaal-economische impact van het onroerend erfgoed in Vlaanderen op langere termijn. De indicatoren werden geselecteerd op basis van hun relevantie en reproduceerbaarheid. De lijst van indicatoren wordt in de bijlage voorgesteld.

De indicatorenlijst omvat enerzijds een aantal input-indicatoren voor de satellietrekening, maar omvat daarnaast ook indicatoren die worden gegenereerd op basis van de ‘rekenmachine’ die de satellietrekening eigenlijk is.

5 Besluit en aanbevelingen

5.1. Besluit

In deze studie werd getracht de sociaal-economische return van het onroerend erfgoed(beleid) in Vlaanderen in kaart te brengen. De totale impact van het onroerend erfgoed is bijzonder verrijkend en complex. Dat heeft te maken met de verschillende ladingen die onroerend erfgoed dekt, maar ook met de veelheid aan domeinen waar erfgoed aan wordt gelinkt. Onroerend erfgoed behelst het archeologisch, bouwkundig, heraldisch, landschappelijk en varend erfgoed; vijf categorieën die elk op zich ook nog een grote variatie aan relictten omvatten.

De economische effecten van die cluster is minstens even gevarieerd. Er zijn directe effecten die het snelst aan de oppervlakte komen; het gaat dan bijvoorbeeld om die sectoren die 'hands on' aan het onroerend erfgoed werken zoals restaurateurs, aannemers of archeologen. Ook de premies die worden uitgereikt voor de instandhouding van het erfgoed zijn net zoals de verschillende overheidsdiensten bevoegd voor onroerend erfgoed, een duidelijke directe investering.

Maar de aanwezigheid van onroerend erfgoed heeft ook een belangrijke, minder rechtstreeks meetbare invloed op andere sectoren. Zo speelt het ongetwijfeld ook een belangrijke rol in de toeristische aantrekkingskracht van bijvoorbeeld de Vlaamse kunststeden. Het gaat dan niet enkel om de monumenten die kunnen worden bezocht, maar bezoekers drinken ook bijvoorbeeld liever iets op een terrasje in een aangename, vaak door historische gebouwen gekleurde, omgeving. Dat een erfgoedomgeving ook als een kwalitatieve woonomgeving wordt beschouwd, kwam reeds uit een aantal woononderzoeken naar voor.

Het belang van erfgoed in deze sectoren zijn nog relatief duidelijk afgebakend. Dat is al heel wat minder het geval voor de aantrekkingskracht die erfgoed uitoefent op creatieve industrieën of voor de betekenis van het onroerend erfgoed in city branding of marketing. Het staat buiten kijf dat onroerend erfgoed verregaande invloeden uitoefent en echt functioneert als een belangrijke maatschappelijke drager; uiteindelijk bepaalt het in sterke mate mee de identiteit van een stad, regio of land.

In het kader van dit onderzoek werd vooral gefocust op de directe en indirecte impact van het onroerend erfgoed. In eerste instantie werd een beeld geschetst van wat er vanuit het beleid, de overheid in onroerend erfgoed wordt geïnvesteerd. In 2009 werd een totaal van meer dan 33 miljoen euro besteed aan loonkosten en werkmiddelen bij de Vlaamse overheid, de gesubsidieerde erfgoedverenigingen en de intergemeentelijke samenwerkingen. Dat houdt in dat er in totaal een vijfhonderdtal mensen tewerkgesteld zijn bij het VIOE, het departement RWO, Expertcommissie Onroerend Erfgoed, Agentschap Ruimte en Erfgoed, Agentschap Inspectie

RWO, de KCML, SARO, het kabinet van de Vlaamse minister bevoegd voor onroerend erfgoed, Erfgoed Vlaanderen, Forum voor Erfgoedverenigingen, Monumentenwacht Vlaanderen, de Regionale Landschappen en verschillende IOED's en IAD's.⁴³

Wat het onderhoud van het patrimonium betreft, werd op basis van het premiesysteem berekend dat er door de verschillende overheden, besturen en privé-eigenaars ongeveer 125 miljoen euro in het Vlaamse onroerend erfgoed werd geïnvesteerd. Het aandeel van de Vlaamse overheid is daarin ruim 62 miljoen. De andere helft wordt - als gevolg van het systeem van koppelsubsidies - bijgepast door andere overheden en privé-eigenaars. Hierin zijn dus niet de budgetten opgenomen die privé-eigenaars zelf, los van de door de overheid uitgereikte premies, in het onderhoud en de restauratie van hun eigendommen investeren. De ledenbevraging die Monumentenwacht Vlaanderen uitvoerde, liet wel al uitschijnen dat dit cijfer vrij hoog zal liggen.

Aan de outputzijde van de analyse werd vervolgens geanalyseerd wat de economische impact is op de uitvoerende sector, toerisme en recreatie en vastgoed. Dit onderzoek gebeurde aan de hand van een zogenaamde 'satellietrekening onroerend erfgoed'. Deze satellietrekening is gebaseerd op omzet, toegevoegde waarde en tewerkstelling en laat toe te meten wat het aandeel van onroerend erfgoed is in bovenstaande sectoren. De satellietrekening werd gevoed met beschikbare data van verschillende instanties en een enquête die werd afgenomen bij de Vlaamse aannemers met een speciale erkenning voor werken aan beschermd bouwkundig erfgoed.

Dat leverde onderstaande resultaten:

Tabel 47
De jaarlijkse input van de overheden in onroerend erfgoed (2009)

INPUT OVERHEDEN	Werkingsmiddelen inclusief loonkost (miljoen euro)	Premies (miljoen euro)	Tewerkstelling (VTE)
Vlaanderen	33	125	502

43

VIOE (Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed), RWO (Ruimtelijke ordening, Woonbeleid en Onroerend erfgoed), KCML (Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen), SARO (Strategische Adviesraar Ruimtelijke Ordening), IOED (Intergemeentelijke onroerend erfgoeddiensten), IAD (Intergemeentelijke archeologische diensten)

Tabel 48

De jaarlijkse output van de uitvoerende sector gerelateerd aan onroerend erfgoed (2009)

OUTPUT UITVOERENDE SECTOR	Omzet (miljoen euro)	Gecumuleerde toegevoegde waarde (miljoen euro)	Gecumuleerde tewerkstelling
Bouw	269	235	3 066
Architectuur	25	22	284
Archeologie	45	39	513
TOTAAL	339	296	3 863
% tov. BBP en werkgelegenheid Vlaams Gewest		0,14%	0,15%

Tabel 49

De jaarlijkse output van toerisme en recreatie gerelateerd aan onroerend erfgoed (2009)

OUTPUT TOERISME	Omzet (miljoen euro)	Gecumuleerde toegevoegde waarde (miljoen euro)	Gecumuleerde tewerkstelling
Horeca	503	351	7 912
Andere sectoren	394	255	3 605
TOTAAL	898	606	11 517
% tov. BBP en werkgelegenheid Vlaams Gewest		0,34%	0,45%

Wat de impact van het aanwezige onroerend erfgoed op de vastgoedprijzen betreft, bleek het vooral de aanwezigheid van landschappelijk erfgoed te zijn die ervoor zorgt dat de waarde van het vastgoed stijgt. Concreet betekende dit dat indien in een gemeente 1% meer beschermd onroerend erfgoed aanwezig is, de waarde van een standaardwoning gemiddeld met 482 euro stijgt. De aanwezigheid van het erfgoed biedt dus een duidelijke meerwaarde aan woningen.

De indicatoren die voor deze studie werden opgemaakt, kunnen jaarlijks worden aangevuld en laten dan ook toe om de economische impact van het onroerend erfgoed in bovengenoemde sectoren verder op te volgen.

De analyse toonde aan dat de onroerend erfgoedsector, alhoewel vaak nog niet ten volle erkend als een economische sector, toch voor een aanzienlijke economische activiteit in Vlaanderen staat. De totale toegevoegde waarde van onroerend erfgoed in Vlaanderen bedraagt ruim 60% van de jaarlijkse toegevoegde waarde van de landbouwsector (die bedroeg in 2008 1 406 miljoen euro). Terwijl andere sectoren veel meer op het voorplan treden en duidelijk aanwezig zijn in economische en maatschappelijke discours,

neemt de onroerend erfgoedsector deze rol nog niet actief op. Onroerend erfgoed is een meerwaarde voor Vlaanderen, een stabiele, niet-alloceerbare economische troef die niet mag worden onderschat.

De onroerend erfgoedsector heeft een ontzettend groot potentieel om zich te verankeren en de synergie aan te gaan met het breder maatschappelijk en economisch veld. De mogelijkheden blijven vaak nog onderbenut. Als een aanzienlijke economische actor in Vlaanderen, moet vanuit onroerend erfgoed zelf actie ondernomen worden en partnerships worden aangegaan zodat het patrimonium in blijvend wordt gevalideerd

5.2. **Aanbevelingen voor de toekomst**

In het kader van voorliggende studie werd een eerste ruwe schets weergegeven van de economische impact van het Vlaamse erfgoed. Tijdens het onderzoek werd duidelijk dat op een aantal punten verfijning en verbetering wenselijk is. Daarom besluiten we deze studie met een aantal aanbevelingen. Het gaat enerzijds om aanbeveling met betrekking tot dataregistratie en anderzijds om aanbevelingen voor verdere verdieping en verbreding van de complexe materie die hier voor het eerst werd aangeraakt.

Inventarisatie en registratie

Er worden met betrekking tot onroerend erfgoed op verschillende niveaus heel wat data verzameld. Om onderzoek te doen naar onroerend erfgoed, bleken vaak een andere 'soort' data nodig dan de data zoals die momenteel worden verzameld. Met het oog op verder onderzoek zou moeten worden gewerkt aan een betere ontsluitbaarheid van de verschillende registraties. Wat inventarisatie en bescherming betreft, wordt momenteel vooral aandacht besteed aan de traditionele erfgoedwaarden zoals die ook in de wetgeving zijn opgenomen. Het zou evenwel interessant kunnen zijn daar een extra laag aan toe te voegen die bijvoorbeeld de toeristische waarde van het erfgoed meet. Het is immers niet zo dat een wetenschappelijk bijzonder waardevolle site ook toeristisch potentieel heeft en omgekeerd.

Een aanpassing van de registratie en verwerking van de data op verschillende niveaus zou mogelijk maken dat deze data kunnen worden ontsloten en voor verder onderzoek aangewend. Zo zou het bijzonder interessant kunnen zijn om de inventaris te koppelen aan de beschermingen en premies zodat op eenvoudige wijze kan worden nagegaan hoeveel premies er aan bepaalde soorten monumenten worden uitgereikt, hoe deze geografisch gespreid zijn, of er een verband bestaat tussen regio's waar veel beroep wordt gedaan op premies en de toeristische aantrekkingskracht, etc.

Verbreding en verdieping

- Daarnaast werd in de studie ook op een aantal grenzen gebotst. Een aantal berekeningen kon niet worden gestaafd aan de hand van beschikbare objectieve data zodat af en toe op basis van interviews of benchmarking een inschatting moest worden gemaakt. Zo laten de data van de architectuursector op dit moment nog niet toe om gedetailleerde uitspraken te doen over het belang van onroerend erfgoed in die sector. Ook voor de toeristische bestedingspatronen kunnen een aantal gerichte steekproeven duidelijkheid scheppen in de motieven en de bestedingen van verblijfstoeristen

- Daarnaast kunnen ook methodologische verruimingen worden uitgewerkt die ook moeilijker kwantificeerbare effecten kunnen meten. Zo kunnen een aantal specifieke sectoren of specifieke lokale fenomenen worden onderzocht. Uit de interviews die in het kader van dit onderzoek werden afgenomen, bleek onder andere dat er een directe link bestaat tussen de aantrekkingskracht van creatieve industrieën in een erfgoedomgeving of dat erfgoed vaak als een trigger wordt gezien voor stedelijke vernieuwing(projecten). Het kan interessant zijn na te gaan wat voor de stad Mechelen de economische betekenis is van de Lamot-site of wat de nieuwe Bijloke-site betekent voor de stad Gent.
- In projectontwikkeling wordt in toenemende mate het potentieel van onroerend erfgoed ingezien; de markt apprecieert blijkbaar een woonomgeving met enig cachet. Steeds vaker is een monumentaal relict de trigger voor nieuwe ontwikkeling: verlaten industriële sites worden omgevormd tot hippe lofts, ontheiligde kerken worden getransformeerd tot hotel, etc.
- Er lijkt ook potentieel te zijn voor meer ruimtelijke en territoriale studies die de impact van onroerend erfgoed meten. Het Wereldoorlogerfgoed in de Westhoek heeft een onmiskenbare economische, historische, maatschappelijke, geografische en culturele impact en potentieel. Ook het bijzonder waardevolle landschap van de Vlaamse Ardennen heeft zo'n verhaal; de traditie van de Ronde van Vlaanderen is sterk verbonden met de erfgoedwaarde van het landschap en heeft een brede culturele en economische impact. Het gaat in zulke cases ook om een overkoepelend erfgoedplaatje, waarbij immaterieel en roerend erfgoed een even belangrijke rol spelen naast het onroerend erfgoed.

6 Bibliografie

6.1. Beleidsdocumenten:

6.1.1. Vlaams

Alle Vlaamse regelgeving rond onroerend erfgoed is te vinden op de Vlaamse website over onroerend erfgoed: <http://www.onroerenderfgoed.be/nl/uploads/b1144.pdf>

Beleidsnota Onroerend Erfgoed 2009-2014 - Geert Bourgeois

Decreet van 16 april 1996 betreffende de landschapszorg.

Decreet van 29 maart 2004 tot bescherming van varend erfgoed.

Decreet van 3 maart 1976 tot bescherming van Monumenten en Stads- en Dorpsgezichten.

Decreet van 30 juni 1993 houdende bescherming van het archeologisch patrimonium.

Departement Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend erfgoed. (2009). Bijdrage Vlaamse administratie aan het regeerprogramma van de aantredende Vlaamse regering.

Wet van 7 augustus 1931 op het behoud van monumenten en landschappen.

6.1.1.1. Internationaal

Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe - Granada 1985. <http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=121&CM=8&DF=6/2/2008&CL=ENG>

Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society - Faro 2005. <http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=199&CM=8&DF=6/2/2008&CL=ENG>

European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage - Valetta 1992. <http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=143&CM=8&DF=6/2/2008&CL=ENG>

European Landscape Convention - Firenze 2000. <http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=176&CM=8&DF=6/2/2008&CL=ENG>

International charter for the conservation and restoration of monuments and sites - Venetië 1964. http://www.icomos.org/venice_charter.html

6.2. Literatuur

Agence Régionale du Patrimoine Provence-Alpes-Côte d'Azur (2009), Etude nationale des retombées économiques et sociales du patrimoine.

Baded, T., Smid, G. (s.d.), Eigen haard is goud waard. Over de economische baten van het cultuurhistorisch erfgoed.

Bischoff, E.E., Koenig-Lewis, N. (2007), "VFR Tourism: The Importance of University Students as Hosts", (International Journal of Tourism Research, Vol. 9, 2007, 465-484).

Bréchet, T., Gérard, A. en Mion, G. (2009), Une évaluation objective des nuisances subjectives de l'aéroport de Bruxelles-National (Regards économiques, 66, Février 2009).

Buck Consultants International. (2004), Cultureel erfgoed: voor en door de vastgoedsector. <http://www.belvedere.nu/download/1139414798Cultureel%20erfgoed%20voor%20en%20door%20de%20vastgoedmarkt-BCI.pdf>

Cools, J. (2004), Presentatie op de studiedag rond culturele citymarketing, georganiseerd door Instituut voor Culturele Studies. <http://www2.arts.kuleuven.be/cs/node/217>

De la Torre M. (2002), Assessing the values of cultural heritage. Research report (The Getty Conservation Institute, Los Angeles).

De Maesschalck, P. en Weekers, K. (2010), Toerisme in tijden van recessie. Lekker dicht(er) bij huis (SVR webartikel).

De Smet Vermeulen architecten. (2008), Behoud door ontwikkeling. Afwegingen tussen bouwkundig erfgoed en stadsvernieuwing. Een Actieplan Bouwkundig Erfgoed voor Oostende. <http://www.onroerenderfgoed.be/nl/uploads/b936.pdf>

Deloitte (2008), The Economic Case for the Visitor Economy (Deloitte for VisitBritain).

Dynamo Trans-national group (2006), ESPON project 1.3.3 The Role and Spatial Effects of Cultural Heritage and Identity (2004-2006) Executive Summary.

Eftec. (2005), Valuation of the Historic Environment - the scope for results of valuation studies in the appraisal and assessment of heritage-related projects and programmes. Executive Summary. (Report to English Heritage, the Heritage Lottery Fund, the Department for Culture, Media and Sport and the Department for Transport).

English Heritage. (2002), Heritage Counts 2002: State of the historic environment. Chapter 2: The economic dimension. http://www.english-heritage.org.uk/heritagecounts_old/pdfs/historicenvironment_02.pdf

English Heritage. (2003), Heritage Counts 2003: Chapter 2: The economic value of historic environment. http://www.english-heritage.org.uk/heritagecounts_old/newpdfs/DATA2.pdf.

- English Heritage. (2010), Conservation Bulletin: Marketing the past.
- Faria, J., Léon-Ledesma, M. (s.d.), Cultural heritage and growth.
- Flamme, P. (s.d.), Analyse du cadre juridique des marchés relatifs au patrimoine (deuxième cahier).
- Greffe, X. (2006), Livre Blanc. Les avantages économiques de la restauration du patrimoine architectural en Europe.
- Greffe, X. (2003). La valorisation économique du patrimoine. (La Documentation Française: Paris).
- Jura Consultants. (2009), Chester's city walls and towers. Competitiveness study.
- Lazrak, F., Nijkamp, P., Rietveld, P. and den Rouwendal J. (2009), Cultural heritage: hedonic prices for non-market values, (VU University Amsterdam, Research Memorandum 2009-49).
- Liebart, J.-P., (s.d.), L'impact économique de la politique du patrimoine sur le secteur de la construction en Wallonie (premier cahier).
- Lievois, E. en Stenberghen, T. (2004), De dagbezoeker in Gent. Motieven, activiteiten en looppatronen, bestedingen en beleving (Steunpunt buitenlands beleid, toerisme en recreatie).
- Lodewijckx M. (2008), The labour market for archeologists in Belgium in 2007-2008 (K.U.Leuven).
- Maréchal, I. ed. (2009) Etude nationale des retombées économiques et sociales du patrimoine.
- M.A.S. (s.d.), Marktonderzoek over de economische impact van de wandelaars in het Nationaal Park Hoge Kempen (studie in opdracht van vzw Regionaal Landschap Kempen en Maasland met de steun van de Limburgse Strategische Ontwikkelingsmaatschappij)..
- Monumentenwacht Vlaanderen (1997), Een onderhoudsmarkt voor historisch waardevolle gebouwen? Een verkenning van mogelijkheden en beperkingen.
- Monumentenwacht Vlaanderen (2010), Tevredenheidsenquête 20 jaar Monumentenwacht, enkele voorlopige resultaten 10.11.2010.
- Mourato S. & Mazzanti M. (2002). Economic valuation of cultural heritage: evidence and prospects.
- Narwold, A., Sandy, J. en Tu, C. (2008) Historic Designation and Residential Property Values, (International real estate review, vol. 11, 2008, pp. 83-95).
- Nota Belvedere. (1998). Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting.
- Oostende werft vzw (2008), Afwegingen tussen bouwkundig erfgoed en stadsvernieuwing. Studiedag op 24.10.2008 ism Vlaamse overheid, Vlaamse bouwmeester, stad Oostende en het ASGO. <http://www.vlaamsbouwmeester.be/files/654654e79ffc48f9a6bd993ded214a33.pdf>
- Ost, C. (2010), A Guide for Heritage Economics in Historic Cities. Values, Indicators, Maps and Policies.

- Resource Analysis (2008), Toepassen van een indicatorenkorf voor het meten van het draagvlak voor onroerend erfgoed(beleid) in Vlaanderen.
- Riganti, P. en Nijkamp, P. (2004). Valuing cultural heritage benefits to urban and regional development. Presented on the 44th congress of the European Regional Science Association Regions and Fiscal Federalism. <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa04/PDF/314.pdf>
- Rosiers M., Van Cayseele P. en Van Meerbeeck W. (s.d.), De financiering van de restauratiebehoefte.
- Rosiers M., Van Cayseele P. en Van Meerbeeck W. (s.d.), Restauratie en tewerkstelling.
- Rosiers, M. (1999), Voorwaarden voor een Vlaams restauratiefonds.
- Rouwendal, J. en van der Straaten, W. (2008), The Costs and Benefits of Providing Open Space in Cities. (CPB discussion paper, vol. 98), 2008.
- Ruell, N. (2010), Steden zijn zot van film (De Standaard 20.10.2010).
- Rypkema, D. (2008), The economics of historic preservation: a community leader's guide. (National Trust for Historic Preservation: United States of Amerika).
- Simpson, K and associates, Lansdowe Market Research, Optimize Consultants & the Heritage Council. (2007), Valuing heritage in Ireland.
- Steunpunt buitenlands beleid, toerisme en recreatie (2005), Betekenis van attracties in Vlaanderen.
- Steunpunt buitenlands beleid, toerisme en recreatie (2008), Trendbarometer attracties.
- Thorby, D. (2006), Instrumental benefits of heritage: economics and culture. Paper voorgesteld op het congres 'Capturing the public value of heritage' op (25-26 januari in Londen).
- Toerisme Vlaanderen (2005), De Vlaanderen Vakantieganger.
- Toerisme Vlaanderen (2006), Verslag workshop D: onderzoek naar toeristisch-recreatief fietsen (Studiedag over recreatief fietsen in Vlaanderen, Gent, 08.05.2006).
- Toerisme Vlaanderen (2010), Toerisme in cijfers, kerncijfers 2010.
- Toerisme Vlaanderen. (2007), Nota Cultureel Erfgoedtoerisme. Toerisme Vlaanderen: Brussel. http://www.toerismevlaanderen.be/doc/UPL_2007111211253428473.pdf
- Santagata, W. ed. (2009), Libro Bianco sulla Creatività. Per un modello italiano di sviluppo. (Università Bocconi Editore. Milano. English translation by David Kerr: White Paper on creativity: towards an Italian model of development).
- Walterus, J., (2003) Erfgoedverenigingen en volkscultuur ontcijferd. Inzichten over historische en 'volkscultuur'-verenigingen als onderdeel van het Vlaamse erfgoedlandschap (gebaseerd op de resultaten van het onderzoek: Een kwantitatief en kwalitatief onderzoek naar het actuele lokaal historisch, volks- en heemkundig landschap in Vlaanderen (project Alpha).

WES. (2010), Publieksonderzoek stad Leuven 2009 - enquête bij de bezoekers aan de tentoonstelling 'Rogier Van der Weyden 1400-1464. De Passie van de Meester'.

WES. (2010), Publieksonderzoek stad Leuven, impactmeting 2009.

Westtoer (2009), Dagtoerisme aan de kust, een stabiele pijler van het kusttoerisme.

Websites:

Association of Film Commissioners International: <http://www.afci.org>

Docomomo: <http://www.docomomo.be>

Erfgoed Vlaanderen: <http://www.erfgoed-vlaanderen.be/>

Forum voor Erfgoedverenigingen: <http://www.forumerfgoedverenigingen.be/>

Guide Vert: http://voyage.michelin.fr/web/Destination/Belgique_Luxembourg-Belgique

Icomos: <http://www.icomos.org>

Landschapsatlas: <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/landschapsatlas/#>

Monumentenwacht vzw: <http://www.monumentenwacht.be/>

Open Monumentendag: <http://www.openmonumenten.be/>

Overzicht methodologie toeristische satellietrekening: http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/cooperation/tourism-satellite-account/index_en.htm

Raad van Europa, Departement Cultuur, Erfgoed en Landschap: http://www.coe.int/T/DG4/CultureHeritage/Default_en.asp

Regionale Landschappen: <http://www.regionalelandschappen.be/>

Sociale Economie: <http://www.socialeconomie.be>

Toeristische statistieken: <http://www.toerismestatistieken.be>

Unesco: <http://www.unesco.org>

Website onroerend erfgoed: <http://www.onroerenderfgoed.be>

Website Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed: <http://www.vioe.be>

Colofon

Opgemaakt te Brussel, januari 2011

Onderzoek: Marieke De Baerdemaeker en Frank Vastmans

Coördinatie: Brecht Vandekerckhove

Onder leiding van: Prof. dr. Eric Buyst en Prof. Arch. Paul Lievevrouw

Advies: Prof. Arch. Barbara Van der Wee

Contact:

SumResearch

Waterloolaan 90

1000 Brussel

02 512 70 11

brussel@sum.be

